

POLICIAN
SILVA

137441

RHETORI
CORVM M. TVL.
LII CICERONIS AD
HERENNIVM LI-
BRI IIII.

Eiusdem de Inventione Lib. II.

Impressum Lugduni M. D. XXXV.

M. T V L L I I

CICERONIS ARTIS RHE-
TORICAE AD HEREN-
nium Liber Primus.

T SI negocijs familiaribus impediti
uix satis ocium studio suppeditare pos-
sumus, & id ipsum quod datur ocij,
libentius in philosophia consumere
consueuimus: tua nos tamen C. Heren-
ni uoluntas commouit, ut de ratione
dicendi conscriberemus, ne aut tua causa noluisse, aut nos
fugisse laborem putares. Et eò studiosius hoc negocium su-
scipimus, quod te non sine causa uelle cognoscere Rhetor-
ricam intelligebamus. Non enim parum fructus habet co-
pia dicendi, & commoditas orationis, si recta intelligen-
tia, & definita animi moderatione gubernetur. Quas ob-
res, illa quæ Græci scriptores, inanis arrogantia causa si-
bi assumpsere, reliquimus. Nam illi, ne parum multa scisse
uiderentur, ea conquiesuerunt, quæ nihil ad rem attine-
bant, ut ars difficilior cognitu^{*} putaretur: nos autem ea
quæ uidebantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsi-
mus. Non enim spe quæstus aut gloria commoti uenimus
ad scribendum, quemadmodum cæteri, sed ut industria no-
stra tuæ morem geramus uoluntati. Nunc ne nimium lon-
ga sumatur oratio, de re dicere incipiemus. Sed si te illud
unum monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non mul-
tum iuuare, ut intelligas hanc præceptionis rationem ad
exercitationem accommodari oportere.

*als, uideret

De Oratoris officio.

Oratoris officium est, de his rebus posse dicere, quæ res ad usum ciuilem moribus ac legibus constitutæ sunt, cum assensione auditorum quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet orator, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonstratiuum genus est, quod attribuitur in alicuius certæ personæ laudem, uel^x uituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in consultatione habet in se persuasionem & dissuasionem. Iudiciale est, quod positum in cõtrouersia habet accusationem in se, aut petitionem cum defensione. Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has causas tractari cõueniat, ostendemus. Oportet igitur in oratore esse inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronunciationem. Inuentio est, rerum uerarum aut similiũ excogitatio, quæ causam probabilem reddant. Dispositio est, ordo & distributio rerum, quæ demonstret quid quibusque locis sit collocandum. Elocutio est, idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria est, firma animi rerum & uerborum dispositionis perceptio. Pronunciatio est, uocis, uultus, & gestus moderatio cum uenustate. Hæc omnia tribus^x modis assequi poterimus, arte, imitatione, & exercitatione. Ars est, præceptio, quæ dat certam uiam rationemq; dicendi. Imitatio est, qua impellimur diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo^x uelimus esse. Exercitatio est, assiduus usus consuetudo que dicendi.

Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem

torem recipere, quas'que res habere* conueniat : nunc, *als, oportet
 quæadmodum ad orationē possint oratoris officia accom-
 modari, dicendum uidetur. Inuentio in sex partes oratio
 nis consumitur, in exordium, narrationem, diuisionem, Inuentionis
 partes.
 confirmationem, confutationē, conclusionem. Exordium
 est, principium orationis per quod animus auditoris, aut
 iudicis constituitur, uel apparatus, ad audiendum. Exordium.
 Narratio est, rerum gestarum, ant perinde ut gestarum expo-
 sitio. Diuisio est, per quā aperimus quid conueniat, quid
 in controuersia sit, & per quam exponimus quibus de
 rebus sumus dicturi. Cōfirmatio est, nostrorum argumen-
 torum expositio cum asseueratione. Confirmatio.
 Confutatio est, con-
 trariorum locorum dissolutio. Confutatio.
 Conclusio est, artificiosus
 terminus orationis. Conclusio.
 Nunc quoniam unā cum oratoris offi-
 cijs, quò res cognitu esset faciolor, producti sumus, ut de
 oratoris partibus loqueremur, & eas ad inuentionis ra-
 tionem accommodaremus, de exordio primo dicendum ui-
 detur. Causa posita, quò commodius exordiri possimus, ge-
 nus causæ est considerandum.

De quatuor generibus causarum.

Genera causarum sunt quatuor : honestum, turpe, du-
 bium, & humile. Honestum genus causæ putatur, cum
 aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uide-
 tur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus oppugnari ui-
 detur debere, ut pro uiro forti contra parricidam. Turpe
 genus causæ intelligitur, cum aut honesta res oppugna-
 tur, aut defenditur turpis. Turpe.
 Dubium genus est, cum habet
 in se causa & honestatis & turpitudinis partem. Dubium.
 Humile
 genus est, cum contempta res assertur. Cum hæc ita sint, Humile.

conueniet exordiorum rationem ad omne genus causæ accommodari.

De exordijs.

Exordiorum
genera.

Principium.

Exordio secundum
genus causæ.

utendum est

Dociles.

Attenti.

Exordiorum duo sunt genera, principium, quod Græcè προομιου appellatur, & insinuatio, quæ ἐπιωδός nominatur. Principium est, cum statim auditoris animū nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere possimus. Si genus causæ dubiū habebimus, à beneuolentia principii constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile erit genus causæ, faciemus attentos. Sin turpe genus causæ erit, insinuatione* utemur, de qua posteriorius dicemus: nisi quid nacti erimus, quare aduersarios criminando, beneuolentiā captare possimus. Sin honestum causæ genus erit, licebit recte uel uti uel non uti principio. Si uti principio uolemus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breuiter, quibus de rebus sumus dicturi, exponere. Si principio uti nolemus, à lege uel scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostræ causæ adiumento principium capere oportebit. Quoniā igitur docilem, attentum, beneuolum habere auditorem uolumus, quomodo quidq; eorum confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causæ breuiter exponemus, & si attentos eos faciemus. Nam docilis est is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inusitatis, uerba facturos, aut de ijs rebus, quæ ad Rempu. pertineant, aut ad eos ipsos, qui audient, aut ad deorum immortalium religionem, aut ad pietatem, nos esse dicturos, & si rogabimus, ut attente audiant,

audiant, & si numero exponemus res de quibus dicturi sumus, Beneuolos auditores facere quatuor modis possumus: à nostra, ab aduersariorum, ab auditorum persona, & à rebus ipsis. A nostra persona beneuolentiam contrahemus, si nostrum officiū sine arrogātia laudabimus, aut in Remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos qui audiunt, aliquid referemus, dum modo hæc omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, in opiam, solitudinem, calamitatem: & si rogabimus, ut nobis sint auxilio, & si simul ostendemus in alijs spem nos habere uoluisse. Ab aduersariorum persona beneuolentia captabitur, si eos in odium, in inuidiam, in contemptionē adducemus. In odium rapiemus, si quid eorum spuræ, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In inuidiam trahemus, si uim, potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorum referemus, & his adiuuētis magis, quàm ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, si inertiam, ignauiam, desidiam, luxuriam aduersariorū proferemus. Ab auditorum persona beneuolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnificè iudicatas proferemus, & si quæ de ijs existimatio & quæ iudicij expectatio sit, aperiemus. A rebus ipsis beneuolum auditorē efficiemus, si nostram causam laudando extollemus, & aduersariorum per contentionem deprimemus. Deinceps de insinuatione aperendum est.

Tria sunt tempora, quæ diligenter sunt considera-

a 4 da,

* al's, co
ptionem
Tria in
tionis tē

da, quibus principio uti non possumus, aut cum turpem
 causam habemus. hoc est cum ipsa res animum auditoris
 à nobis alienat, aut cum animus auditoris persuasus uide-
 tur esse ab ijs, qui antè contradixerunt, aut cum desensus
 est eos audiendo, qui antè dixerunt. Si causa turpitudinē
 habebit, exordiri poterimus his rationibus, hominem nō
 rem: rem, non hominem spectari oportere, non placere
 nobis ipsis quæ facta dicantur ab aduersarijs, & esse in-
 digna aut nefaria. Deinde cum rem diu auxerimus, nihil
 simile à nobis factum esse, ostendemus, aut aliquorum iu-
 dicium de simili causa, aut de eadem, aut de minori, aut de
 maiori proferemus, Deinde ad nostram causam pedeten-
 tum accedemus, & similitudinem conferemus. Item si
 negabimus nos de aduersarijs, aut de aliqua re eorum di-
 cturos, & tamen oculte dicemus, interiectione uerbo-
 rum. Si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio aduersa-
 riorum auditoribus fidem fecerit, neq; enim non facile sci-
 re poterimus, quoniam non sumus nescij, quibus rebus fi-
 des fieri solet. Ergo si fidem factam putabimus, his nos
 rebus insinuabimus ad causam. De eo, qđ aduersarij fir-
 missimum sibi adiumentum putarint, primū nos dicturos
 pollicebimur, aut ab aduersarij dicto exordiemur, & ab
 eo maxime, quod ille nuperrime dixerit, aut dubitatione
 utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum
 respondeamus cum admiratione. Si desensi erunt audien-
 do, ab aliqua re, quæ risum mouere possit, exordiemur, ab
 apologo, à fabula uerisimili, imitatione, deprauatione, in-
 uersione, ambiguo suspitione, irrisione, stultitia, exupera-
 tione, collatione, adiectione, abiectione, literarum muta-
 tione,

tione, præterea expectatione, similitudine, nouitate historia, uersu, aut ab alicuius interpellatione, aut arrisione, & si promiserimus aliter ac parati fuerimus, nos esse dicturos, nos non eodem modo, ut cæteri solcant, uerba facturos, quid alij soleant, quid nos facturi simus, breuiter exponemus. Inter insinuationem & principium hoc interest. Principiū eiusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quibus præscripsimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at insinuatione eiusmodi debet esse, ut occultè per dissimulationē eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendi opere uenire possimus. Verū hæ tres utilitates tametsi in tota oratione sunt comparandæ, hoc est, ut auditores sese perpetuò nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant: ~~in~~ hoc per exordium causæ maxime cōparandum est. Nunc ne quando uitioso exordio utamur, quæ uitia uitanda sunt, docebo. In exordienda causa seruandum est, ut lenis sit sermo, ut usitata uerborum consuetudo, ut non apparatus oratio esse uideatur.

Vitiosum exordium est, quod in plures causas potest accommodari, quod uulgare dicitur. Item uitiosum est, quo nihilominus aduersarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo leuiter commutato aduersarius ex contrario poterit uti. Item uitiosum est quod nimium apparatus uerbis cōpositum est, aut nimium longum est, & quod non ex ipsa causa natum uidetur, quod separatum uocatur: in quo etiam translatū concluditur, ut proprie cohæreat cum narratione, & quod neq; beneuolum, neq; docilem, neq; attentum facit auditorem. De exordio

Exordia uitiosa.

Vulgare.

Commune,
Commutabile

Longum.

Separatum.

Translatum.

satis dictum est. Deinceps ad narrationem transeamus.

De tribus narrationum generibus.

Narrationum
tria genera.

Narrationum genera tria sunt. Vnum est, quo exponimus rem gestam, & unumquodq; trahimus ad utilitatē nostram uincendi causa, quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transiitionis, aut alicuius apparitionis, uel laudationis causa. Tertium genus est, id quod à causa ciuili remotum est, in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera, unum quod in negocijs, alterum quod in personis positum est. id, quod in negociorum expositione positum est, treis habet partes,

Fabula.

fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque ueras, neque uerisimiles continet res, ut hæc, quæ Tragœdijs traditæ sunt. Historia est, res gesta, sed ab ætatis non

Historia.

stræ memoria remota. Argumentum est, ficta res, quæ tamen fieri potuit, uelut argumenta Comœdiarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festiuitatem, animorum dissimilitudinē, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, misericordiã, rerum uarietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam letitiam, iucundum exitum rerum: uerum hæc in exercendo transigentur. Illud uerò quod ad ueritatem pertinet, quo modo tractari conueniat, aperiemus. Tres res conuenit habere narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut uerisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus,

Argumentum.

faciamus, cognoscendum est.

Rem breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus Narratio breuis.
narrare, unde necesse erit, et si non ab ultimo initio re-
tere, uolemus, & si summam, non partiatim narra-
mus, & si non ad extremum, sed usq; eò, quò opus erit,
prosequemur, & si trāsitionibus nullis utemur, & si non
deerrabimus ab eo, quod cœpimus exponere, & si exitus
rerū ita exponemus, ut antè quoque quæ facta sunt, sciri
possint, tametsi nos retiauerimus, quòd genus est, si dicam
me ex prouincia redisse, profectū quoq; in prouinciā intel-
ligatur, & omnino non modo id, quòd obest, sed etiam id,
quòd neq; obest, neq; iuuat, satius est præterire: & ne bis
aut sæpius idē dicamus, cauendū est, etiā ne id, quòd semel
suprà diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Me-
garā uesperu aduenit Simo, ubi aduenit Megarā, insidias
fecit uirgini, insidias postquam fecit, uim in loco attulit.

Rem dilucide narrabimus, si ut quicque primum ge- Dilucida.
stum erit, ita primum exponemus, & rerum, ac tēporum
ordinem conseruabimus, ut gestæ res erunt, aut ut po-
tuisse geri uidebuntur. Hic erit considerandum, ne quid
perturbatè, ne quid contortè, ne quid ambiguè, ne quid
nouè dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab
ultimo repetamus, ne longe prosequamur, ne quòd ad rem
ptineat, prætereamus, et si persequemur ea, quæ de breui-
tate præcepta sunt. Nam quò breuior, eò dilucidior, & co-
gnitu facilior narratio fiet.

Verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natu- Verisimili
ra postulat, dicemus, si spatia tēporum, personarum
dignitates, consiliorum rationes, locorum opportu-
nitates

nitates constabunt, ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si uera res erit, nihilominus hæc omnia narrando conseruanda sunt. Nam sæpe ueritas, nisi hæc seruata sint, fidem facere non potest. Sin erit ficta, eò magis conseruanda erunt. De ijs rebus caute confingendum est, quibus in rebus tabula, aut aliauis firma autoritas uidebitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum cæteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuationibus noua excogitauimus, quòd eas soli nos præter cæteros in tria tēpora diuisimus, ut planè certam uiam, & perspicuā rationem exordiorum haberemus. Nunc quod reliquum est, quoniam de rerum inuentione disputatum est: in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus industriæ, quàm rei utilitas postulabit, quæ siuissè uideamur, si prius pauca de causarum diuisione dixerimus.

De diuisione causarum.

Causarum diuisione in duas partes distributa est. Primum perorata narratione debemus aperire quid nobis cōueniat cum aduersarijs, si nobis utilia erunt ea quæ conuenient, quid in controuersia relinquatur, hoc modo: Interfectam esse ab Oreste matrem cōuenit mihi cum aduersarijs: iure fecerit, & licuerit ne facere, id est in controuersia. Item è contrario. Agamemnonem esse à Clytemnestra occisum consentitur: cum id ita sit, me ulscisci parentem negant oportuisse. Deinde cum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea diuiditur in duas partes, enumerationem, & expositionem. Enumeratione utemur, cum dicimus

dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus. Eam plusquam trium partium numero esse non oportet. Nam & periculosum est, nequando plus minus'ue dicamus, & suspicionem afferet auditori meditationis, & artificij, quæ res fidem abrogat oratori. Expositio est, cum res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter, & absolute. Nunc ad confirmationem transeamus.

De confirmatione & confutatione.

Tota spes uincendi, ratio' que persuadendi posita est in confirmatione, & confutatione. Nam cum^{*} adiuuenta nostra exposuerimus, contrariaq; dissoluerimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. Vtrunque igitur facere poterimus, si constitutionem causæ cognouerimus

*als, argumē

De causarum constitutionibus.

Causarum constitutiones, alij quatuor fecerunt, nonster doctor Hermetes treis putauit esse, non ut de illorum quicquam detraheret inuentione, sed ut ostenderet id quod oportuisset simpliciter, & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter, & bipartito.

Constitutio est, prima deprecatio defensoris cum accusatoris in simulatione coniuncta. Constitutiones itaque, ut añ diximus, tres sunt, coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis est, cum de facto controuersia est, hoc modo: Ajax in sylua, postquam rescit, quæ fecisset per insaniam, gladio inuabit. Vlysses interuenit, occisum conspicatur, è corpore telum cruentum educit. Teuær interuenit, cum occisum fratrem, & inimicum fratris cum gladio cruento uidet, apitis aræ sit. Hic quoniam coniectu-

Constitutio.

Coniecturalis

legitima.

Ex scripto &
sententia.Ex contrarijs le-
gibus.Ex ambiguo.
als, sententias.

ra uerum queritur, de facto erit controuersia, & ex eod
 constitutio causæ coniecturalis nominatur. Legitima con-
 stitutio est, cum ex scripto, aut ex scriptis aliquid contro-
 uersia nascitur. Ea diuiditur in partem sex, scriptum, &
 sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem,
 translationem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia
 nascitur controuersia, cum uidetur scriptoris uoluntas
 cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit, quæ iu-
 beat eos, qui propter tempestatem nauim reliquerint,
 omnia perdere, eorum nauim, cæteraq; esse si nauis con-
 seruata sit, qui remanserint in naui. Magnitudine tempe-
 statis omnes perterriti, nauim reliquerunt, & in saxham
 consænderunt, præter unum ægrotum. Is propter mor-
 bum exire & fugere non potuit. Casu & fortuitu nauis
 in portum incolumis delata est. Illam ægrotus possidet,
 nauim petit ille cuius fuerat. Hæc constitutio legitima est
 ex scripto & sententia. Ex contrarijs legibus controuer-
 sia constat, cum alia lex iubet, aut permittit: alia uetat quid
 piam, hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecunijs repetun-
 dis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera
 lex iubet Augurem in demortui locum qui petat, in con-
 cione nominare. Augur quidam damnatus de pecunijs re-
 petendis, in demortui locum qui petat, nominauit, petitur
 ab eo multa. Constitutio hæc est legitima ex contrarijs le-
 gibus. Ex ambiguo controuersia nascitur, cum scriptum
 duas, aut plures res significat, hoc modo: Pater familiâs
 cum filium heredem faceret, testamento uasa argentea
 uxori legauit. Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ
 xxx. pondo uasorum argenteorum dato quæ uolet.

Post

Post mortem eius uasa pretiosa, & calata magnifice illa petit. Tullius se quæ ipse uelit xxx. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione constat causa, cum in controuersia est, quo nomine factum appelletur, ea est huiusmodi: Cum Lucius Saturnius legem frumentariam de semissibus & trientibus laturus esset, Q. Cepio, qui per id temporis Quæstor urbanus erat, docuit Senatam, ærarium non posse largitionem tantam. Senatus decreuit, si eam legem ad populum ferat, aduersus Rempublicam uideri eum facere. Saturninus ferre cœpit, collegæ eius intercedere, ille nihilominus cistellam detulit. Cepio, ut illum contra senatusconsultum intercedentibus collegis aduersus Rempublicam uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deijcit, impedimento est, quo secius feratur lex, acersitur Cepio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cum quæritur, quid sit minuere maiestatem.

Ex definitione

Ex translatione controuersia nascitur, cum aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerumque utimur. In hac parte nos iuris ciuilibus sciëntia iuuabit. In iudicijs tamen nonnihil ea utimur, hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quod uasa argentea publica de loco priuato dicatur sustulisse, possit dicere, quum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus, secum furti agi, non peculatus oportere. Hac partitio legitime constitutionis his de causis

Ex translatione

sis

*als, sunt. *sis raro uenit in iudicium, quòd in priuata actione Prætorie exceptiones* sunt & causa cadit is, qui nò quemadmodum oportet, egerit: & in publicis quæstionibus cauetur legibus, ut ante si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare, nec ne.*

Ex ratiocinatione. *Ex ratiocinatione controuersia constat, quum res sine propria lege uenit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi: Lex est, Si furiosus existet, agnatorum gentiliumq; in eo pecunia' que eius potestas esto. Et Lex, Qui parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus & obligatus cum leo deuehatur in profluentem. Et Lex, Paterfamiliàs uti super familia pecunia' ue sua legauerit, ita ius esto. Et Lex, Si paterfamiliàs intestatus moritur, familia pecunia' que eius agnatorum gentilium' que esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse, ei damnato statim folliculo lupino os obuolutum est, & soleæ lignæ pedibus inductæ sunt, & in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, testamentum ipso præseente conscribunt, testes rite affuerunt, de illo supplicium paulò post sumitur, si qui hæredes erant, testamento hæreditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat in eius periculo, suam uocat hæreditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla afferitur, & tamen multe afferuntur, è quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit aut nò potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitime constitutionis ostendimus. nunc de iuridiciali constitutione dicamus. Iuridicialis constitutio est, quum*

factum

factum conuenit: sed iure, an iniuria factum sit queritur.

Eius constitutionis partes sunt duæ, quarum una absolu-

ta, altera assumptiua nominatur. Absoluta est, quum id Absoluta.

ipsum quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, re-

cte factum esse dicemus. Ea est huiusmodi: Mimus quidam

nominatim Accium poetam compellauit in scena, cum eo

Accius iniuriarum agit, hic nihil aliud defendit, nisi licere

nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assum Assumptiua.

ptiua pars est, quum per se defensio infirma est sed assum-

pta ex extranea re comprobatur. Assumptiua partes sunt

quatuor, Concessio, Remotio criminis, Translatio crimi-

nis, Comparatio. Concessio est, quum reus postulat sibi Concessio cri-

ignosci. Ea diuiditur in purgationem & deprecationem.

Purgatio est, quum consulto se negat reus fecisse. Ea Purgatio.

diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitudinem. For-

tunam, ut Cepio ad tribunos p. de exercitus amissione. Im-

prudentiam, ut ille, qui de eo seruo, qui dominum occide-

rat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabu-

las testamenti aperuerit, cum is seruus testamento manu-

missus esset. Necessitudinem, ut ille, qui ad diem commea-

tus non uenit, quod eum aquae interclusissent.

Deprecatio est, quum & peccasse & consulto fecisse Deprecatio.

confitetur, & tamen postulat, ut sui misereantur. Hoc in

iudicio non fere potest usu uenire, nisi quando pro eo di-

cimus, cuius multa recte facta constant. Hoc modo in lo-

co communi per amplificationem iniicimus, quod si hoc

fecisset, tamen ei pro pristinis beneficijs ignosci conue-

niret, uerum nihil postulat ignosci. Ergo in iudicium non

uenit, at in senatum, aut ante Imperatorem, aut in con-

Cicero ad Heren.

b

cilium

Translatio criminis. cilium talis causa potest uenire. Ex translatione criminis causa constat, quum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus, ut Orestes, quum se defendit, in matrem confert crimen.

Remotio criminis. causa constat, quum à nobis non crimen, sed culpam ipsam amouemus, & uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusatur is, qui P. Sulpitium se fatetur occidisse, & id iussu consulum defendat, & eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoque ostendisse, quare id facere liceret. In rem confertur, ut si quis ex testamento, quod facere iussus sit, ex

Comparatio. plebiscito utetur. Ex comparatione causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, & id quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est. Caius Pompilius, quum à Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, uenit cum hostium ducibus in colloquationem: ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum edueret: satius esse duxit amittere impedimenta, quam exercitum: exercitum eduxit, impedimenta reliquit, accersitur maiestatis. Quae constitutiones, & quae constitutionum partes sint, satis uideor ostendisse. Nunc quomodo eas, & qua uia tractari conueniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quod ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim quaerenda ratio est.

Ratio. Ratio est, quae causam facit & continet defensionem, hoc modo, ut docendi causa in hac potissimum consistamus. Orestes cum confiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, peruertit defensionem: ergo
affert

affert eam, quæ nisi intercederet, ne causa quidem esset. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo (ut ostendi) ratio ea est, quæ continet defensionem, sine qua nec parua quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inuenta ratione, firmamentum querendum est, id est quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituitur hoc modo. Quum usus fuerit Orestes ratione, hoc pacto, iure occidi, illa enim patrem meum occiderat: utatur accusator firmamento, hoc modo. Sed non abs te occidi, neque indemnata pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamento accusationis Iudicij questio nascatur oportet, quam nos iudicationem, Græci κρισιμῆναι appellunt. Ea constituetur ex coniunctione firmamenti, & rationis defensione, hoc modo. Cum dicat Orestes se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectum ne fuerit à filio sine iudicio Clytæmnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem reperire conuenit. Reperta iudicatione, omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus constitutionibus & partibus constitutionum hac uia iudicationes reperientur, præterquam in coniecturali constitutione. Nam in ea nec ratio quare fecerit queritur, fecisse enim negatur, nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. Quare ex intentione, & ex inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo.

Intentio, occidisti Aiaem. Inficiatio, non occidi.

Iudicatio, occiderit'ne. Ratio omnis utriusq; orationis, ut antè dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum, iudicationes quoq; plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breuiter & dilucide quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc quoniam huius uoluminis magnitudo satis creuit, commodius est in altero libro de cæteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem literarum possit animũ tuum defatigatio retardare. Sed, si quò tardius hæc quàm studes, absoluentur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. Veruntamen maturabimus, & quod nostro negotio diminutũ fuerit, exæquabimus industria, ut pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatiuissimæ tuæ largiamur uoluntati.

COMMENTARIO
RVM RHETORICORVM
ad Herennium, Liber secundus.

Dictorũ & dicendorum enumeratio.

N primo Herenni breuiter exposuimus quas causas oratorem recipere oporteret, & in quibus officijs artis elaborare conueniret, & ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum quia neque de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendum fuit, quò cætera tibi faciliora cognitu uiderentur, ita nobis placitum est, ut ea quæ difficillima

cillima essent, potissimum scriberemus. *Causarum tria sunt genera, Demonstratiuum, Deliberatiuum, Iudiciale. Multo difficillimum est iudiciale, ergo id primum absolue mus. Hoc & priore libro egimus, cum de quinque oratoris officijs tractaremus, quorum inuentio & prima & difficillima est. Ea quoque nobis erit hoc in libro prope modum absoluta, sed paruam partem eius in tertium uolumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incepimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus uerbis, quam necesse fuit: nec minus dilucide, quam te uelle existimabamus. Deinde coniunctum de confirmatione, & confutatione dicendum fuit. Quare genera constitutionum, & earum partes aperuimus: ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem, & partem constitutionis causa posita, reperiri oporteret.*

Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quaeri conueniret: qua inuenta, curandum est, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus esse causas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur esse, ut ostenderemus, quæ ratio posset inuentiones ad unamquamque constitutionem, aut partem constitutionis accommodare. Et item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales uitari oporteret, quorum utrumque pertinet ad confirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docuimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oportet, qui locus erat extremus de sex partibus orationis.

Primum ergo quæremus quemadmodum quancq; causam tractari conueniat: & nimirum coniecturalem, quæ prima, quæq; difficillima est, potissimum consideremus.

causa cōiectu-
lis.

In causa coniecturali, narratio accusatoris, suspitiones interiectas & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam uentum, aut abitum, nihil deniq; factum sine causa putetur. Defensoris narratio, simplicem, & dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspitionis. Huius cōstitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile, collationem, signum, argumentum, confectionem, approbationem. Horum unumquodq; quid ualeat, aperiemus.

Probabile.

Probabile est per quod probatur reo expeditisse peccare, et à simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id diuiditur in causam, & in uitam. Causa est ea quæ induxit ad maleficium commodorum spe, aut incommodorum uitatione: ut cum quæritur, num quod commodum maleficio acquisierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis uoluerit explere. Aut num quod incommodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi cupiditatem ostendet aduersarij, in uitatione incommodi formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet, omnes ad quos aliquid emolumentum ex aliqua re peruenerit, in suspitionem maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex antefactis spectabitur, In quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet,

eriet, quæret, num quando uenerit in similem suspicio-
nem: & in eo debet esse occupatus, ut ad eam causam
peccati, quam paulo ante exposuerit, uita hominis possit
accommodari, hoc modo. Si dicet pecuniæ causa fecisse,
ostendet eum semper auarum fuisse: si honoris, ambi-
tiosum: ita poterit animi uitium cum causa peccati con-
glutinare. Si non poterit par animi uitium cum causa re-
perire, reperiat dispar. Si non poterit auarum demon-
strare, demonstret corruptorem, uel perfidiosum, si quo
modo poterit. Denique aliquo aut quamplurimis uitijs
contaminabit personam, deinde qui illud fecerit tam ne-
quiter, eundem hoc tam perperam fecisse non esse miran-
dum. Si uehementer castus, & integer existimabitur ad-
uersarius, dicet facta non famam spectari oportere, illum
ante occultasse sua flagitia, se planum facturum ab eo
maleficio non abesse. Defensor primum demonstrabit
uitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad
imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, uim, persua-
sionem, quibus de rebus uituperatio eorum, quæ extra
id crimen erunt, non debeat assignari. Sin uehementer
hominis turpitudine impediatur & infamia, prius da-
bit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de
innocente, & utetur loco communi, rumoribus credi
non oportere. Sin nihil eorum fieri poterit, utatur ex-
trema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud
Censores, sed de criminibus aduersariorum apud iudices
dicere.

Collatio est, quum accusator id quod aduersarium se- Collatio.
cisse criminatur, alij nemini, nisi reo bonum fuisse demõ-

strat: aut alium neminem potuisse perficere, nisi aduersarium: aut eū ipsum alijs rationibus, aut non potuisse, aut non æque commode potuisse: aut eum fugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor ut demonstrat, oportet, aut alijs quoque bonum fuisse, aut alios quoque id quod ipse insimuletur facere potuisse.

Signum. Signum est per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. Id diuiditur in partes sex, locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi.

Locus. Locus quaeritur celebris, an desertus: semper desertus, an tum quum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo. Sacer, an prophanus: publicus, an priuatus fuerit: cuiusmodi loci attingant, nū qui est passus, perspectus, aut exauditus esse possit. Horum quid reo, quid acusatori cōueniat, perscribere non grauaemur, nisi facile cuius causa posita posset iudicare. Inutia enim inuentionis ab arte debent proficisci, cætera facile comparabit exercitatio.

Tempus. Tempus ita quaeritur, qua parte anni, qua hora, noctu an interdiu, qua die, quota hora factum esse dicatur, & cuiusmodi temporibus.

Spatium. Spatium ita consideratur, satis'ne longum fuerit ad eam rem transigendam, & * fuerit'ne satis ad id perficiendum spatij futurum. Nam parui refert satis spatij fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri, & ratione pro uideri non potuit.

Occasio Occasio quaeritur idonea'ne fuerit ad rem adoriendā, an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non expectata.

Spes. Spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur hoc modo, si
quæ

quæ supradicta sunt signa, concurrerint: si præterea ex altera parte uires, pecunia, consiliū, scientia, apparatus: ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, in apparatus demonstrabitur fuisse, quare scire potuerit, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celā di quæ fuerit, quæritur ex conscijs, arbitris, adiutoribus, liberis, aut seruis, aut utrisque.

Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumētis, & magis firma suspitione. Id diuiditur in tempora tria, præteritum, instans, consequens.

Argumentum
Tempora tr

In præterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi uisus sit, quicum uisus sit, num quid apparuit, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de conscijs, de adiutoribus, de adiumentis, nū quid in loco præter consuetudinem fecerit, aut alieno tēpore. In instāti tēpore quæritur, num uisus sit cū faciebat, nū qui strepitus, clamor, crepitus ex auditus, aut deniq; num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustu. Nam quiuis horum sensus potest conflare suspitionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut à quo sit factum. Factum esse hoc modo: Si tu more aut liuore decoloratum corpus est mortui, significat eum ueneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: Si telum, si uestimentum, si quid eiusmodi relictum sit, aut si uestigium rei fuerit repertum, si cruor in uestimentis, si in eo loco deprehensus, aut uisus sit transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur.

Consecutio est, quum quæritur, quæ signa nocētis & Consecutio
innocentis

innocentis cōsequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, quum ad eū uentum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid, quæ signa conscientia sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet eum usque adeo præmeditatum fuisse, quid sibi esset usu uenturū, ut confidentissime consisteret & responderet, quæ signa sunt confidentia, non innocetia. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati commotum esse dicet. Si nō pertimuerit, fretum innocentia, negabit esse commotum.

pprobatio.

Approbatio est, qua utimur ad extremum confirmata suspitione. Ea habet locos proprios atq; communes. Proprii sunt ij, quibus nisi accusator, nemo potest uti: & ij, quibus nisi defensor, nemo potest uti. Cōmunes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur.

cus accusa-
s pro

IN causa coniecturali proprius locus accusatoris est, quum dicit malorū misereri non oportere, & quum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, quum misericordiam captat, & quum accusatorem calūnari criminatur. Communes loci sunt, cum accusatoris, tum defensoris, à testibus, contra testes, à quæstionibus, contra quæstiones: ab argumentis, contra argumenta: à rumoribus, contra rumores.

A testibus.

A testibus dicemus secundum auctoritatem, & uitam testium, & constantiam testimoniorum.

tra testes.

Contra testes, uitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam, si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari. Hæc & ad improbationem,

& appro

et approbationem testium pertinebunt.

A quæstionibus dicemus, quum demonstrabimus maiores ueri inueniendi causa tormentis et cruciatu uoluisse queri, et summo dolore homines cogi, ut quicquid sciat, dicant. Et præterea confirmatio hæc erit disputatio, si quæ dicta erunt argumentando, iisdem uis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uerisimilem suspitionem, idemque hoc in testimonijs facere oportebit.

A quæstionibus.

Contra quæstiones hoc modo dicemus. Primum maiores uoluisse certis in rebus interponi quæstiones, quum quæ uere dicerentur sciri, quæ falso in quæstione pronunciarentur, refelli possent, hoc modo. Quo in loco quid positum sit, et si quid esset simile, quod uideri, aut aliquo signo simili percipi posset: deinde dolori credi non oportere, quod alius alio sit recantior in dolore, quod ingeniosior ad cominandum, quod denique sæpe scire, aut suspirari possit, quid quæ sitor uelit audire, quod quum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus quæ in quæstionibus erunt dicta probabili argumentatione, idque partibus coniecturæ quas ante exposuimus, facere oportebit.

Contra quæstiones

Ab argumentis et signis, et cæteris locis, quibus augetur suspitio, dicere hoc modo conuenit. Quum multa concurrant argumenta et signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam non suspitiosam uideri oportere. Idem plus oportere signis et argumentis credi quam testibus. Hæc enim eo modo exponi, quo modo reuera sint gesta: testes corrupti posse, uel precio, uel gratia, uel metu, uel simultate.

Ab argumentis

Contra argumenta et signa, et cæteras suspitiones dicemus

Contra argumenta.

cemus hoc modo: si demonstrabimus nullā rem esse, quam nō suspicionibus quivis possit criminari, deinde unāquā que suspicionem extenuabimus, & dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam quā in aliū quempiam conuenire: indignū facinus esse sine testibus coniecturam & suspicionem firmamenti satis habere.

rumoribus.

A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere quin subsit aliquid, & si dicemus causam nō fuisse, quare quispiam confingeret, & comminisceretur. Et præterea si cæteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse uerum.

contra rumo-

Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exēplis utemur, de quibus falsa fama fuerit, & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos, & maledicos confinxisse dicemus, & aliquam aut fictam fabulam in aduersarios asseremus, quam dicemus omnibus in ore esse, aut uerum rumorē proferemus, qui illis aliquid turpitudinis asserat, neque tamen ei rumorē nos fidem habere dicemus, ideo quod quivis homo possit quemuis turpem de quolibet rumore proferre, & confictam fabulam dissipare. Veruntamen si rumor uehementer probabilis esse uidebitur, argumentando famæ fidem poterimus abrogare. Quod & difficillima tractatu est constitutio coniecturalis, & in ueris causis sæpiissime tractanda est, eo diligentius omneis eius parteis perscrutatumus, ut ne parwula quidem titubatione, aut offensione impediretur, si ad hanc rationem præceptionis assiduitatem exercitationis accommodassemus. Nunc ad legitimæ constitutionis partes transeamus.

Constitu

Constitutionis legitimæ partes.

QUUM uoluntas scriptoris cū scripto disidere uidebitur, si à scripto dicemus, his locis utemur secundum narrationem. Primum scriptoris collaudatione. Deinde scripti recitatione. Deinde percontatione, scirene aduersarij id scriptū fuisse in lege, aut testamēto aut stipulatione, aut quolibet scripto, quod ad eandem rem pertinebit. Deinde collatiōe quid scriptum sit, quid aduersarij se fecisse dicant, quid iudicem sequi conueniat, utrum id quod diligenter perscriptū sit, an id quod acute sit excogitatū. Deinde ea sententia, quæ ab aduersarijs sit excogitata, & scripto attributa, cōtemnetur, & ifirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfucrit, si id uoluisset adscribere, aut num nō potuerit perscribere. Deinde à nobis sententia reperietur, & causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod perscripserit, & demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breuiter, commode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur: quæ res cum ab aduersarijs sententia redderetur, & uoluntas afferretur, à scripto potius iudicatæ sint. Deinde ostēdetur quàm periculosum sit à scripto recedere. Locus communis est cōtra eum, qui quum fateatur se contra id quod legibus sancitum, aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quærat defensionem. A' sententia sic dicemus. Primū laudabimus scriptoris commoditatem atque breuitatem, qui tantum scripserit quod necesse fuerit: illud quod sine scripto intelligi potuerit, nō necessario scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium, uerba & literas sequi, negligere uoluntatem.

Deinde

Deinde id quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non æquo & bono posse fieri, quæ omnia scriptorẽ noluisse quàm rectissime fieri, ne mo dicat: at ea quæ à nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam, aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut nõ constare cū superioribus & inferioribus sententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra scriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum, & stipulationum breuiter exæptarum, in quibus intelligatur scriptorum uoluntas, & expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, & scriptoris uoluntatem non interpretetur.

duæ leges
contrariæ.

Cum duæ leges inter se discrepent, uidendum est primum, num quæ abrogatio, aut derogatio sit. Deinde utrum leges ita dissentiant, ut altera iubeat, altera uetet, an ita ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse, quod cogeretur, cum altera lex permitteret. Plus enim ualet sanctio permissio ne. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse quod ea lex sanciat, cui legi abrogatum, aut derogatum sit: id quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cum hæc erunt considerata, statim nostræ legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad nostræ causæ commodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris, & quæremus partes iuris, utrum cum ea faciant, de quibus posterius differemus.

Si ambi

Si ambiguum est scriptum, ut puta, quod in duas, aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. Primum sit ne ambiguum, quærendum est. Deinde quo modo scriptum est, & si id quod aduersarij interpretantur, scriptor fieri uoluisset, ostendendum est. Deinde id quod nos interpretemur, & fieri posse, & honeste, & recte, & lege, & more, & natura, bono & æquo fieri posse.

Quod aduersarij interpretantur, è cōtrario. Nec esse ambigue scriptum, cum intelligatur utra sententia uera sit. Sunt qui arbitrantur ad hanc causam tractandam, uehementer pertinere cognitionem amphibologiarum eam, quæ à dialecticis profertur. Nos uero arbitramur, nō modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. Omnes enim illi amphibologias aucupantur, etiā eas quæ parte ex altera sententiam nullam possunt interpretari. Itaque & alieni sermonis molesti interpellatores, & scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt, & dum caute & expedite loqui uolunt, infāntissimi reperiuntur. Ita dum metuumt in dicendo ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronunciare non possunt. Verum horum pueriles opiniones, rectissimis rationibus cum uoles, refellemus. In præsentia hæc interim dicere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam disciplinam contemneremus.

Cum diffinitione utemur, primum afferemus breuem uocabuli diffinitionem, hoc modo. Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat, quæ sunt ea quæ capiunt suffragia populi, & magistratus consilium. Nempe igitur tu & populū suffragio, & magistratum consilio priuasti, cum pontes disturbasti.

De diffinitio

turbasti. Item ex contrario: Maiestatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. Ego nō affeci, sed prohibui detrimentum. Aerariū enim conseruauī, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire nō passus sum. Primū igitur uocabuli sententia breuiter, & ad utilitatem causæ accommodate describetur: deinde, factum nostrum cum uerbi descriptione coniungetur. Deinde, contrariæ descriptionis ratio reselletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis aut iniuriosa. Id quoque ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur.

translatiōe.

Quæritur in translationibus primū, nū aliquis eius rei actionem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat. Num alio modo, tempore, loco, num alia lege, num alio quærente, aut agente. Hæc legibus, & moribus, æquo & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali absoluta.

causa ratio
i.

In causa rationali primum quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scriptū aut iudicatum sit. Deinde utrum ea res similis sit ei rei, qua de re agitur, an dissimilis. Deinde, utrum consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit æuere, an quod satis cautum putarit propter cæterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimæ constitutionis satis dictum est: nunc ad iuridicialem reuertemur.

De iuridiciali absoluta.

Absoluta iuridiciali utemur constitutiōe, cum ipsam rem quam nos fecisse consistemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptiōe extrariæ defensionis. In ea queri conue-

ri conuenit, iure ne sit factū. De eo causa posita dicere poterimus, si ex quibus partibus ius cōstet, cognouerimus.

Constat igitur ex his partibus, natura, lege, consuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto.

Natura, ius est, quod cognationis, aut pietatis causa obseruatur, quo iure parentes à liberis, & parentibus liberi coluntur. Natura

Lege, ius est id, quod populi iussu sancitum est: quod genus, ut in ius eas cum uoceris. Consuetudine, ius est, id quod sine lege æquè ac si legitimum sit, usitatū est: quod genus id, quod argentario obtuleris expensum, à socio eius recte repetere possis. Lex.
Consuetudo.

Iudicatum, est id, de quo sententia lata est, aut decretū interpositū. Ea sæpe diuersa sunt, ut aliud alij Iudici, aut Prætori, aut Consuli, aut Tribuno plebis placitum sit: & fit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut iudicabit. Quod genus M. Drusus Prætor urbanus, quod cum hærede mandati ageretur, iudicium reddidit. Sextus Iulius non reddidit. Item, Caius Cælius iudex absoluit iniuriarū eum, qui Luciliū poëtam in scena nominatim læserat. Publius Mutius eum, qui L. Accium poëtam nominauerat, condemnauit. Ergo quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicari & proferri, cum id usu uenerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum proferemus. Iudicatum.

Ex æquo & bono ius constat, quod ad ueritatem, & utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis L. x. & cui morbus causa est, cognitorem det. Ex eo uel nouum ius constitui conuenit ex tempore, Ex æquo.

Cicero ad Herennium. c & ex

Et ex hominis dignitate.

x pacto.

Ex pacto ius est, si quid inter se pepigerunt, si quid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt. In comitio, aut in foro ante meridiem causam coijcito. Sunt itē pacta quæ sine legibus obseruātur ex conuentu, quæ iuri præstare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari conuenit, idq; in absoluta iuridicali faciendum uidetur.

De comparatione.

Cum ex comparatione quæritur, utrum satius fuerit agere id quod reus dicat se fecisse, an id quod accusator dicat oportuisse fieri, primū quæri cōuenit, utrū fuerit utilius ex contētionē, hoc est, utrū facilius, uenustius, conducibilius. Deinde oportebit quæri, ipsum ne oportuerit iudicare utrū fuerit utilius, an aliorū fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex cōstitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factū esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotiū gestum. Deinde quæretur, potuerit ne uitari, ne in eum locū ueniretur. Ab defensore contrā refelletur argumentatio cōiecturalis aliqua probabili causa, de qua antedictū est. His locis ita tractatis, accusator utetur loco cōmuni in eū, qui inutile utili præposuerit, cū statuēdi non habuerit potestatem. Defensor cōtra eos, qui æquū censeāt rē perniciosam utili præponi, utetur loco cōmuni per cōquestionē, et simul quæret ab accusatoribus et ab iudicibus ipsis, quid facturi essent si in eo loco fuissent, et tēpus, locū, rem, deliberationem suam ponet ante oculos.

translatio

Translatio criminis est, cū ab reo facti causa in aliorum

rum

rum peccatū trāsferatur. In qua primū quærendū est, uere ne in aliū crimē trāsferatur. Deinde spectandū est, an æque magnū sit illud peccatū, quod in aliū transferatur, atq; illud quod reus suscepisse dicatur. Deinde oportuerit ne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. Deinde oportuerit ne iudiciū ante fieri. Deinde, cū factū iudiciū nō sit de illo crimine, qd' in aliū transferatur, oporteat ne de ea re iudiciū fieri quæ res in iudiciū nō uenerit. Locus cōmunis acusatoris, contra eū qui censeat uim plus quam iudicia ualere oportere, & ab aduersarijs percontabitur acusator, quid futurū sit, si idē cæteri faciāt, ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicat. Quid si ipse acusator idem facere uoluisset. Defensor eorū peccati atrocitatē profereat, in quos crimē trāsferatur: rem, locū, tēpus ante oculos ponet, ut ij qui audiēt, existimēt aut non potuisse, aut inutile fuisse rem in iudicium uenire.

Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea Concessio.
 diuiditur in purgationem & deprecationē. Purgatio est, cū consulto à nobis factū negamus. Ea diuiditur in necessitudinem, fortunā, imprudentiam. De his primū partibus ostendendū est, deinde ad deprecationē reuertendum uideatur. Primum, considerandū est, num per culpā uentum sit Necessitudo.
 in necessitudinem, num culpā ueniendi necessitudo fecerit.

Deinde quærendum est, quo modo uis illa uitari poterit ac leuari. Deinde is qui in necessitudinem causam confert, expertus ne sit quid contra facere, aut excogitare possit. Deinde num suspitiones ex coniecturali constitutione trahi possint, quæ significent id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. Deinde, si ma-

xime necessitudo quæpiam fuerit, conueniat' ne, eam satis idoneam causam putari.

prudētia.

Si autem imprudētia reus se peccasse dicat, primum quæretur utrum potuerit scire, an non potuerit. Deinde utrum data sit opera ut sciretur, an non. Deinde utrum casu nescierit, an culpa. Nam qui se propter uinum, aut amorem, aut iracundiam fugisse rationē dicat, is animi uitio uidebitur nescisse, non imprudētia. Quare nō imprudētia se defendet, sed culpa contaminabit personam. Deinde coniecturali constitutione quæretur, utrum scierit, an ignorauerit, & considerabitur, satis' ne in imprudētia præsidij debeat esse, cum factum esse constet.

Fortuna.

Cum in fortunam causa conferetur, & ea re defensor ignosci reo dicat oportere, eadem omnia uidentur considerata, quæ de necessitudine præscripta sunt. Etenim hæ tres partes purgationis inter se finitimæ sunt, ut in oēs eadem ferè possint accommodari. Loci communes in his causis. Accusatoris contra eum, qui cum se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices demoretur. Defensoris de humanitate, misericordia, uoluntatem in omnibus rebus spectari conuenire. & quæ cōsulto facta non sint, ea fraudi esse non oportere.

precatio.

Deprecatione utemur, cū fatebimur nos peccasse: neq; id imprudentr, aut fortuitu, aut necessario fecisse, dicemus, & tamen ignosci nobis postulabimus: Hic ignoscendi ratio quæritur ex ijs locis, si plura, aut maiora officia quàm maleficia uidebuntur constare. si qua uirtus, aut nobilitas erit in eo, q̄ supplicabit: si qua spes erit, usui futurum si sine supplicio discesserit, si ipse ille supplex, mansuetus

fuetus, & misericors in potestati bus ostendetur fuisse, si ea quæ peccauit, non odio, neq; crudelitate, sed officio, & recto studio commotus fecit, si tali de causa alijs quoque ignotum sit, si nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur, si eum missum fecerimus, si nulla aut à nostris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re subscripietur.

Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utitur is qui contradicit, cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum. Hæc causa iudicialis fieri non potest, ut in libro primo ostendimus, sed quod potest uel ad senatum, uel ad consilium uenire, non uisa est supersedenda.

Loci cõmu

Cum à nobis crimen remouere uolemus, aut in rem, aut in hominem, nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, quærendum erit primum, potuerit ne tantum quantum reus demonstrabit is in quem causa conferetur, æquonam modò aut honeste, aut sine periculo potuerit obsisti. Si maxime ita sit, num ea re concedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit. Deinde in coniecturalem trahetur cõtrouersiam, et quæretur, num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia quæ de necessitudine præcepimus, consideranda erunt.

Remotio cr
nis

Argumentationes quomodo sint ornandæ.

Quoniam satis ostendisse uidentur, quibus argumentationibus in unoquoque genere causæ iudicialis uti conueniret, consequi uidetur, ut doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornate & absolute tractare possimus. Nam ferè non difficile est inuenire, quid sit cau

Argument
nes.

ſæ adiumento, difficillimum uero eſt inuentum expolire, & expedite pronunciare. Hæc enim res facit, ut neq; diutius, quàm ſatis ſit, in iſdem locis commoremur, neq; eodem identidem reuoluamur, neq; inchoatam argumentationem relinquamus, neq; incommode ad aliam deinceps tranſeamus. Itaq; hac ratione & ipſi meminiffe poterimus, quid in unoquoq; loco dixerimus, & auditor cum totius cauſæ, tum uniuſuiuſq; argumentationis diſtributionem percipere, & meminiffe poterit.

Argum. perfe-
æ partis.

Ergo abſolutiſſima, & perfectiſſima eſt argumentatio ea, quæ in quinque partes eſt diſtributa, propoſitionem, rationem, rationis cõfirmationem, exornationem, complexionem.

Propoſitio.

Propoſitio, eſt per quam oſtendimus ſummatim quid ſit, quod probare uolumus.

Ratio.

Ratio eſt cauſa, quæ demonſtrat uerum eſſe id quod intendimus, breui ſubiectione.

rationis cõfir-
matio.

Rationis confirmatio eſt ea quæ pluribus argumentis corroborat breuiter expoſitam rationem.

Exornatio.

Exornatio eſt, qua utimur rei honeſtandæ & colloquenda cauſa confirmata argumentatione.

Complexio

Complexio eſt, quæ concludit breuiter colligens partes argumentationis.

Hiſce igitur quinque partibus, ut abſolutiſſime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Cauſam oſtendemus Ulyſſi fuiſſe, quare interfecerit Aiacem. Inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat, à quo non iniuria ſibi ſummum periculum metuebat: uidebat illo incolumi, ſe incolumem non futurum: ſperabat illius morte, ſe ſalutem ſibi comparare: conſueuerat, ſi iure non potuerat,
iniuria

iniuria quauis ininico exitiū machinari, cui rei mors indigna P Alamedis testimoniū dat. Ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo supplicium uerebatur, & consuetudo peccandi maleficij suscipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim cum minima peccata cum aliqua causa suspiciunt, tū uero illa quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti, suscipere conantur. Si multos induxit in peccatū pecuniæ spes, si cōplures se scelerē cōtaminauerūt imperij cupiditate, si multi leue compendium fraude maxima cōmutarūt, cui mirum uidebitur istū à maleficio propter acerrimā formidinē nō tēperasse? Virū fortissimū, integerrimū, inimicitiarū persecutiū, iniuria læsitū, ira excitatum: homo timidus, nocens, cōscius sui peccati, insidiosus, inimicū incolumē esse noluit, cui tandē hoc mirū uidebitur? Nā cū feras bestias uideamus alacres, & erectas ualere, ut alteri bestiae nocēat, nō est incredibile putādū, istius quoq; animū ferū, crudelē, atq; inhumanū cupide ad inimici perniciem profectum: præsertim cū in bestijs nullā neq; bonā, neq; malam rationem uideamus: in isto plurimas, & pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum me daturum causam, qua inductus Vlysses accesserit ad maleficiū, & si inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum intercessisse demonstraui, non est dubium, quin confiteatur causam maleficij fuisse.

Ergo absolutissima est argumētatio ea, quæ ex quinque partibus cōstat, sed ea nō semper necesse est uti. Tū enim complexione supersedendū est, si res breuis est, quæ facile memoria comprehendatur, tū exornatio prætermittēda

est, si parum locuples ad amplificandum, & exornandū res uidetur esse. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum & exornatione, & complexione supersedendum est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis, hæc quam exposui, ratio est habēda. Ergo amplissima argumentatio est quinquepartita. Breuissima est tripartita. Mediocris, sublata aut exornatione aut complexione, quadripartita.

argumentatio
uitiosæ.

Dvo sunt genera uitiosarū argumentationum. Vnū, quod ab aduersario reprehendi potest, id quod pertinet ad causam. Alterum, quod tamen si nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quæ sint, quæ reprehensione confutari conueniat, quæ tacite contemni, atque uitari sine reprehensione, si exempla subiecero, dilucide intelligere poteris. Hæc cognitio uitiosarum argumentationum duplicem utilitatem asseret. Nam, & uitare uitium in argumentatione admonebit, & ab alijs non uitatum comode reprehendere docebit.

Quoniam igitur ostendimus plenam & perfectam argumentationem ex quinque partibus consistere, in unaquaque parte argumentationis quæ uitia euitanda sunt, consideremus: ut & ipsi ab his uitijs recedere, ac aduersariorū argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare possimus.

positio ui-
a.

Expositio uitiosa est, cū ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id quod non est necessario omnibus attributum, ut si quis hoc modo exponat: Omnes qui in paupertate sunt, malūt maleficio parare diuitias, quam officio paupertatē tueri. Si quis hoc modo exposuerit ar-

gumen

gumentationem, ut nō curet quærere qualis ratio, aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem: cū ostēdemus id quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso & iniuria conferri.

Item uitiosa est expositio, cum id quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo, Nemo potest uno aspectu, neq; præteriens in amorem incidere. Nam cū non nemo deuenit in amorem uno aspectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt, raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri, intelligatur.

Item uitiosa expositio est, cum omneis res ostendemus nos collegisse, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo, Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille heredem testamento ex parte faciebat. Prædones in illo loco nunquam uisi sunt, inimicum nullum habebat: relinquitur, si neq; à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quoniam alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiusmodi expositione utemur reprehensione, si quos præter eos, quos ille collegerit, potuisse suscipere maleficiū ostenderit, uelut in hoc exemplo, cum dixerit necesse esse, aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse, dicemus potuisse, uel à familia, uel à cohæredibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionem disturbauerimus, nobis latiore locum defendendi reliquerimus. Ergo hoc quoque uitandum est in expositione, ne quando, cum omnia collegisse uideamur, aliquam idoneam partē relinquamus.

Item uitiosa expositio est, quæ cōstat ex falsa enumeratione: ut, si cū plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo.

Duæ res sunt iudicæ, quæ homines ad maleficiū impellunt, luxuries, & auaritia.

Quid amor, inquit, quispiam, quid ambitio, quid irreligio, quid metus mortis, quid imperij cupiditas, quid deniq; alia permulta?

Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, & plura dicimus, hoc modo. Tres res sunt, quæ omnes homines sollicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis enim fuerat dixisse metum, & cupiditatem, quoniam ægritudinem cum utraq; re coniunctam esse necesse est.

Item uitiosa expositio est, quæ nimium longe repetitur, hoc modo. Omnium malorum stultitia est mater, quæ præ cæteris parit immensas cupiditates: immensæ porro cupiditates, infinitæ & immoderatæ sunt, hæ pariūt auaritiam, auaritia porro hominem ad quoduis maleficiū impellit: ergo auaritia inducti aduersarij nostri, hoc in se facinus admiserunt. Hic id quod extremum dictum est, satis fuit exponere. Ne Enniū & cæteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est:

Vtinam, ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes,
Ne'ue inde nauis inchoandæ exordium
Cepisset, quæ nunc nominatur nomine
Argo, qua uecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Pelie, per dolum.

Nam nunquam hera errans mea, domo esseret pedem
Medea

Ita enumeratio.

ide crinitum
p. xv. cap. vj.

Medea animo ægra, amore sæuo saucia.

Nam hic satis erat dicere, si id modo, quod esset satis, au-
rasset poëta:

Vtinam, ne hera errans mea, domo afferret pedem

Medea animo ægra, amore sæuo saucia.

Ergo hac quoq; ab ultimo repetitione in expositionibus
magnopere supersedendum est. Non enim reprehensio-
ne, sicut aliæ complures, sed sua sponte uitiosa est.

Vitiosa est ratio, quæ ad expositionem non est accom-
modata, uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem. Ratio uitio-

Infirma ratio est, quæ non necessario ostendit ita esse, Infirma.
quemadmodum expositum est, uelut apud Plautum,

Amicum castigare ob meritam noxiam

Immane est facinus, uerum in ætate utile

Et conducibile.

Hæc expositio est, uideamus quæ ratio afferatur.

Nam ego amicum hodie meum

Nõn castigabo pro commerita noxia,

Ex eo quod ipse facturus est, non ex eõ quod fieri cõue-
nit, utile quid sit, ratiocinatur.

Vana ratio est, quæ ex falsa causa constat, hoc modo. Vana.

Amor fugiendus non est, nã ex eo uerissima nascitur ami-
citia. Aut hoc modo. Philosophia est uitanda: affert enim
socordiam atq; desidiam. Nam hæ rationes nisi falsæ es-
sent, expositiones quoq; earum ueras esse confiteremur.

Item infirma est ratio, quæ non necessariam causam
affert expositionis, uelut Pacuuius. Infirma.

Fortunam insanam esse & cæcam & brutam perhibent
philosophi,

Saxiq;

*Saxi
rare globofo.

Saxiq; *instar globo si prædicant uolubilem.

Quò saxum impulerit fors, eò cadere fortunam autumat.
Cæcam ob eam rem, quia nihil ærnat quò sese applicet.
Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta, instabilisq; sit.
Brutam, quia dignum atque indignum nequeat interno-
scere.

Sunt autem alij philosophi qui contrà, fortuna negent
Miseriam esse ullam, sed temeritate omnia regi: id magis
Verisimile aiunt, quod usus reipsa experiundo edocet,
Velut Orestes modo fuit rex, modo mendicus factus est:
Naufragio res contigit.

Nempè ergo haud fortuna obtigit. Nam hic Pacuius
infirmæ ratione utitur, cū ait, uerius esse temeritate quàm
fortuna res geri. Nam utraque opinione philosophorum
fieri potuit, ut is qui rex fuisset, mendicus factus esset.

Item infirma ratio est, quæ uidetur pro ratione affer-
ri, sed idem dicit quod in expositione dictum est, hoc mo-
do: Magnò malo est hominibus auaritia, idcirco quòd ho-
mines magnis & multis incommodis conflictantur pro-
pter immensam pecuniæ cupiditatem. Nam hic alijs uer-
bis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expo-
sitionem. Item infirma ratio est, quæ minus idoneã quàm
res postulant, causam subijcit expositioni, hoc modo: Uti-
lis est sapiëntia, propterea quòd qui sapientes sunt, pietatẽ
colere consueuerunt. Item utile est amicos ueros habere:
habeas enim quibuscum iocari possis. Nam in huiusmodi
rationibus non uniuersali neque absoluta, sed extenuata
ratione expositio cõfirmatur. Item infirma ratio est, quæ
uel alij expositioni potest accommodari, ut facit Pacu-

uius, qui eandem affert rationem, quare cæca: eandem quare bruta fortuna dicitur.

IN confirmatione rationis multa et uitanda in nostra et obseruanda in aduersariorum ratione sunt uitia, proptereaq; diligentius consideranda sunt, quòd accurata confirmatio rationis totam uehementissime comprobat argumentationem. Vtuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Confirmatio
uitiosa.

Iniuria abs te afficio indigna pater,

Nam si improbum esse * Crespontem existimaueras,

Cur me huic locabas nuptijs? sin est probus,

Cur talem inuitam cogis Inquere?

*afs Thref
tem.

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex simplici parte reprehendentur. Ex contrario, hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.

Si probus est, bene locaui, sin est improbus,

Diuortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluitur, hoc modo.

Nam si improbum Crespontem existimaueras,

Cur me huic locabas nuptijs? duxi probum,

Erraui, post cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est, acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitandum.

Item uitiosa est confirmatio rationis, cum ea re, quæ plures res significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: Necesse est, quoniam pallet, ægrotasse: aut necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem. Nã

hæc

hæc sua sponte certa signa nõ habēt, si non cætera quoq; similia conaurant: quod si cõurrerint, nõ nihil huiusmodi signa adaugent suspicionē. Itē uitiosum est, cum uel in aliū uel in eum ipsum, qui dicit, id quod in aduersariū dicitur, potest conuenire, hoc modo. Miseri sunt, qui uxores ducūt, at tu duxisti alterā. Item uitiosum est id quod uulgarem habet defensionem, hoc modo. Iracundia inductus peccauit, aut adolescētia, aut amore. Huiusmodi enim deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item uitiosum est, cum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in controuersia est, hoc modo.

Eho tu, dii q̄bus est potestas motus superūm atq; īferūm, Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Nā ita pro suo iure hoc exēplo usum Trespontē Ennius induxit, quasi iā satis certis rationibus ita esse demonstrasset. Item uitiosum est, quod iam quasi sero atq; acto negotio dici uidetur, hoc modo. In mentē mihi si uenisset Qui rites, nõn commissem, ut hūc in locum res ueniret, nam hoc aut hoc fecissem: sed me tum hæc ratio fugit. Item uitiosum est, cum id quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua leui tegitur defensione, hoc modo.

Cum te expetebant omnes, florentissimo Regno reliqui, nunc desertum ab omnibus Summo periculo sola ut restituam paro.

Itē uitiosum est, quod in aliā partem ac dictum sit, pōt accipi. Id est huiusmodi, ut si quis potēs ac factiosus in cōtione dixerit, satius est uti regibus quam malis legibus. Nam & hoc tamen si rei augēdæ causā potest sine malitia dici,

dici, propter potentiam tamen eius qui dicit, non dicitur sine atroci suspitione. Item uitiosum est falsis aut vulgaribus definitionibus uti. Falsae sunt huiusmodi, si quis dicat iniuriam esse nullam, nisi quae ex pulsatione, aut conuicio constat. Vulgares sunt, quae nihilominus in aliam rem transferri possunt, ut si quis dicat, quadruplator, ut breuiter describam capitalis est. Est enim improbus & pestifer ciuis. Nam nihil magis quadruplatoris quam furis, quam sicarij aut proditoris attulit definitionem. Item uitiosum est pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est, ut si quis quem furti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit.

Item uitiosum est, controuersiam controuersia dissoluere, hoc modo. Non conuenit Censores istum uobis satisfacere, ex eo quod ait se non potuisse adesse, ita ut iuratus fuerat, quod si ad exercitum non uenisset, id ne Tribuno militum diceret? Hoc ideo uitiosum est, quia non expedita aut iudicata res, sed impedita & in simili controuersia posita exempli loco profertur.

Item * uitiosum est, cum id, de quo summa controuersia est, parum expeditur, & quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo.

Aperte fatur dictio, si intelligas.

Tali dari arma qualis qui gessit fuit

Iubet, potiri si studeamus Pergamo.

Quae ego profiteor esse mea, nam meae quum est frui

Fraternis armis mihiq; adiudicariet,

Vel quod propinquus, uel quod uirtute amulus.

Item uitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, et
 contra

* aks, Deind

contra quæ antè dixerit, dicere hōc modo.

Qua causa accussem hunc, nequeo exponendo euoluere.

Nam si ueretur, quid eum accussem, qui est probus?

Sin inuerecundum animi ingenium possidet,

his, auditum. Quid eum accussem, qui id parui* auditu existimet?

Non incommoda ratione uidetur sibi ostendisse quare nō accusaret.

Quid quòd postea ait?

exteram, ex-
dio. Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item uitiosum est quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum qui audiunt, si aut partes quibus illi student, aut homines quos illi charos habent, lædantur, aut aliquo huiusmodi uitio lædatur auditoris uoluntas.

Item uitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione.

Item uerendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuersia sit: inq; huiusmodi uitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota causa mutata in aliam causam deriuetur. Vti apud Pacuuium Zetus cum Amphione, quorum controuersia cum de musica inducta est, disputatio in sapientia rationem & uirtutis utilitatem consumitur.

Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget, quod sæpe consulto multi ab reo faciunt angustijs causæ coacti. Vt qui cum accusetur ambitu magistratum petijisse, ab imperatoribus sæpenumero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter in aduersariorum oratione obseruauerimus, sæpe deprehendemus, & in eiusmodi depre

deprehensione ostendemus eos, de ea re quid dicant, non habere.

Item uitiosum est artem, aut scientiam, aut studium quoppiã uituperare propter eorum^x uitam, qui in eo stu- *als, vita.
diofi sunt, ueluti qui rhetoricam uituperant propter ali-
cuius oratoris uituperandam uitam.

Item uitiosum est ex eo, quòd perperam factum esse cõ-
stat, putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo.
Mortuum, deformatum, tumore præditum, corpore deco-
loratum fuisse constat, ergo ueneno necatus est. Deinde si
sit usque adeo in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum
datum, uitio nõ mediocri conflictetur. Non enim factũ ne
sit quæritur, sed à quo factum sit.

Item uitiosum est in comparandis rebus alteram rem
efferre, de re altera mentionem non facere, aut negligenti-
us disputare, ut si comparetur utrum satius sit populũ
frumentum accipere, an non accipere, quæ commoda sint
in altera re uitet aut curet enumerare: quæ in altera in-
commoda sint, uelut depressa prætereat: aut ea quæ mini-
ma sunt, dicat.

Item uitiosum est in rebus comparãdis necesse putare
alterã rem uituperari, cum alterã laudes. Quod genus, si
quærat, utris maior honor habendus sit, Albensibus, an
Venusinis, quòd reip. & populi Rom. præsidio profue-
runt, & is qui dicat ab alteris, alteros lædat. Non enim
necesse est si alteros præponas, alteros uituperare. Fieri
enim potest, ut cũ alteros magis laudaueris, aliquã alteris
laudis partẽ attribuas, ne cupide pugnaſſe contra uerita-
tem puteris. Item uitiosum est de nõtine & uocabulo
Cicero ad Heren. d eius

eius rei controuersiam struere, quam rem consuetudo potest optime iudicare. Velut Sulpitius, qui intercesserat ne exules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur, sed idem posterius immutata uoluntate, cum eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat propter nominum commutationem, nam non exules, sed ui eiectos se reducere dicebat. Perinde quasi id fuisset in controuersia, quo illi nomine appellarentur à Po. Rom. aut perinde quasi non oēs quibus aqua & igni interdictum est, exules appellentur.

Verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit, nos tamen intelligimus uitiosum esse intendere controuersiam propter nominum commutationem.

Quoniam exornatio constat ex similibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis rebus, & cæteris quæ pertinet ad exaggerandam & locupletandam argumentationem, quæ sint his generibus uitia consideremus. Simile uitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut sibi ipsi obest, qui affert. Exemplum uitiosum est si aut falsum est, ut reprehendatur, aut si improbum, ut non sit imitandum, aut maius, aut minus, quam res postulat.

Res iudicata uitiose profertur, si aut dissimili de re profertur, aut de ea re, qua de controuersia non est, aut si improba, aut eiusmodi, ut aut plures aut magis inidoneæ res iudicatæ ab aduersarijs proferri possint. Item uitiosum est, id quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse: nam id tantum augeri oportet. Item uitiosum est id augere, quod conuenit doceri, hoc modo. Vt si quis quæ arguat hominem

minem

Exornatio uiti-
tiosa.

¶ fals, rebus.

Simile uit.

Exemplum.

Res iudi.

minem occidisse, & antequam satis idoneas argumentationes attulerit augeat peccatū, & dicat nihil indignius esse quā hominem occidere. Non enim utrum indignum sit an non, sed factum ne sit, quæritur.

Complexio uitiosa quæ non id quod primum dictum est complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & constans aliquid relinquit, ut intelligatur quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione, demonstratum. Complexio
uitiosa.

Conclusiones quæ apud Græcos ἐπιλογὴ nominantur, tripertitæ sunt. Nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. In quatuor locis uti possumus conclusionibus. In principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusionem. Enumeratio est per quam colligimus & commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur non redintegretur oratio, & ordine, ut quicquid erit dictum referamus, ut auditor si memoriæ mandauerit, ad id quod ipse meminerit, reducatur. In qua curandum est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim & dedita opera cōparata oratio uidebitur esse artificij significandi, ingenijque uenditandi, & memoriæ ostēdende causa. Quapropter initium enumerationis est à diuisione sumendū. Deinde ordine breuiter exponendæ sunt res quæ tractatæ erunt in confirmatione & confutatione. Conclusiones
Enumerationis

Amplificatio est quæ per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. Amplificatio

Loci.

Loci communes ex decem præceptis commodissime sumuntur ad iugendi criminis causa.

Primus locus sumitur ab autoritate, cum commemoramus quæ a re ea res fuerit Dijs immortalibus, aut maioribus nostris, Regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, Senatui. Item maxime quo modo de his rebus legibus sancitum sit.

Secundus locus est cum consideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineat: utrū ad omnes, quod atrocissimum est: an ad superiores, quod genus hi sunt, à quibus autoritatis locus communis sumitur: an ad pares, hoc est in eisdem partibus animi, corporis, fortunarū positos: an ad inferiores, quibus his omnibus rebus antecelluntur.

Tertius locus est, quo percontamur quid sit euenturum si omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, ostendemus quid periculorum aut incommodorum consequatur.

Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos ad huc expectatio iudicij remoratur.

Quintus locus est, cū ostendemus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore quæ incōmodo mederi, aut perperam factum, aut erratum iudiciū corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit uti cæterarū rerum comparatione, ut ostēdamus alias res posse, aut uetustate sedari, aut consilio corrigi: huius rei, aut leniendæ, aut corrigendæ, nullam rem adiumento futuram.

Sextus locus est, cum ostendemus ex consulto factum, & dicemus uoluntario facinori nullam excusationem,
impru-

Impudentiæ iustam deprecationem paratam.

Septimus locus est, cū ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium tyrannicū esse, quod genus iniuria mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerū causa bella suscipiuntur, & cum hostibus de uita dimicatur.

Octauus locus est, quo ostendimus non uulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, & inusitatum, quo maturius & atrocius uindicandum sit.

Nonus locus cōstat ex peccatorū comparatione, quasi cum dicemus maius esse maleficium stuprare ingenuam quā sacrum lædere, quod alterum propter egestatem, alterum propter intemperantem superbiam fiat.

Decimus locus est, per quē omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; rem consequi solent, exponemus acriter & criminose & diligēter, ut agi res, & geri negotium uideatur rerum consequentium enumeratione.

Misericordia commouebitur auditoribus, si uariam fortunarum commutationē dicemus, si ostendemus in quibus commodis fuimus, & quibus in incommodis simus comparatione. Si quæ nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus & ostendemus. Si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestātē subiiciemus. Si quid nostris parentibus, liberis, cæteris necessarijs casurum sit propter nostras calamitates aperiemus, & simul ostendemus, illorum nos solitudine & miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alio usi sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum aut fortunam con-

Misericordia
mouebitur.

queremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommo-
dorum ostendemus futurum, Commiserationem breuē
esse oportet.

Nihil enim lachrima citius arefcit. Fere locos ob-
scurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quae
propter huic uolumini modus hic sit, reliquas praecipio-
nes. quoad uidebitur, in tertium librū transferemus. Haec
si ut conquisite conscripsimus, ita diligenter fueris conse-
cutus, & nos industriæ fructus ex tua scientia capiemus,
& tute nostram diligentiam laudabis, tuaq; perceptione
laetaberis: tu scientior eris praceptorū artificio, nos ala-
criores ad reliquum persolendum. Verum haec futura
satis scio, te enim nō ignoro: nos deinceps ad cætera praeci-
pta transeamus, ut quod libentissime facimus, tuæ uolū-
tati rectissime morem geramus.

COMMENTARIO

RVM RHETORICORVM

ad Herennium, Liber Tertius.

Dicta & di-
cenda.

D omnē iudicialē causam quēadmo-
dū cōueniret iuentionē rerū accōmoda-
ri, satis abūdāter, ut arbitror, in supe-
rioribus libris demonstratū est. Nunc
earū rationē rerū inuenēdarū, quae
ptineāt ad causas deliberatiuas et de-
mōstratiuas, in hūc librū trāstulimus: ut omnis inuenē-
di praecipio tibi quāmprimum persolueretur. Reliquae
quatuor partes erāt artificij. De tribus partibus in hoc
libro dicemus, dispositione, pronūtiatione, & memoria.

De elo-

De elocutione quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro cōscribere maluimus: quem ut arbitror, tibi librum æliter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deesse possit. Interea prima quæq; & nobiscum cum uoles, & interdum sine nobis legēdo cōsequere, ne quid impedire, quin ad hanc utilitatē pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac, ut attentū te præbeas, nos proficisci ad instituta pergemus.

De genere deliberatiuo.

Deliberationes partim sunt huiusmodi, ut quæatur utrum potius faciendum sit: partim huiusmodi, ut quid potissimū faciendū sit, consideretur, hoc modo. Vtrū potius Carthago tollēda, an relinquenda uideatur. Quid potissimū, hoc pacto: ut si Hānibal cōsultet cum ex Italia Carthaginem accersitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus, occupet Alexandria. Item deliberationes partim ipsæ propter se consultandæ sunt, ut si deliberet Senatus captiuos ab hostibus redimat, an non: partim propter aliquam extraneā causam ueniunt in deliberationem, & cōsultationem, ut si deliberet Senatus bello Italico soluat'ne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri, partim & propter se sunt deliberandæ, & magis propter extraneam causam ueniunt in cōsultationem, ut si deliberet Senatus, bello Italico socijs ciuitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, * omnis oratio ad ipsam * as. ratio

tentiam dicent, finem sibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis eò totius orationis ratio conferatur.

Utilitas.

Utilitas in duas parteis in ciuili consultatione diuiditur, tutam, & honestam. Tuta est quæ cōficit instātis aut consequentis periculi uitationem qualibet ratione. Hæc distribuitur in uim, & dolum: quorū alterum separatim, aut utrunq; sumemus coniunctim.

Vis.

Vis discernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, reuocationes hominum, & alias huiusmodi res.

Dolus.

Is, mētionēs.

Dolus cōsumitur in pecuniā, pollicitationes, dissimulationes, maturations, * mētionēs, & cæteras res, de quibus magis idoneo tēpore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reipublicæ scribere uelimus.

Rectum.

Honestæ res diuiditur in rectum, & laudabile. Rectū est quod cū uirtute & officio fit. Id diuiditur in prudentiā, iustitiā, fortitudinē, modestiā.

Prudentia.

Prudentia est calliditas, quæ ratione quadā pōtēst delectū habere bonorū & malorum. Dicitur item prudentia sciētia cuiusdam artificij: & appellatur item prudentia multarū rerū memoria, & usus pluriū negociorū.

Iustitia.

Fortitudo.

Iustitia est æquitas ius unicuiq; tribuens pro dignitate cuiusq;. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, & rerū humiliū contēptio, & laboris cū utilitatis ratione perpesio.

Modestia.

Prudentiæ

partes.

Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, si cōmoda cū incōmodis conferemus, cum alterum sequi, alterum uitari cohortabimur. Aut si qua in re cohortabimur aliquid cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere, quo modo aut qua quicque ratione fieri oporteat, ostendemus. Aut si suadebimus

quip

quippiam, cuius rei gesta aut presentē, aut auditam memoriam poterimus habere, qua in re facile id quod uelimus, exemplo allato persuadere poterimus.

Iustitiæ partibus utemur, si aut innocentū, aut supplicum dicemus misereri oportere. Si ostendemus merentibus gratiam referri conuenire. Si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere. Si fidē magnopere censebimus conseruandam. Si leges & mores ciuitatis egregie dicemus seruari oportere. Si societates atq; amicitias studiose dicemus coli cōuenire. Si quod ius in parentes, deos, patriam natura cōparauit, id religiose colendū demonstrabimus. Si hospitias, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus. Si nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate à uia recta ostendemus oportere deduci. Si dicemus æquale ius in omnibus statui conuenire. His atq; huiusmodi partibus iustitiæ, si quam rem in cōcione, aut in concilio faciendam esse censebimus, iustam esse ostendemus, contrarijs iniustam. Ita fiet, ut eisdem locis ad suadendum, & ad dissuadendum simus comparati.

Si fortitudinis retinendæ causa faciendū quid esse dicemus, ostendemus res magnas & excelsas sequi & appeti oportere: & itē res humiles indignas uiris fortibus uiros fortes propterea cōtēnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Itē à nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorē mortē turpitudine haberi, nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur, nullius p rei ueritate metuere inimicitias, quodlibet pro patria, parētibus, hospitibus, amicis, & ijs rebus quas iustitia colere cogit, adire piculū, & quēlibet suscipere laborē.

d 5 Modestie

Modestiae
partes.

Modestiae partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similibumque rerum uituperabimus. Si unamquamque rem certo naturae termino definiemus. Si denique quid cuique satis sit ostendemus, et numerum progredi dissuadebimus, et modum unicuique rei statuemus. Huiusmodi partes sunt uirtutis amplificandae, si suadebimus attenuandae, si ab his dehortabimur, ut haec attenuetur, quae supra demonstraui. Nam nemo erit, qui sentiat à uirtute recedendum: uerum aut res huiusmodi non dicatur esse, ut uirtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus quam in his uirtus constare ostendatur. Item si quo pacto poterimus, quam is qui contradicit iustitiam uocarit, nos demonstrabimus ignauiam esse et inertiam, aut prauam liberalitatem. Quam prudentiam appellarit, ineptam et garulam et odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam et dissolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam et incōsideratam appellabimus temeritatem.

Laudabile est quod conficit honestam et praesentem et consequentem commemorationem. Hoc nos eò à recto separauimus, non quòd haec quatuor partes, quae subiiciuntur sub uocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant, sed quanquam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. Neque enim solum laudis causa rectum sequi conuenit, sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi uoluntas.

Cum igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua
res

res honestiori ordini placeat, quæ à deteriore ordine improbetur, aut aliquibus socijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, posterisq; nostris. Cum huiusmodi locorum diuisio sit in consultatione, breuiter aperienda est totius tractatio causæ. Exordiri licet uel à principio, uel ab insinuatione, uel ijsdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrari oportebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam atq; honestam, si utrunq; poterimus ostendere, utrunq; pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, diuisione utemur in uim & consilium. Nam quod in docendo rei dilucidandæ causa dolum appellauimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectam esse dicemus, et omnes partes recti incident, quadripartita diuisione utemur: si nõ incident, quot erũt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione & consultatione utemur locis, quos antè ostendimus, nostris confirmationis, contrarijs consultationis. Argumētationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorum qui à Pœnis circumfessi deliberant, quid agant: Qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur, nullam rem utiliore esse incolumitate: uirtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: nec deos quidem esse auxilio ijs, qui se inconsulto in periculum mittant. Honestum
nihil

nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tute rei præponet rationem honestam his locis utetur. Virtutem nullo tempore relinquendam, uel dolorem, si is timeatur, uel mortem, si ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem esse: considerare quæ sit turpitudine consecutura. At non immortalitatem, neque æternam incolumitatem consequi, nec esse exploratum illo uitato periculo nullum in aliud periculum uenturos, uirtute uel ultro ad mortem proficisci esse præclarum. Fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere: eum tute uiuere qui honeste uiuat, non qui in præsentia incolumis sit: & eum qui turpiter uiuat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus ferè similibus in his & iudicialibus causis uti solemus, nisi quod his maxime conducit quæ plurima rerum antè gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus causæ transeamus.

De genere demonstratiuo.

Quoniam hæc causa diuiditur in laudem & uituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda.

Laus. Laus igitur potest esse rerum externarum & corporis & animi. Rerum externarum sunt ea, quæ casu aut fortuna secunda aut aduersa accidere possunt, ut genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, ciuitates, amicitia, & quæ huiusmodi sunt, & ea quæ his sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda aut incommoda, ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio & cogitatione

cogitatione nostra constant, ut prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, & quæ contraria sunt. Erit igitur hæc confirmatio cōfutatōq; nobis. In huiusmodi igitur causa principium sumetur aut à nostra, aut ab eius, de quo loquimur, aut ab eorum, qui audient persona, aut ab re. A nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd causa necessitudinis intercedat: aut studio, quòd eiusmodi uirtutis sit, ut omnes commemorare debeant uelle: aut quòd rectum sit, ex aliorum laude ostendere qualis ipsius uel noster animus sit.

Si uituperabimus, aut merito facere, quod ita tractati sumus: aut studio, quòd utile putemus esse ab omnibus unicam malitiam, atq; nequitiam cognosci: aut quòd placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum uituperatione. Vituperatio

Ab eius persona, de quo loquimur, si laudabimus, uereri nos dicemus, ut illius facta uerbis consequi nō possimus, omnes homines illius uirtutes prædicare oportere, ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam antecire. Si uituperabimus, ea quæ uidebimus cōtraria paucis uerbis commutatis dici posse, dicemus, ut paulo suprā exempli causa demonstratum est.

Ab auditorum persona, si laudabimus, quoniam nihil noui, nihil apud ignaros laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos: aut si erunt ignari, ut talem uirū uelint cognoscere, petemus, quoniam in eodem uirtutis studio sint apud quos laudemus, atq; ille q̄ laudatus fuerit: sperare nos facile ijs, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contraria uituperatio, quoniam norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos, quòd si ignorent, petemus
ut cogno-

is ignoscāt. ut^x cognoscant, uti malitiam uitare possint, quōniā disti-
miles sunt, qui audiunt, atq; ille qui uituperatur, nos spe-
rare illius uitam uehementer improbaturos.

Ab rebus ipsis, incertum esse quid potissimum laude-
mus: uereri, ne cū multa dixerimus, plura prætereamus,
et quæ similes sententias habebunt: quibus sententijs cō-
traria sumuntur à uituperatione. Principio tractato, ali-
qua harum, quas antè commemorauimus, rationum nar-
ratio non erit ulla, quæ necessario consequatur: sed si qua
inciderit, cum aliquod factum eius de quo loquemur, no-
bis narrandum sit cum laude, aut uituperatione præce-
ptio narrandi de primo libro repetetur. Diuisione hac
utemur. Primo exponemus quas res laudaturi sumus, aut
uituperaturi. Deinde ut quæq;, quo'ue tempore res crit
gesta, ordine dicemus, ut quid, quæq; tutè cauteq; egerit,
intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes aut
uitia. Deinde cōmoda, aut incōmoda corporis, aut rerum
externarū, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare.

itæ demon-
strandæ ordo.

Ordinem hunc adhibere in demonstranda uita debe-
mus. Ab externis rebus, genus in laude, quibus maio-
ribus natus sit: si bono genere, parem, aut excellen-
torem fuisse: si humili genere ipsum in suis, non in
maiorum uirtutibus habuisse præsidium. In uitupe-
ratione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse, si ma-
lo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in lau-
de, quòd bene, honeste, in bonis disciplinis educatus
eota pueritia: uel si in malis, inde se retraxit. In uitupe-
ratione econtrario.

A' corporis cōmodis. A' natura, si sit dignitas atq; for-
ma,

ma laudi fuisse eam, nō quemadmodū cæteris detrimento, atq; dedecori. Si uires atq; uelocitas egregia, honestis hæc exercitationibus, & industrijs dicemus comparata. Si ualētudo, perpetua diligentia, & temperantia cupiditatum. In uituperatione, si erunt hæc corporis commoda, male his usum dicemus, quæ casu, & fortuna tanquā quilibet gladiator habuerit. Si non erunt, præter formam, omnia ipsius culpa & intemperantia non fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res, & in his animi uirtutes aut uitia, quæ fuerint, considerabimus.

Diuitiæ an paupertas fuerit, & quæ potestates, quæ gloria, quæ amicitia, quæ inimicitia, & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit, cuius causa suscepit inimicitias, qua fide, beneuolentia, officio gesserit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandæ, ut si laudemus, aliud iuste, aliud modeste, aliud fortiter, aliud prudenter factum esse dicamus.

Si uituperabimus, aliud iniuste, aliud ignaue, aliud immodeste, aliud stulte factum esse dicemus. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripertita diuisio laudis, & uituperationis: si illud etiam assumpserimus, non necesse esse nos omneis has parteis in laudem, aut uituperationem transferre, propterea quod sæpe non incidunt, aut ita tenuiter ut
non

non sint necessariae. Quapropter eas partes, quae firmissimae uidebuntur, legere oportebit.

Conclusionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum causae, in ipsa causa crebras, & breuibus amplificationes interponere oportebit per locos communes. Nec hoc genus causae eò quòd raro accidat in uita, negligentius considerandum est. neq; enim id quod uideri potest accidere, ut faciendum sit aliquando, nō oportet uelle quam accommodatissime posse facere. Et si separatim haec causa minus saepe tractatur, aut in iudicialibus, & in deliberatiuis causis saepe magnae partes uersantur laudis, aut uituperationis. Quare in hoc quoq; genere causae nonnihil industriae conferendum putauimus.

Nunc absoluta nobis difficillima parte rhetoricae, hoc est inuentione perpolitae, atq; ad omne causae genus accommodatae, tempus est ad caeteras partes orationis proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

De Dispositione.

Quoniam dispositio est, per quam illa quae inuenimus in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuncietur, uidendum est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conueniat. Genera dispositionum sunt duo, unum ab institutione artis profectum, alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam praecipionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, diuisione, confirmatione, confutatione, conclusione: & hunc ordinem, quemadmodum praecipitum est antè, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis non modo

totas causas per orationem, sed per singulas quoque argumentationis partes disponemus, quemadmodum in libro secundo docuimus, id est expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est, una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta.

Est autem & alia dispositio, quæ, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur, ut si à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut à literarum aliquarum recitatione, aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione, aut si quæ huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. Nam si uehementer aures auditorum obtusæ uidebuntur, atque animi defatigati ab aduersarij multitudinem uerborum, comode poterimus principio supersedere, & exordiri causam, aut à narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde si commodum erit, quod non semper necesse est, ad principij sententiam reuerti licebit. Si causa nostra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium possit audire, à narratione cum inceperimus, ad principij sententiam reuertamur, licebit.

Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, & translationibus partium uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit. In confirmatione, & confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi conuenit habere, firmissimas argumentationes in pri-

Quæ quoque loco ponenda.

¶ alis, sæpe.

mis, & postremis causæ partibus collocare: mediocres, & neq; inutiles ad dicendum, neq; necessarias ad probandum, quæ si separatim ac singulæ dicantur, infirmæ sint, cum cæteris coniunctæ, firmæ & probiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. Nam statim re narrata, expectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit: qua propter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrime dictum facile memoriæ mādatur, utile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parere uictoriam poterit.

De Pronuntiatione.

Pronuntiationem multi maxime oratori utilem dixerunt esse, & ad persuadendum plurimum ualere. Nos quidem unum de quinque rebus plurimum posse, non facile dixerimus, nec egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione sola audacter confirmauerimus. Nam comoda inuentiones, & concinnæ uerborum elocutiones, & partium causæ artificiosæ dispositiones, & horum omnium diligens memoria sine pronuntiatione, non plus quam sine his rebus pronuntiatio sola ualere poterit. Quare & quia nemo de ea re diligenter scripsit, nam omnes uix posse putarunt de uoce, & uultu, gestu, dilucide scribi, cum hæres ad sensus nostros pertinerent, & quia magnopere ea pars à nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter uidetur tota res consideranda.

Diuiditur igitur pronuntiatio in uocis figuram & corporis

ris motum. Figura uocis est ea quæ suum quendam possidet habitum ratione & industria comparatum. Ea diuiditur in treis partibus, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura, non nihil hanc auget, sed maxime cura conseruat. Firmitudinem uocis maxime natura comparat, non nihil adauget, & maxime conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc est ut eam torquere pro nostro commodo possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis, & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil nos attinet comonere, nisi ut ab ijs qui non inscium sunt eius artificij, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ conseruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quæ maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum uidetur.

Firmam maxime poterimus in dicendo uocem conseruare, si quam maxime sedata & depressa uoce principia dicemus. Nam læduntur arteriæ, si antequam uox bene permulsa est, acri clamore compleatur. Et interuallis longioribus uti conueniet. Recreatur enim spiritu uox, & arteriæ reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem omittere, & ad sermonem transire oportet, (commutationes enim facium, ut nullo genere uocis effuso, in omni uoce integri simus) & acutas uocis exclamationes uitare. Ictus enim fit, & uulnus arteriæ acuta atque attenuata nimis acclamatione, & si quis splendor est uocis, consumitur uno clamore uniuersus. Et uno spiritu continenter multa dicere, in extrema conuenit oratione. Fauces enim calefactum, &

Figura uocis.

Firmitudo uocis.

*As, vulneratur.

arteriæ complentur, & uox quæ uarie tractata est, redu-
 citur in quendam sonum æquabilem atq; constantem. Sæ-
 pe rerum naturæ gratia quædam iure debetur, uelut acci-
 dit in hac re. Nam quod dicimus ad uocem conseruandam
 prodesse, idem ad suauitatem pronūtiationis: ut quod no-
 stræ uoci proffit, idem uoluptate auditoris probetur. Utile
 est ad firmitudinē uocis sedata uox in principio. Quid in
 suauius, quàm clamor in exordio causæ? Interualla uocem
 confirmant, eadem sententias concinniores diuisione red-
 dunt, & auditori spatium cogitandi relinquunt. Conser-
 uat uocem continui clamoris reuissio. Et auditorē quidē
 uarietas maxime delectat, cum sermone animum eius reti-
 net, & exuscitat clamore. Acuta exclamatio uocē, & fau-
 ces uulnerat, eadem lædit auditorem. Habet enim quiddā
 illiberale, & ad muliebrē potius uociferationē, quàm ad
 uirilem dignitatem in dicendo accommodatū. In extrema
 oratione cōtinens uox remedio est uoci. Quid hæc eadē,
 non'ne animum uehementissime calefacit auditoris in to-
 tius conclusione causæ? Quoniam igitur res eadem uocis
 firmitudini, & pronūtiationis suauitati p'sunt, de utraq;
 re simul erit in præsentia dictum, de firmitudine, quæ ui-
 sa sunt, & de suauitate, quæ coniuncta fuerunt: cætera
 suo loco post dicemus.

ollitudo vo-

Mollitudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris
 præceptionē pertinet, diligentius nobis considerāda est:
 eam diuidimus in sermonem, contentionem, & amplifica-
 tionem. Sermo est oratio remissa, & finitima quotidia-
 næ locutioni. Contentio est oratio acris, & ad confir-
 mandū, & cōfutandum accommodata. Amplificatio est
 oratio,

Sermo.

Contentio.

Amplificatio.

oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum.

Sermo diuiditur in partes quatuor, dignitatē, demonstracionem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua grauitate, & uocis remissione. Demonstratio est oratio quæ docet remissa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ac gestarum expositio. Iocatio est oratio quæ ex aliqua re risum prudentem & liberalem potest comparare.

Contentio diuiditur in cōtinuationem, & distributionem. Continuatio est orationis enuntiandæ acceleratio clamosa. Distributio est in contentione oratio frequēs cum raris & breuibus interuallis acri uociferatione.

Amplificatio diuiditur in cohortationem, & conqueſtionem. Cohortatio est oratio quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Cōqueſtio est oratio quæ incommodorū amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit.

Quoniam igitur mollitudo uocis in treis partes diuisa est, & hæ ipsæ partes sunt in octo partes alias distributæ harum octo partium, quæ cuiusq; idonea pronuntiatio sit, demonstrandum uidetur.

Sermo cū est in dignitate, plenis faucibus quàm sedatissima & depressissima uoce uti conueniet, ita tamen ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus.

Cum autē est in demōstratione uoce paululū attenuata, crebris interuallis & diuisionibus oportet uti, ut ipsa pronuntiatione eas res quas demonstrabimus, inserere

atq; interfecare uideamur in animis auditorum. Cum autem est sermo in narratione, uocum uarietate opus est, ut quo quidq; pacto gestū sit, ita narrari uideatur. Strenue quod uolumus ostendere factum, celeriuscule dicemus, at aliud ociose retardabimus. Deinde modo acriter, tum cle

f. affe, hilariter. menter, mœste, * hilare, in omnes partes commutabimus, ut uerba, ita pronūtiationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, si quæ admirationes, de quibus nos narrabimus, diligēter animaduertemus, ut omnium personarū sensus, atq; animos uoce exprimamus. Sin erit sermo in iocatione, leuiter tremebūda uoce cum parua significatione risus, sine ulla suspitione nimie cachinnationis, leuiter oportebit à sermone serio torquere ad liberalem iocum uocem. Cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est, in continuatione adaucto mediocriter sono uocis, uerbis continuandis, uocem quoq; * iungere oportebit, & torquere sonum, & celeriter cum clamore uerba conficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio cōsequi possit. In distributione uocem ab imis faucibus exclamatione quā clarissima adhibere oportet, & quātum spatij per singulas exclamationes sumpserimus, tantum inter singula interualla spatij consumere iubemur. In amplificationibus, cū cohortatione utemur uoce attenuatissima, clamore leui, sono æquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conquestione utemur uoce depressa, inclinato sono, crebris interuallis, longis spatijs, magnis commutationibus. De figura uocis satis dictum est, nunc de corporis motu dicendum uidetur.

Motus

Motus est corporis gestus, & uultus moderatio quæ Motus cor-
poris.
 dam, quæ pronuntianti conuenit, & probabiliora
 reddit ea, quæ pronuntiantur. Conuenit igitur in uultu
 pudorem, & acrimoniam esse.

In gestu nec uenustatem conspicuam, nec turpitudinē
 esse, ne aut histriones, aut operarij uideamur esse. Ad eas
 dem igitur partes, in quas uox est distributa, motus quoq;
 corporis ratio uidetur esse accommodanda. Nam si erit
 sermo cum dignitate, stantes in uestigio, leni dextræ mo-
 tu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate uul-
 tus ad sermonis sentētiā accommodata. Sin erit in demon-
 stratiōe sermo, paululū corpus à ceruicibus demitemus.
 Nam hoc est à natura datum, ut quàm proxime tum uul-
 tum admoueamus ad auditores, si quam rem docere eos,
 & uehemēter instigare uelimus. Sin erit in narratiōe ser-
 mo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulò ante demō-
 strabatur in dignitate. Sin in locatiōe, uultu quandam de-
 bemus hilaritatē significare sine cōmutatione gestus. Sin
 cōtendemus per cōtinationē, brachio celeri, mobili uul-
 tu, acri aspectu utemur. Sin cōtentio fiet per distributio-
 nem, celeri porrectione brachij, in ambulatiōe, pedis de-
 xtri rara suppositiōe, acri & defixo aspectu, uti oportet,
 Sin utemur amplificatiōe per cohortationem, paulò tar-
 diore & cōsideratiore gestu cōueniet uti. similibus cæte-
 ris rebus, atq; in cōtentiōe per cōtinationē. Sin utemur
 amplificatiōe per cōquestionē, fœmineo plāgore, & capi-
 tis ictu, nōnunq̄ sedato & cōstāti gestu, moesto & cōtur-
 bato uultu uti oportebit. Nō sum nescius quantū suscepe-
 rim negocij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imi-

tari scriptura conatus sum uoces. Verū nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset: nec si id fieri nō posset, hoc quod feci, fore inutile putabā, propterea quōd hic admonere uoluimus, quid oporteret, reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad thesaurum inuentorum atq; omnium partiū rhetoricæ custodem memoriā transeamus.

De Memoria.

Memoria.

Memoria utrum habeat quiddā artificij, an omnis à natura proficiatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atque constat in hac re multum ualere artem & præceptionem, ita de ea re loquemur. Placet enim nobis esse artificium memoriæ: quare placeat, aliās ostēdemus, in præsentia cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ, una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam cōfirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porro naturæ commoda cōfirmat & auget, ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosæ. Porro hæc artificiosa, naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ.

Quapropter & naturalis memoria præceptione cōfirmanda est, ut sit egregia, & hæc quæ doctrina datur, indiget ingenij. Nec hoc magis, aut minus in hac re, quam in cæteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione,

natura

Naturalis.
Artificiosa.

natura nitescat. Quare & illis, qui natura memores sunt, utilis hæc erit institutio, quod tute paulopost poteris intelligere. & si illi freti ingenio nostra præceptione non indigerent, tamen iusta causa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento uelimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur.

Constat igitur artificiosa memoria ex locis, & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfecte, insignite, aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere, & amplecti queamus, ut ædes, intercolumnnum, angulum, fornicem, & alia, quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam, & notæ, & simulacra eius rei, quam meminisse uolumus, quod genus equi, leones, aquilæ, quorum memoriam si uolumus habere, imagines eorū certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quemadmodum igitur qui literas sciunt, possunt id, quod dictum est, scribere, & recitare quod scripserunt, ita qui Mnemonica didicerūt, possunt quæ audierūt in locis collocare, & ex his memoriter pronuntiare. Loci enim ceræ aut chartæ simillimi sunt, imagines literis, dispositio & collocatio imaginū scripturæ, pronuntiatio lectiōi.

Oportet igitur, si uolumus multa meminisse, multos nobis locos cōparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo secius quoto quoq; loco licebit, uel à superiore, uel ab inferiore, uel ab media parte imagines sequi, ea quæ

¶ *is, videre.* mandata locis erunt, * edere, & proferre possimus. Nam ut si in ordine stantes notos plures uiderimus, nihil nostra inter sit, utrum à summo, an ab imo, an ab medio nomine eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem quoto quoq; loco libebit, imaginibus commoiti dicere possimus id quod locis mandauerimus.

is, commedi
ri. Quare placet & ex ordine locos comparare, & locos quos assumpserimus, egregie * commoditerq; notare oportebit, ut perpetuò nobis hærere possint. Nam imagines, sicut literæ delentur, ubi nihil illis utimur, loci tanquam cera remanere debent. Et ne fortè in numero locorũ falli possimus, quintũ quenq; locũ placet notari: quod genus, si in quinto loco manum aureã collocemus, & si in decimo aliquem notum, cui prænomen sit Decimo: deinde facile erit similes notas quinto quoq; loco collocare.

Item commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos comparare, propterea quòd frequẽtia & obambulatio hominum conturbat & infirmitat imaginum notas. Solitudo cõseruat integras simulacrorum figuras. Præterea dissimiles forma atq; natura loci comparandi sunt, ut distincte interlucere possint. Nã si quis multa intercolũnia sumpserit, cõturbabitur similitudine locorũ, ut ignoret quid in quoq; loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos haberi oportet. Nã & præter modum ampliugas imagines reddũt, & numis angustis sæpe non uidentur posse capere imaginum collocatorem. Tum nec nimis illustres, nec uehemẽter obscuros locos haberi oportet, ne aut obcæcentur tenebris imagines,
aut

aut splendore præfulgeant. Interualla¹ locorū mediocria esse placet ferè paulò plus, aut minus pedū tricenūm, nā ut aspectus, ita cogitatio minus ualet, siue nimis procul remoueris, siue uehementer propè admoueris id quod oportet uideri. Sed quanquam facile est ei, qui paulò plura explorauerit, quamuis multos, & idoneos locos cōparare, tamen si quis ad ista satis idoneos inuenire se nō putabit, ipse sibi constituat quā uolet multos, licebit. Cogitatio enim, quāuis regionem potest amplecti, & in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitriū fabricari & architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti nō erimus, nosmetipsos cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorū locorū cōmodissimā distinctionē cōparare. De locis satis dictū est, nūc ad imaginū rationē transeamus.

Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent, unæ rerū, alteræ uerborum. Rerum similitudines exprimentur, cum summatum ipsorum negociorum imagines comparamus. Verborum similitudines constituuntur, cum uniuscuiusq; nominis & uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriā sæpe una nota, & imagine simplici cōprehēdimus, hoc modo. Ut si accusator dixerit ab reo hominem ueneno necatū, & hæreditatis causa factū arguerit, & eius rei multos dixerit testes, & cōscios esse. Si hoc primum, ut ad defendendū nobis expeditū sit, meminisse uolumus, in primo loco rei totius imaginem cōformabimus, egrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agitur, si formam, eius detinebimus: si eum non agno-

uerimus,

uerimus, aliquem ægrotum nõ de minimo loco sumemus, ut cito in mentem uenire possit, & reum ad lectum eius adstituemus, dextra poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo & testium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotiescũq; rem meminisse uolemus, si formarum dispositione, & imaginum diligenti notatione utemur, facile ea quæ uolemus, memoria consequemur. Cum uerborũ similitudines imaginibus exprimere uolemus, plus necogocij suscipiemus, & magis ingenium nostrum exercebimus: id nos hoc modo facere oportebit. Iam domi ultionẽ Reges Atridæ parant. In loco constituere oportet manus ad cælum tollentem Domitium, cum à regibus Martijloris cædatur: hoc erit, Iam domi ultionem Reges: In altero loco Aesopum & Cymbrum subornari, ut ad Iphigeniam, Agamemnonem, & Menelaum: hoc erit, Atridæ parant. Hoc modo omnia uerba erunt expressa. Sed hæc imaginum cõformatio tum ualet, si naturalem memoriam exuscitauerimus hac notatione, ut uersu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis aut ter eum uersum, deinde cũ imaginibus uerba exprimamus. Hoc modo naturæ suppeditabitur doctrina, nam utraq; altera separata minus erit firma, ita tamen ut multo plus in doctrina atq; arte præsidij sit. Quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nũc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmæ, & ad monendum idoneæ sint, partim imbecilles & infirmæ,

mae, quae uix memoriam possint excitare, qua de causa utrumque fiat, considerandum est, ut cognita causa, quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire possimus.

Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri: nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus. propterea quod nulla nisi noua, aut admirabili re commouetur animus, At si quid uidemus, aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consueuimus.* At quod recens audiuius, obliuiscimur plerumque: quae acciderunt in pueritia, meminimus optime saepe, nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quod usitatae res facile memoria elabuntur, insignes & nouae diutius in animo manent. Solis exortus, cursus, occasus, nemo admiratur, propterea quia quotidie fiunt: at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt, & solis eclipses magis mirantur quam lunae, propterea quod haec crebriores sunt. Docet ergo se natura uulgari, & usitatae re non exuscitari, nouitate uero, & insigni quodam negotio commoueri. Imitatur igitur ars naturam, & quod ea desiderat,* inueniat: quod ostendit, sequatur. Nihil est enim quod aut natura extremum inuenierit, aut doctrina primum, sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest: id accidet, si quam maxime notas similitudines constituemus, si non multas, nec uagas, sed aliquid* notum agentes imagines ponemus, si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem, eis attribuemus, si aliqua re exornabimus,

*ars. Itaque quae res ante ora uideamus aut.

Ars imitatur naturam.

*ars, inueniet, si

*ars, nouum.

bimus, ut si coronis aut ueste purpurea, quo nobis notior sit similitudo, aut si qua re deformabimus, ut si cruentam, aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quo magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. Nam ea res quoq; faciet, ut facilius meminisse possimus. Nam quas res ueras facile meminimus, easdem fictas, & diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut idētidē primos quosq; locōs imaginum renouādarum causa celeriter animo percurramus. Scio plerosq; Græcos qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum uerborum imagines conscriberent, uti qui eas ediscere uellent, paratas haberent, ne quid inquirendo consumerent operæ, quorum rationem aliquot de causis improbanus. Primum, quòd in uerborum innumerabilium multitudine ridiculum sit mille uerborum imagines comparare.

Quantulum enim poterunt hæc ualere, cum ex infinita uerborum copia, modo aliud, modo aliud nos uerbum meminisse oportebit.

Deinde, cur uolumus ab industria quenquam remouere, ut ne quid ipse quærat, cum nos illi omnia parata, quæ sitaq; tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur. Nam ut sæpe formam si quam similem cuiuspiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quòd alijs uideatur aliud, ita fit in imaginibus, ut quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parum uideantur insignes alijs. Quare sibi quenque suo commodo conuenit imagines comparare. Postremo præceptoris est docere, quemadmodum quæri quicque conueniat, & unum aliquod,
aut

aut alterum, non omnia quæ eius generis erunt, exempli causa subijcere, quo res possit esse dilucidior. Ut cum de proœmijs quærendis disputamus, rationem damus quærendi, non mille proœmiorum genera conscribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire.

Nunc ne fortè uerborum memoriam, aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitraris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quòd & utiliores sint, & plus habeant facilitatis, admonendus es, quare uerborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores sine labore & molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse antè exercitatos. Nec nos hanc uerborum memoriam inducimus, ut uersus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum uerò in Mnemonicis minimum ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quàm plurimos locos ut habeas, & quàm maxime ad præcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. Non enim, sicut à cæteris studijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest deducere causa aliqua. Nunquam est enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maxime, cum aliquo maiore negotio destinemur. Quare, cum sit utile facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quãto labore sit appetendũ,

quod

Memoria
verborum.

is, ne aut tu
stro, aut nos
studio diffi
re.
is, frequēti,
od maxie.

quod poteris existimare utilitate cognita. Pluribus uerbis ad eam te adhortari non est sententia, ne aut * tuo studio diffisi, aut minus quam res postulat, dixisse uideamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus, tu primas quas que partes in animo * frequenta, & quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

COM M E N T A R I O
R V M R H E T O R I C O R V M
ad Herennium, Liber
Quartus.

*als, Cai.

VONIAM in hoc libro * C. Herenni de elocutione conscripsimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exēplis usi sumus, & id fecimus præter consuetudinē Græcorum, qui de hac re scripserunt: necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilij demus. Atq; hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quòd in superioribus libris nihil, neq; ante rem, neq; præter rem, locuti sumus. Nunc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id quòd reliquum est artis, ita uti instituimus, persoluemus. Sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoueris.

empla unde
enda.

Compluribus de causis putant oportere, cum ipsi præceperint, q. o pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscuiusq; generis ab oratore, aut Poëta probato, sumptum ponere exemplum. Et primum se id modestia commotos facere

facere dicunt, propterea quòd uideatur esse ostentatio quædam, non satis habere præcipere de artificio, sed etiam ipsos uideri uelle artificiose gignere exempla, hoc est, inquit, ostentare se, non artem ostendere. Quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere & deridere uideamur. Etenim cum possimus ab Ennio sumptum aut à Graccho ponere exemplum, uidetur esse arrogantia, illa relinquere, & ad sua deuenire. Præterea, exempla testimoniorum locum obtinent. Id enim quod admonuerit, & leuiter fecerit præcepto, exemplo, sicut testimonio comprobatur. Non ne igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio domestico testimonio pugnet, & sui ipsius testimonio abutatur? Ut enim testimonium, sic exemplum rei confirmandæ causa sumitur. Non ergo oportet hoc, nisi à probatissimo sumi, ne quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. Etenim necesse est, aut se omnibus antepoant, & sua maxime probent, aut ne gent optima esse exempla, quæ à probatissimis oratoribus, aut poetis sumpta sunt. Si se omnibus antepoant, intolerabili arrogantia sunt: si quos sibi præponant, & eorum exempla suis exemplis non putent præstare, non possunt dicere, quare sibi illos antepoant. Quid igitur ipsa autoritas antiquorum? Nam cum res probabiliores, tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit, imò erigit omnium cupiditates: & acuit industriam, cum spes iniecta est posse imitando Gracchi aut Crassi consequi facultatem. Postremo hoc ipsum summum est artificium, res uarias & dispares in tot poematis, & orationibus sparsas, &

Cicero ad Heren.

f uagè

uagè disiectas, ita diligenter eligere, ut unumquodq; ge-
 nus exemplorū sub singulos artis locos subijcere possis.
 Hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudā-
 di, cū talem laborem non fugissemus: nunc uerò sine sum-
 mo artificio non potest fieri. Quis est enim qui cum non
 summè teneat artem, possit ea, quæ iubeat ars, de tanta &
 tam diffusa scriptura notare & separare? Cæteri, cum le-
 gunt orationes bonas, aut poëmata, probant oratores &
 poëtas, neq; intelligunt qua re cōmoti probent, quod sci-
 re non possunt ubi sit, nec quid sit, nec quomodo factum
 sit id, quod eos maxime delectet. At is qui & hæc omnia
 intelligit, & idonea maxime eligit, & omnia in arte ma-
 xime scribēda, redigit in singulas rationes præceptionis,
 necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum
 maximum artificio est, *in arte sua posse & alienis ex
 emplis uti. Hæc illi cum dicunt, magis nos autoritate sua
 commoent, quam ueritate disputationis. Illud enim uere-
 mur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam,
 quòd ab ea steterint ij, qui & inuentores huius artificij
 fuerunt, & uetustate iam satis omnibus probati sunt.
 Quòd si illorum autoritate remota res omnes uolent cū
 re comparare, intelligent non omnia esse cōcedenda anti-
 quitati. Primum igitur quod ab eis de modestia dicitur, ui-
 deamus ne nimium inutiliter, & pueriliter proferatur
 Nā si tacere & nihil scribere modestia est, cur quicquam
 scribunt, aut loquūtur? Sin aliquid suum scribūt, cur quò
 secius omnia scribāt, impediūtur modestia? Quasi si quis
 ad Olympiacum uenerit cursum, & steterit, ut mittatur,
 impudente is dicat esse illos, qui currere cœperint, ipse in-
 tra

tra carcerem stet, & narret alijs quomodo Ladas aut Boius cum Sicyonijs curstarint. Sic isti, cum in artis curricula descendunt: illos qui in eo quod est artificij, elaborant, aiunt facere immodeste: ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut scripturam, sic ut in stadium rhetoricæ artis prodire non audeant. Non ausim dicere, sed tamen uereor, ne qua in re laudem modestæ uentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi uis? aliquis inquiet, artem tuã scribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipse confirmare non potes, ab alijs exempla sumis: uide ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam si eorum uolumina prehenderint antiqui oratores & poetæ, & suum quisque de libris suis tulerit, nihil istis quod suum uelint, relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conuenit ut testimonia ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque testificandi causa, sed demonstrandi. Non enim cum dicimus esse exornationem, quæ uerbi causa constet ex similiter desinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplum à Crasso, *quod possumus, & debemus, testimonium collocamus, sed exemplum.

*als. quibus.

Hoc igitur interest, inter exemplum, & testimonium. Exemplo demonstratur id, quod dicimus, cuiusmodi sit. Testimonio esse illud ita ut nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet testimonium cum re conuenire, aliter enim rem non potest confirmare: at id quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? quia pollicentur se artem scribere,

Exemplum.

Testimonium

bere, & exempla proferūt ab ijs plerunq; qui artem ne-
 scierunt. Tum quis est, qui possit id quod de arte scripse-
 rit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraq; faciūt,
 quā polliceri uidentur: nam cum scribere artem in-
 situunt, uidentur dicere se excogitasse, quod alios doce-
 rent: cum uerò scribunt, ostendunt nobis quid alij excogi-
 tarint. At hoc ipsum difficile est, inquiūt, eligere de mul-
 tis. Quid dicitis difficile? utrum laboriosum, an artificio-
 sum? Si laboriosum, nō statim præclarū. Sūt enim multa
 laboriosa, quæ si faciatis, non continuo gloriemini. Nisi
 fortè etiam si uestra manu fabulas, aut orationes totas
 transcripsissetis, gloriosum putaretis. Sin autem istud ar-
 tificium egregiū dicitis, uidete ne insueti rerum maiorum
 uideamini, si uos parua res, sicuti magna delectat. Nam
 isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine sum-
 mo artificio multi. Quisquis enim audierit de arte paulò
 plus, in elocatione præsertim, omnia uidere poterit, quæ
 ex arte dicuntur: facere nemo poterit, nisi eruditus. Ita ut
 si de tragœdijs Ennij uelis sententias eligere, aut de Pa-
 auianis periodos, sed quia planè rudis id facere nemo po-
 terit, cum feceris, te literatissimum putes, ineptus sis, pro-
 pterea quòd id facile faciat quiuis mediocriter literatus.
 Item si cum ex orationibus aut poëmatibus elegeris exem-
 pla, quæ certis signis artificij notata sunt, quia rudis id
 nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erras:
 propterea quòd isto signo uidemus te nō nihil eius scire,
 alijs signis te scire multa intelligimus.

Quòd si artificiosum est intelligere quæ sunt ex arte
 scripta, * multū est artificiosius ipsum scribere ex arte.

Qui

Qui enim scribit artificiose, ab alijs commode scripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non continuo ipse commode scribet. Et si est maxime artificiosum, alio tempore utantur ea facultate, non tum, cum parere ipsi & gignere & proferre debent. Postremo in eo unum artificij consumant, ut ipsi ab alijs potius eligendi, quam aliorum boni electores existimentur. Contra ea quæ ab ijs dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc quæ separatim dici possint, consideremus.

Dicimus ergo eos omnes, ideo quod alienis utantur, peccare, tum etiam magis delinquere, quod à multis exempla sumant. Et de eo, quod postea diximus, ante uideamus. Si concederent aliena oportere assumere exempla, unam eorum oportere. Primum, quod contra hoc nulla staret eorum ratio. Licet enim eligerent, & probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, uel poetam, uel oratorem, cuius autoritate niterentur. Deinde interest magni eius, qui discere uult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem: si id desperarit, in paucis se exercebit. Ipsis enim contentus erit, nec mirum, cum ipse præceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit. Allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, cæterisque; item sumptis alijs à poetis, & historiarum scriptoribus, necesse erit eum, qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca uix potuisse sumi. Quare si unius alicuius esse similem satis habebit, omnia quæ

omnes habuerint, solū habere se posse diffidet. Ergo inutile est ei, qui discere uult, non putare unum posse omnia. Igitur nemo in hanc incideret opinionem, si ab uno exempla sumpsisset. Nunc hoc signū est, ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus eloactionis partibus enutrire, quoniam neq; sua protulerunt, neque unius alicuius, aut deniq; duorum: sed ab omnibus oratoribus, & poetis exempla sumpserunt. Deinde, si quis uelit artē demonstrare nihil prodesse ad discendum, non male utatur hoc adiumento, quod unus omnes artis partis consequi nemo potuerit.

Quod igitur iuuat horum rationē, qui omnino improbent artē, id non ridiculum est, ipsum scriptorē artis suo iudicio cōprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exēpla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. Primum omnium quod ab artis scriptore affertur exēplū, de eius artificio debet esse, non ut si quis purpuram, aut aliud quippiā uēdens, dicat, sume à me, sed huius exemplum aliunde rogabo, tibi quod ostendam. Si mercēs ipsi qui uenditant, aliunde exemplum quærissent, aliud mercis, aëruos se dicāt tritici habere, sed eorum exemplū pugno non habeāt, quod ostendant. Si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuaretur: aut si Prometheus, cum mortalibus ignē diuidere uellet, ipse à uicinis cum testā ambulans, carbūculos corrogaret, nō ridiculum uideretur? Isti magistri omnium dicendi præceptores non uidētur sibi ridicale facere, cum id quod alijs pollicētur, ab alijs quærunt. Si, qui se fontes maximos penitus absconditos

ditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quàm maxime loquatur, neq; habeat quo sitim sedet, non irrideatur? Isti cum nō modo dominos se fontū, sed se ipsos fontes esse dicant, & omnū rigare debeāt ingenia, nō putant fore ridiculū, si cū id polliceantur alijs, arescant ipsi siccitate. Chares à Lyssippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lyssippus caput ostenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: sed omnia coràm magistrū facientē uidebat, cæterorum opera uel sua spōte considerare poterat. Isti credunt eos, qui hæc uelint discere, alia ratione doceri posse cōmodius. Præterea, nec possunt quidē ea, quæ sumuntur ab alijs exempla, tam esse accōmodata ad artē, quàm propria, propterea quòd in dicendo leuiter unusquisq; locus plerūq; tãgitur, ne ars appareat. In præcipiēdo expresse conscripta ponere oportet exēpla, ut in artis formā conuenire possunt, & pōst in dicendo, ne possit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiā, ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremò, hæc quoq; res nōs ducit ad hæc rationem, quòd nomina rerum Græca, quæ conuertimus, ea remota sunt à cōsuetudine. Quæ enim res apud nostros nō erāt, earū rerū nomina nō poterāt esse usitata. Ergo hæc asperiora primò uideantur necesse est, idq; fiet rei nō nostra difficultate. Reliquū scripturæ cōsumetur in exēplis, hæc aliena si posuissemus, factū esset, ut qd' cōmodius esset in hoc libro, id nostrū nō esset: quod asperius, & inusitatū, id proprie nobis attribueretur. Ergo hæc quoq; incōmoditatē fugimus. His de causis, cū artis inuentionē Græcorū probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus.

Nunc tēpus postulat, ut ad elocutionis præcepta transeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. Deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.

res dicendi figuræ.

Grauis.
Mediocris.
Attenuata.
In graui.

Sunt igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non uitiosa consumitur, unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis est, quæ constat ex uerborum grauiū magna, & ornata constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neq; tamen ex infima, & peruulgatissima uerborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usq; ad usitatissimam puri consuetudinem sermonis.

In graui consumetur oratio figura, si quæ cuiusq; rei poterunt ornatiſſima uerba reperiri, siue propria, siue translata, siue extranea, ad unamquancq; rem accommodabuntur: & graues sententiæ, quæ in amplificatione & commiseratione tractantur, eligentur: & si exornationes sententiarum, aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum. Nam quis est uestrum iudices, qui satis idoneam possit in eum poenam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficiū cum hoc scelere comparari? quod huic maleficio dignum suppliciū potest inueniri? In ijs qui uiolassent ingenuam, matrem familiās cōstuprassent, pulsassent aliquem, aut postremo necassent, maxima supplicia maiores nostri consumpserunt: huic truculentissimo ac nefario facinori singularem poenam nō reliquerunt? Atq; in alijs maleficijs ad

ad singulos aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit, huius sceleris qui sunt affines, uno consilio uniuersis ciuibus atrocissimas calamitates machinantur. O' feros animos. O' crudeles cogitationes. O' derelictos ab humanitate homines. Quid agere ausi sunt, aut cogitare potuerunt? Quo pacto hostes reuulsis maiorum sepulchris, deiectis moenibus, quantes irruerent in ciuitatem? quomodo deum spoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs arreptis in seruitutem: matribus familiâs & ingenuis sub hostilem libidinē subiectis, urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata? qui se non putant id quod uoluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimæ patriæ miserandū scelerati uiderint cinerem? Nequeo uerbis consequi iudices indignitatē rei, sed negligētius id fero, quia uos mei non indigetis. Vester enim uos animus amantissimus reip. facile edocet, ut eum qui fortunas omniū uoluerit prodere, præcipitem perturbetis ex ea ciuitate, quam iste spurcissimorum hostium dominatu nefario uoluerit obruere.

In mediocri figura uersabitur* oratio, si hæc, ut antè dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimū descendimus. sic: Quibus cum bellum gerimus iudices uidetis, cum socijs, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrum nobiscum simul uirtute, & industria conseruare soliti sunt. Hi cum se, & opes suas, & copiam necessariorum norunt, tum uerò nihilominus propter propinquitatem, & omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus Pop. Ro. posset, scire & æstimare poterāt. Hi, cū deliberassent nobiscū bellum gerere, quæso quæ res erat, qua freti bellum suscipere conarentur? cum multo maxi-

In mediocrif
quæ.
*als, ratio.

nam sociorum partem in officio manere intelligerent, cū sibi non multitudinem militū, non idoneos Imperatores, non pecuniam publicam præsto esse uiderent, non deniq; ullam rem, quæ res pertinet ad bellum administrandum. Si cum finitimis de finibus bellum gererent, si totum certamen in uno prælio positum putarent, tamen omnibus rebus instructiores, ac paratiores uenirent, nedum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim ui, partim uoluntate concesserunt, cum aut armis, aut liberalitate à Pop. Rom. superati essent, ad se transferre tantulis uiribus conarentur. Quæret aliquis, quid Fregellani, non sua sponte conati sunt? Eo quidem minus isti facile conarentur, quo illi quemadmodum descissent, uidebant. Nam rerum imperiti, qui uniuscuiusq; rei de rebus antè gestis exempla patere nō possunt, ij per imprudentiam facillime deducuntur in fraudem. At ij qui sciunt, quid alijs acciderit, facile ex aliorum euentis suis rationibus possunt providere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti, arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quenquam tenuisse, ut imperium Po. Ro. tentare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuisse necessesse est. Quid aliud, nisi id quod dico potest esse?

In attenuato
quæ.

In attenuato figuræ genere, id quod ad infimum, & quōtidianū sermonem demissum est, hoc erit exemplum. Nam ut fortè hic in balneas uenit, cœpit postquàm perfusus est, defricari. Deinde, ubi uisum ut in aluē descendere, ecce ibi iste de transuerso, heus inquit adolescens, pueri tui modo me pulsauerūt, satisfacias oportet. Hic q̄ id ætatis ab ignoto, præter consuetudinē appellatus esset, crubuit.

erubuit. Iste clarius eadem & alia dicere cœpit. Hic uix tandem inquit, sine me considerare. Tum uerò iste cœpit clamare uocē ista, quæ per facile cuius rubores eijcere posset. Ita petulans es atq; acer, ut ne ad solatium quidem idoneus, ut mihi uidetur, sed penes sanam, & in eiusmodi locis^{*} exercitatus sis? Conturbatus est adolescens, nec mirū, qui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uersarentur, imperito eiusmodi conuitorum. Vbi enim iste uidisset sarrā exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famæ detrimento facere posset? Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt. Erit enim et attenuata uerborum constructio quædam, & item alia in grauitate, alia posita in mediocritate.

* alias, exercitatus.

Est autem cauendum, ne dum hæc genera conspectemur, in finitima & propinqua uitia ueniamus. Nam graui figuræ, quæ laudanda est, propinqua est ea, quæ sufflata est, quæ recte uidebitur appellari, si^{*} suffulta nominabitur. Nam ita ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur sæpe, ita grauis oratio sæpe imperitis uidetur ea, quæ turget, & inflata est, cum aut nouis, aut priscis uerbis, aut duriter aliūde translatis, aut grauioribus, quam res postulat, aliquid dicitur, hoc modo. Nam qui perduellionibus uendit patriam, non satis supplicij dederit, si præeps in Neptunus depultus erit lacunas. Pœnitet igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus pleriq; cum declinassent, & ab eo quo profecti sunt, aberrauerūt, & specie grauitatis falluntur, nec prospicere possunt orationis tumorē. Qui in mediocritate

Vitia abutentium figuris cendi.

* als, sufflata.

diocre genus orationis profecti sunt, si peruenire eò non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & dissolutum, eò quòd sine neruis, & articularis fluctuat huc & illuc, nec potest confirmare, nec uiriliter sese expedire, id est huiusmodi. Socij nostri cum belligerare nobiscum uellent, profecto ratiocinati essent etiam atq; etiã quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, & non haberent hic adiutores multos & malos homines & audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negocia uolunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neque quicquam comprehendens persectis uerbis amplectitur.

Qui non possunt in illa facetissima uerborum attenuatone commodè uersari, ueniunt ad aridum & exanguè genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc. Nam istic ad balneas accessit, ad hunc postea dixit, hic tuus seruus me pulsauit. Postea dixit hic illi, considerabo. Post ille conuicium fecit, & magis magisque presentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam, & illiberalis est sermo. Non enim adeptus est id quod habet attenuata figura puris uerbis & electis compositam orationem. Omne genus orationis, & graue, & mediocre & attenuatum dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur: quæ si raræ disponentur, distinctam sicuti coloribus, si crebræ colloabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocre excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut facile satietas uarietate uitetur.

De Ornamentis.

Quoniam quibus in generibus eloquutio uersari debeat, dictum est, uideamus nunc quas res debeat habere eloquutio commoda, & perfecta. Quæ maxime ad commodum oratoris accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem.

Elegantia est, quæ facit ut unumquodque pure, & aperte dici uideatur. Hæc distribuitur in latinitatem & explanationem. Latinitas est quæ sermonem purum conseruat ab omni uitio remotum.

Vitia in sermone, quo minus is latinus sit, duo possunt esse, Solæcismus & Barbarismus. Solæcismus est, cum uerbis pluribus consequens uerbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum uerbum aliquod uitiose effertur. Hæc qua ratione uitare possimus, in arte Grammaticæ dilucide discemus. Explanatio est, quæ reddit apertam, & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis uerbis, & proprijs. Usitata sunt ea, quæ uersantur in sermone & consuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei uerba sunt, aut essent, de qua loquemur

Compositio est uerborum constructio æqualiter perpolitâ. Ea conseruabitur, si fugiemus crebras uocalium conuersiones, quæ uastam atque hiantem orationem reddunt: ut hoc est. Baccæ æneæ amœnissimæ impēdebant. Et si uitabimus eiusdem literæ nimiam assiduitatem: au uitio uersus hic erit exemplo, nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti.

O Tite tute Tati tibi tanta tyræne tulisti, & hic eiusdem Poëtæ: Quicquam quisquam cuiquã quod conueniat, ne-

get

Elegantia.

Latinitas.

Solæcismus.

Barbarismus.

Explanatio.

Compositio.

get. Et si eiusdem uerbi assiduitatem nimiam fugiemus, ea est huiusmodi. Nam cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non est fidem habere. Et si non utemur continenter similiter cadentibus uerbis, hoc modo: Flentes, plorantes, lachrymantes, obtestantes. Et si uerborum transiectionem uitabimus, nisi quæ erit coccinna, qua de re posterius loquemur: quo in uitio est Lucillius assiduus, ut hoc est in prioribus libris. Has res ad te scriptas Luctus, misimus Aeli. Item fugere oportet longam uerborum continuationem, quæ et auditoris aures, et oratoris spiritum lædit. His uitijs in compositione uitatis, reliquum operis consummadum est in dignitate.

Dignitas.

Dignitas est, quæ reddit ornatam orationem uarietate distinguens. Hæc et in uerborum et sententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita continetur perpolitio. Sententiarum exornatio est, quæ non in uerbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

Repetitio.

Repeating est, cum continenter ab uno, atque eodem uerbo in rebus similibus et diuersis principia sumuntur, hoc modo. Vobis istud attribuendum est, uobis gratia habenda, uobis res ista erit honori. Item, Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem seruauit. Item, Tu in forum prodire, tu lucem conspicerere, tu in horum conspectum uenire conaris? Audes uerbum facere, audes quicquam ab istis petere, audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? Quid est, quod audeas postulare? Quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandum contempsisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti?

intulisti? non deniq; in omni dedecore uolutatus es? Hæc exornatio, cum multum uenustatis habet, tum grauitatis, & acrimoniæ plurimum. Quare uidetur esse adhibenda, & ad exornandam, & ad augendam orationem.

Conuersio est per quam non ut ante primum repetimus uerbum, sed ad postremum continenter reuertimur, hoc modo. Pœnos Pop. Ro. iustitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item, Ex quo tempore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est, resp. sublata est. Item, C. Lælius homo nouus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis uiris & studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat.

Conuersio.

Item, Nam cum istos ut absoluant te, rogas: ut peierēt, rogas: ut existimationem negligant, rogas: ut leges Populi Romani tuæ libidini largiantur, rogas.

Complexio est, quæ utranq; complectitur exornationem, & hanc, & quã antè exposuimus, ut & repetatur idem in primum uerbum sæpius, & crebrò ad idem postremum reuertamur, hoc modo: Qui sunt, qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserūt? Carthaginenses. Qui sunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Carthaginenses. Videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item, Quem Senatus damnarit, quem Pop. Ro. damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum uos sententijs uestris absoluetis?

Complexio.

Traductio est, quæ facit, ut cum idem uerbū crebrius ponatur, non modo non offendat animū, sed etiam cōcinniore orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet
in uita

Traductio.

*in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam non potest cō-
lere. Item eū tu hominē appellas, qui si fuisset homo, nun-
quam tam crudeliter uitam hominis petiisset. At erat ini-
micus, ergo inimicū sic ulcisci uoluit, ut ipse sibi reperire
tur inimicus? Item, diuitias sine diuitū esse, tu uerò uirtutē
præfer diuitijs. Nam si uoles diuitias cū uirtute compara-
re, uix satis idoneæ tibi uidebūtur diuitiæ, quæ uirtutis pe-
dissequæ sint. Ex eodē genere est exornationis, cum idem
uerbū modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo.
Cur eam rem tam studiosè curas, quæ multas tibi dabit cu-
ras? Item, amari iucundū est, si curetur ne quid insit ama-
ri. Item, ueniam ad uos, si mihi Senatus det ueniam. In his
quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propositæ
sunt, non inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redea-
tur sæpius, sed inest festiuitas quædam, quæ facilius auri-
bus dijudicari, quàm uerbis demonstrari potest.*

Contentio.

Contentio est, cum ex contrarijs rebus oratio confici-
tur, hoc pacto. Habet assentatio iucunda principia,
eadem exitus amarissimos affert. Item, inimicis te placabi-
lem, amicis inexorabilem præbes. Item, in ocio tumultua-
ris, in tumultu solus es ociosus. In re frigidissima cales, in
feruentissima friges. Tacito cum opus est, clamas: cum lo-
qui conuenit, obmutescis. Ades, abesse uis: abes, reuerti cu-
pis. In pacē bellum quæritas, in bello pacem desideras. In
concione de uirtute loqueris, in prælio per ignauiam tu-
bæ sonitum perferre non potes. Hoc genere si distingue-
mus orationem, & ornati, & graues poterimus esse.

Exclamatio.

Exclamatio est, quæ conficit significationem doloris,
aut indignationis alicuius per hominis, aut urbis,
aut

aut loci, aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: Te nunc alloquor Aphricane, cuius mortui quoq; nomē splē dori, ac decori est ciuitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorum crudelitatem. Item, O perfidiosæ Fregellæ, quā facile scelere uestro contabulistis, ut cuius nator urbis Italiam nuper illustrauit, eius nūc uix fundamentorum reliquiæ maneant. Item, Bonorum insidiatores latrocinio uitam innocentissimi cuiusq; petistis, tantam'ne ex iniquitate iudiciorum uestris calumnijs assumitis facultatem? Hac exclamatione si loco utemur, & raro, & cum rei magnitudo postulare uidebitur, ad quam uolumus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio non omnis grauis est, neq; concinna, sed Interrogatio.
 hæc quæ, cum enumerata sunt ea quæ obsunt causæ aduersariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: Cum igitur hæc omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab repub. remouebas, & alienabas, an non? & utrum aliquem exhortari oportuit, qui ista prohiberet, ac fieri non sineret, an non?

Ratiocinatio est, per quam nos ipsi à nobis rationem Ratiocinatio.
 poscimus, quare quidq; dicamus, & crebrò nosmet à nobis petimus, uniuscuiusq; propositionis explanationē. Ea est huiusmodi. Maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum malefactorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam quam impudicam iudicabant, eā ueneficij quoq; damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suum corpus addixerit turpissimæ cupiditati, timere permultos. Quos istos? uirum, parentes, cæteros, ad quos uidet sui

dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tanto-
 pere timeat, eos necesse est, ut quoquo modo possit, uenefi-
 cio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eā,
 quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia au-
 dacem, natura muliebris inconsideratam. Quid ueneficijs
 damnatam? quid putabam? impudicam quoq; necessario.
 Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quam
 turpis amor, & intemperans libido commouere potuit,
 cum cuius animus mulieris esset corruptus, eius corpus ca-
 sum esse non putarint. Quid in utris? idem ne hoc obser-
 uabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unumquodq; ma-
 leficium singulae cupiditates impellunt. Mulieres ad o-
 mnia maleficia cupiditas una ducit. Item, bene maiores no-
 stri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis
 cepissent, uita priuarent. Quid ita? quia quam nobis fortu-
 na facultatem dedisset, iniquū erat in corū supplicio cō-
 sumere, quos eadem fortuna paulò antè in amplissimo sta-
 tu colloarat. Quid quòd exercitum contrà duxit? desino
 meminisse. Quid ita? quia uiri fortis est, qui de uictoria cō-
 tendant, eos hostes putare: qui uicti sunt, eos homines iudi-
 care, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humani-
 tas augere. At ille, si uicisset, num idem fecisset? non pro-
 fecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? quia talē
 stultitiam continere, non imitari consueui. Hæc exorna-
 tio ad sermonem uehementer accommodata est, & animū
 auditoris retinet attentum, tum uenustate sermonis, tum
 rationum expectatione.

Sententia. **S**ententia, est oratio sumpta de uita, quæ aut quid sit,
 aut quid esse oporteat in uita, breuiter ostendit, hoc
 modo.

modo. Difficile est primum uirtutes reuereri, qui semper secunda fortuna sit usus. Item, Liberis est existimandus, qui nulli turpitudini seruit. Item, Egens æque est is, qui nō satis habet, & is cui nihil satis potest esse. Item, Optima uiuendi ratio est eligenda, eam iucundam consuetudo reddet. Huiusmodi sententiæ simplices, nō sunt improbandæ, propterea quòd habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiæ, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute sunt collocandæ, propterea quòd sola uirtus in sua potestate est, omnia præter eam subiecta sunt fortunæ dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi simulac fortuna dilapsa est, deuolant omnes. Cum enim recessit ea res, quæ fuit consuetudinis causa, nihil superest, quare possint in amicitia retineri. Sunt item sententiæ quæ dupliciter efferuntur, hoc modo sine ratione: Errant, qui in prosperis rebus omnis impetus fortunæ se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus aduersos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quòd ætas illa nō est impedimento bonis studijs: at hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut quibus uirtutibus omnem uitam tueri possint, eas in ætate maturissima uelint comparare. Sententias interponi raro conuenit, ut rei actores, non uiuendi præceptores esse uideamur: cum ita interponetur, multum affert ornamenti. Nā necesse est animo* eum cōprobet tæcitus auditor, cū ad causam uideat accommodari rem certam

* alias, eam.

Contrarium.

ex uita, & moribus sumptam.

Contrarium est idem fere, quod contentio. **C**riū est, quod ex rebus diuersis duabus alteram breuiter, & facile confirmat, hoc pacto: Nam qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres? Et item: Nam quem in amicitia perfidiosum cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum, & cognoscentem sui uidere in potestate quis speret? Et qui in sermonibus, & conuentu amicorum uerum non dixerit, nunquid eum in concionibus credas à mendacio temperaturum? Item, Quos ex collibus deiecimus, cum ijs in cāpo metuimus dimicare? Qui, cum plures erāt, paucis nobis exæquari nō poterant, hi postquam pauciores sunt, metuemus ne sint superiores? Hoc exornationis genus breuibus, & continuatis uerbis perfectum debet esse: & cum commodum est auditu propter breuem & absolutam conclusionem, tum uerò uehementer id quod opus est oratori, comprobatur contrariare, & ex eo quod dubium nō est, expedit illud quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multò difficillime possit.

Membrum.

Membrum orationis appellatur res breuiter absolute sine totius sententiæ demonstratiōe, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas, id est unum quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero, & amicum lædebas. Ex duobus membris solis hæc exornatio potest constare: sed commodissima et absolutissima est, quæ ex tribus constat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipsi

ipsi non consulebas. Item nec reipub. consulisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti.

Articulus dicitur, cum singula uerba interuallis distinguuntur cæsa oratione, hoc modo: Acrimonia, uocæ, uultu, aduersarios perterrituisti. Item, Inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis & illius superioris uehementiam hoc interest, quòd illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius & ælius peruenit. Itaq; in illo genere ex remotione brachij & contortione dextræ gladius ad corpus asferri, in hoc autem crebro & æleri corpus uulnere confauciari uidetur.

Continuatio est densa, & continens frequētatio uerborum cum absolute sententiarum. Ea utemur commodissime tripertito, in sententia, in cōtrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmiter in uirtute, quàm in casu præsidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est quod ei magnopere casus obesse possit? In conclusione, hoc pacto: Quòd si in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum cōtulerūt, non sunt omnia cōmittēda fortunæ, ne magnā nimis in nos habeat dominationē. In his tribus generibus ad cōtinuationis uim adeò frequētatio est necessaria, ut īfirma facultas oratoris uideatur, nisi sententiā, & cōtrariū, & cōclusionē frequētibus efferat uerbis. Sed et aliās quoq; nōnūquā nō alienū ē, tamet si ne asse nō est, eloqui res aliquas p̄ huiusmodi cōtinuationes.

Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus antè diximus, quæ constant ex pari

ferè numero syllabarum. Hoc non de enumeratione nostra fiet, nam id quidè puerile est, sed tātum affert usus, & exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrū superiori referre possimus, hoc modo: In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias cōparabat, hæc omnia graues casus administrabant. Item, Illi fortuna dedit felicitatē, huic industria uirtutem comparauit. In hoc genere sæpe fieri potest, ut non planè par sit numerus syllabarum, & tamen esse uideatur, si una, aut etiam altera syllaba est alterū breuius, aut si cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabæ erunt, ut lōgitudō aut plenitudo harum, multitudinem alterius assequatur, & exæquet.

Similiter
ca-
dens.

Similiter cadens exornatio dicitur, cum in eadem constructione uerborum duo aut plura sunt uerba, quæ si militer ijsdem casibus effertur, hoc modo: Hominem laudas egentem uirtutis, abundantem felicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia spes est, eius à sapientia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligētia corrūpit animum, & tamen cum ita uiuit, neminem præ se ducit hominem.

Similiter
declinens.

Similiter declinens est, cum tamet si casus non insunt in uerbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item, Audaçter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterū in exitu, alterum in casus similitudine uersatur, inter se uehementer cōueniunt, & ea re, qui his bene utūtur, plerumq; simul ea collocant in ijsdem partibus orationis. Id hoc pa-

Et o facere oportet. Perditissima ratio est, amorē petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam, hic & ea uerba quæ casus habēt, ad casus similes, & ea quæ non habent, ad similes exitus ueniunt.

Annominatio est, cum ad idem uerbum & idem no- Annominatiō
men acceditur commutatione uocum, uel additōne
unius literæ, aut syllabæ, aut syllabarum, aut ad res dissi-
muleis similia uerba accommodantur. Ea multis, et uarijs
rationibus cōficitur. Attenuatione, ac cōplexione eiusdem
literæ, sic: Hic, qui se magnifice iactat atq; ostētat, *uenit *als, uenijs.
à te antequam Romā uenit. Ex cōtrario sic: Hic quos ho-
mines alea uincit, eos ferro statim uincit. Productione eius-
dem literæ, hoc modo: Hunc auuū dulcēdo ducit ad auuim.
Breuitate eiusdē literæ, hoc modo: Hic tæct si uidetur esse
honoris cupidus, tamen non tantū curiā diligit, quantum
Curiam. Addēdis literis, hoc pacto: Hic sibi posset tēpera-
re, nisi amori mallet obtēperare. Demēdis literis sic: Si le-
nones tanquā leones uitasset, uitæ se tradidisset. Trāsfe-
rendis literis, sic: Videte iudicēs utrum homini nauo, an
uano credere malitis. Item, Nolo esse laudator, ne uidear
adulator. Cōnutandis, hoc modo: Deligere oportet, quē
uelis diligere. Hæ sunt annominationes, quæ in literarum
breui cōmutatione, aut productione, aut transiectione, aut
aliquo huiusmodi genere uersantur. Sunt aut aliæ, quæ nō
habēt tam propinquā in uerbis similitudinē, & tamē dis-
similes nō sunt, qbus de generibus unū ē huiusmodi: Quid
ueniā, qui sim, quare ueniā, quē insimulē, cui pro sim, quē
postulē, breui cognosctis. Nā hic est in quibusdā uerbis
quæ dā similitudo nō tā affectāda, quā illæ superiores,

sed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum genus huius modi. Demus operam Quirites, ne omnino patres conscripti, circumscripti putentur. Hæc annominatio accedit magis ad similitudinem, quam superior: sed minus, quam illæ superiores: propterea quod non solum additæ, sed uno tempore demptæ quoque literæ sunt. Tertium genus est, quod uersatur in casuum commutatione, aut unius, aut plurium nominum. Unius nominis, hoc modo: Alexander Macedo summo labore animum ad uirtutem à pueritia confirmauit. Alexandri uirtutes per orbem terræ, cum laude, et gloria uulgatæ sunt. Alexandro si uita longior data esset, Oceanum Macedonum gloria transuolasset. Alexandrum omnes maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt. Variæ hic unum nomen in commutatione casuum uolutatum est. Plura nomina casibus commutatis, hoc modo facient annominationem. Tyberium Gracchum rempublicam administrantem prohibuit indigna nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occasio est oblata, quæ reipublice uirum amantiissimum subito de sinu ciuitatis eripuit. Saturninum fide raptum maiorum natu perfidia per scelus uita priuauit. Tuus o Druse sanguis domesticos parietes, et uultum parentis aspersit. Sulpitio, cui paulo ante omnia concedebant, eum breui spatium non modo uiuere, sed etiam sepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus uerbis, tertium in annominationibus positum est, perraro summeda sunt, cum in ueritate dicemus, propterea quod non hæc reperiri posse uidentur sine elaboratione, et consumptione operæ. Eiusmodi autem studia ad delectationem,

quæ

Nex.

quàm ad ueritatem uidetur accommodatiõra. Quare si-
des, & grauitas, & seueritas oratoria minuitur his exor-
nationibus frequenter collatis, & non modo tollitur au-
toritas dicendi, sed offenditur quoq; in eiusmodi oratione
auditor, propterea quòd est in his lepos & festiuitas, nõ
dignitas, neq; pulchritudo. Quare, quæ sunt ampla, &
pulchra, diu placere possunt: quæ lepida, & concinna, ci-
to satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum.
Quomodo igitur, si crebrò his generibus utemur, puerili
uidebimur elocutione delectari, ita si rarò has interse-
mus exornationes, & in causa tota uariæ dispergemus, cõ-
mode luminibus distinctis illustrabimus orationem.

Subiectio est, cū interrogamus aduersarios, aut quæri-
mus ipsi, quid ab illis, aut quid contra nos dici possit. Subiectio.
Deinde subiicimus id, quod oportet dici, aut non pōtest,
aut nobis adiumento futurum sit, aut offuturum illis ecõ-
trario, hoc modo: Quæro igitur unde iste tam pecunio-
sus sit factus, amplum patrimonium relictam est? At pa-
tris bona uenerūt. Hæreditas aliqua obuenit? non potest
dici, sed etiã à necessarijs omnibus exhæredatus est. Præ-
mium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non
fecit, sed etiam insuper ipse grandi spōsione^x uinctus est. x als, uictus
Ergo si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes
uidetis, aut isti domi nascitur aurum, aut unde non est li-
citur, pecunias accepit. Item, sæpe iudices animaduerti,
multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem cri-
minari possint, sibi præsidium petere, quorum nihil po-
test aduersarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtu-
tem confugiet? at eum uos iurati capite damnastis. An ad

suam reuertetur antiquam uitam alicubi honeste tracta-
 tam? at hic quidem ante oculos uestros quomodo uixerit,
 scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus uos
 conueniat commoueri? at hi quidē nulli sunt. Amicos pro-
 feret? at nemo est qui sibi non putet turpe, istius amicum
 nominari. Item, * Credo inimicum, quem nocentem puta-
 bas, in iudicium adduxisti? non, nam indemnatum neca-
 sti. Leges, quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne scri-
 ptas quidem iudicasti. Cum ipse te ueteris amicitiae com-
 mone faceret, commotus es? at nihil minus, sed etiam stu-
 diosius occidisti. Quid, cū tibi pueri ad pedes uolutaren-
 tur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissime
 sepultura quoque prohibuisti. Multum inest acrimoniæ
 & grauitatis in hac exornatione, propterea quòd cum
 quæsitum est, quid oporteat, subiicitur id non esse factū:
 quare facillime fit, ut exaugeatur indignitas negocij. Ex
 eodem genere, ut ad nostram quoq; personam referamus
 subiectionem, sic fit: Nam quid me facere conueniret, cum
 à tanta Gallorum multitudine circumfederer? an dimica-
 rem? at cum parua manu tum prodiremus, locum quoque
 inimicissimum habebamus. Sederē in castris? at neq; subsi-
 dium, quod expectarem, habebamus, neq; erat quo uitam
 produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur. Vi-
 tam militum negligerem? at eos uidebar ea accepisse con-
 ditione, ut, quoad possem, incolumes patriæ, & parenti-
 bus conseruarem. Hostium conditione uel repudiarem? at
 salus antiquior est militum, quàm impedimentorum. Hu-
 iusmodi consequuntur idēdem subiectiones, ut ex omni-
 bus ostendi uideatur, nihil potius, quàm quòd factum sit,
 facien

faciendum fuisse.

Gradatio est, in qua non antè ad consequens uerbum Gradatio.
 descenditur, quam ad superius conscensum est, hoc modo: Nam quæ reliqua spes libertatis manet, si illis & quod libet, licet: & quod licet, possunt: & quod possunt, audent: & quod audent, faciunt: & quod faciunt, uobis molestum non est? Item, Non sensi hoc, & non suasi, neq; suasi: & non ipse statim facere cœpi neque facere cœpi, & non perfeci, neque perfeci, & non probaui. Item, Aphricano industria uirtutem, uirtus gloriam, gloria æmulos cõparauit. Item, Imperium Græciæ fuit apud Athenienses, Athenensium potiti sunt Spartiatæ, Spartiatas superauere Thebani, Thebanos Macedones uicæ-runt, qui ad imperium Græciæ breui tempore Adiunxerunt Asiam bello subactam.

Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio uerbi, quæ propria est huius exornationis.

Definitio est, quæ rei aliauis proprias amplectitur Definitio.
 potestates breuiter & absolute, hoc modo: Miestas reipubli. est, in qua continentur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuspiã uiolât. Itẽ, Non est ista diligẽtia, sed auaritia: ideo, quod diligentia est accurata conseruatio suorum: auaritia iniuriosa appetitio alienorum. Item, Non est ista fortitudo, sed temeritas, propterea quod fortitudo est cõtemptio laboris, & periculi cum ratione utilitatis, & cõpensatione cõmodorũ: temeritas est, cum incõsiderata laborũ* perpe-
 * alias, per
 sitione.

da

da putatur exornatio, quòd omnem rei cuiuspiam uim, & potestatem, ita dilucide proponit, & breuiter explicat, ut neq; pluribus uerbis oportuisse dici uideatur, neque lucidius potuisse dici putetur.

Transitio uocatur, quæ cum ostendit breuiter quod dictum sit, proponit item breui quod consequatur, hoc modo: In patriã cuiusmodi fuerit, habetis: nunc in partes qualis extiterit, cõsiderate. Item, Mea in istũ beneficia cognoscitis, nunc quomodo iste mihi gratiã retulerit, accipite. Proficit hæc aliquãtũ exornatio ad duas res, nã & qd dixerit cõmonet, & ad reliquũ cõparat auditorẽ.

Correctio est, quæ tollit id quod dictum est, & pro eo id quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto: Quòd si iste suos hospites rogasset, imò innuisset modo hoc facile perfici posset. Item, Nam postquã isti uicerunt, atq; adeò uicti sunt, eam quomodo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O uirtutis comes inuidia, quæ bonos insequeris plerunque, atque adeò insectaris. Commouetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi uerbo elata tantum modo dicta uidetur, ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur satius esset, dicit aliquis, ab initio, præsertim cum scribas, ad optimum, & electissimum uerbum deuenire? Est cum non est satius, si commutatio uerbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, ut cum eam communi uerbo appellaris, leuius dixisse uidearis, cum ad electius uerbum accedas, in signo rem rem facias: quòd si continuo uenisses, ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduersa esset.

Occupatio est cum dicimus nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere, id quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidē tua, quam tu omni intemperatiæ addixisti, dicere, si hoc tempus idoneum putarem, nunc consulto relinquo. Et illud prætereo, quod rei militaris te infrequentem^{*} tradidisti. Deinde, quod iniuriarum satisfecisti Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico, reuertor ad illud, de quo iudicium est. Item, Non dico te ab socijs pecunias accepisse: non sum in eo occupatus, quod ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es, furta, rapinas omnes tuas omitto. Hæc utilis est exornatio. Si aut rem quam non pertineat alijs ostendere, occulte admonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planū, aut nō potest fieri, aut facile potest reprehēdi, ut utilius sit occulte fecisse suspicionem, quam huiusmodi intendisse orationē, quæ redarguatur.

Disunctio est, cum eorum de quibus dicimus, aut utrumq; aut unumquodq; certo concluditur uerbo, sic: Pop. Ro. Numantiam deleuit, Carthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ sunt, nihil Carthaginē sibus sciētia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas præsidijs tulit, nihil Fregellanis morum & sermonis societas opitulata est. Item, Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate extinguitur. Hic utrūq; & in superiore exemplo unamquamque rem certo uerbo concludi uidemus.

Coniunctio est, cum interpositione uerbi & superiores orationis partes comprehenduntur, & inferiores,

res, hoc modo: Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate.

Diunctio.

A Diunctio est, cum uerbum quò res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum collocamus. Primum hoc pacto: Deflorescit formæ dignitas, aut morbo, aut uetustate: postremum sic, aut morbo, aut uetustate formæ dignitas deflorescit. Ad festiuitatem disiunctio est apposita. Quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat. Ad breuitatem cõiunctio apposita est. Quare sæpius adhibenda est. Hæ tres exornationes de simplici genere manant.

duplicatio.

Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, eiusdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi, tumultus domesticos & intestinos comparat. Item, Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus, Item, Nunc etiam audes in horum conspectũ uenire proditor patriæ, proditor inquam patriæ, uenire audes in horum conspectum? Vehementer auditorem commouet eiusdem redintegratio uerbi, & uulnus maius efficit in contrario causæ quasi aliquod telum sæpius perueniat in eandem partem corporis.

interpretatio.

Interpretatio est, quæ non iterans idem redintegrat uerbum, sed id commutat, quod positum est, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo: Rempub. radicitus euertisti, ciuitatem funditus deiecisti. Item, Patrem ne farie uerberasti, parenti manus sælerate* intulisti. Necessè est eius, qui audit, animum commoueri, cum grauitas prioris dicti reuouatur interpretatione uerborum.

s, attulisti.

Communi

Commutatio est, cum duæ sententiæ inter se discrepantes ex transfectione ita efferruntur, ut à priori posterior contraria priori proficiatur, hoc modo: Esse oportet ut uiuas, non uiuere ut edas. Item, Ea re poemata non facio, quia cuiusmodi uolo, nõ possum, cuiusmodi possum, nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici nõ possunt: quæ dici possunt, non dicuntur. Item, Si poema loquens pictura est, pictura tacitum poema debet esse. Item, Quia stultus es, ea re taces: non tamen quia taces, ea re stultus es. Non potest dici quin commode fiat, cum contrariæ sententiæ translatione uerba quoq; conuertantur. Plura hic subiicimus exempla, ut quoniam difficile est hoc genus exornationis inuentu, dilucidum esset, ut cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur.

Permisio est, cū ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius uoluntati, sic: Quoniam omnibus ereptis solum mihi superest animus & corpus, hæc ipsa quæ mihi de multis sola relictæ sunt, uobis & uestræ condono potestati. Vos me, quo pacto uobis uidetur, utamini atq; abutamini licebit, impune in me, quicquid libet, statuite, dicite, atq; obtemperabo. Hoc genus tamen si aliàs quoq; nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commouendam uehementissime est accommodatum.

Dubitatio est, cum quærere uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obsuit eo tempore plurimū Reip. consulum, siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue utrunq;. Item, Tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium?

talium? quæro quonam te digno moribus tuis appellem nomine.

Expeditio.

Expeditio est, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri poterit, ceteræ tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Necessè est, cum constet istum nostrum fundum fuisse, ostendas te aut uacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hæreditate tibi uenisse. Vacuum, cum ego adesset, possidere non potuisti. Tuum usu fecisse etiã nunc non potes. Emptio nulla profertur. Hæreditate tibi me uiuo mea pecunia uenire nõ potuit. Relinquitur ergo, ut me ui de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimum iuuabit coniecturales argumentationes, sed nõ erit^{*} tanquam in plerisque; ut cū uelimus, ea possimus uti: nam facere id nõ poterimus, nisi nobis ipsa negocij natura dabit facultatem.

**als, tam.*

Dissolutio.

Dissolutio est, quæ coniunctionibus uerborum è medio sublatis, partibus separatis effertur, hoc modo: Gere morem parenti. Pare cognatis. Obsequere amicis. Obtempera legibus. Item, Descende in integram defensionem. Noli quicquam recusare. Da seruos in quæstionem. Stude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in se, & uehementissimum est, & ad breuitatem accommodatum.

Præcisio.

Præcisio est, cum dictis quibusdam reliquum quod cœptum est dici, relinquitur in audientium iudicio, sic: Mihi tecum præertatio non est, ideo quod Po. Rom. me, nolo dicere, ne cui fortè arrogans uidear, te autem sæpe ignominia dignum putauit. Item, Tu istud nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui, nõ ausim dicere, ne cum te
digna

digna dixerō, me indignū quippiam dixisse uidear. Hic atrocior tacita suspicio, quā diserta explanatio facta est.

Conclusio est quæ breui argumentatione ex ijs quæ Conclusio. dicta sunt, aut facta, conficit id quod necessario consequatur, hoc modo: Quod si Danais datum erat oraculum non posse capi Troiam sine Philoctetæ sagittis, hæ autem aliud nihil fecerunt, nisi Alexandrum perculerūt, hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam.

Exornationes uerborum.

Restant etiam decem exornatiōes uerborum, quas idcirco non uagè disperimus, sed à superioribus separauimus, quod omnes in uno genere positæ sunt. Nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata uerborum potestate recedatur, atq; in aliam rationem cum quadam uenustate oratio conferatur. De quibus exornationibus, Nominatio. nominatio est prima, quæ nos admonet, ut cui rei nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa. Imitationis hoc modo, ut maiores rudere, uagire, mugire, & murmurare, & sibilare appellarunt. Significandæ rei causa sic: Post iste in Rempublicam fecit impetum, fragor ciuitatis in primis est auditus. Hoc genere raro est utendum, ne noui uerbi assiduitas odium pariat, sed si commode quis eo utatur & raro, non modo non offendet nouitate, sed etiam exornabit orationem.

Pronominatio est, quæ sicuti cognomine quodã extraneo demonstrat id quod suo nomine appellari non potest. Vt si quis cum loquatur de Gracchis, at non Aphricani nepotes, inquiet, istiusmodi fuerunt. Item si quis de Pronominatio
Cicero ad Heren. h aduer

aduersario dicat: Videte nunc, inquit, iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto non inornate poterimus & in laudando, & in lædendo, aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti pronomen quod pro certo nomine collocamus.

Denominatio.

Denominatio est, quæ à propinquis & finitimis rebus trahit orationem, qua possit intelligi res, quæ nõ suo uocabulo sit appellata. Id aut ab inuento conficitur, ut si quis de Tarpeio loquens, eum Capitolinum nominet. Aut ab inuentore, ut si quis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet. Aut ab instrumento dominum, ut si quis Macedonas appellarit, hoc modo: Non tam cito Sarissæ Græciæ^{*} potitæ sunt. Aut idem Gallos significans dicat: Nec tam facile ex Italia armatura transalpina depulsa est. Aut id quod fit ab eo qui facit, ut si quis cum bello uelit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat: Mars istud te facere necessario cœgit. Aut si quod facit ab eo quod fit, ut cum desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit: & frigus pigrum, quia pigros efficit. Ab eo quod continet, id quod continetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia non potest uinci, nec Græcia disciplinis. Nam hic pro Græcis & Italis, quæ continet, notata sunt. Ab eo quod continetur, id quod continet: ut si quis aurum uel argentum, aut ebur nominet, quum diuitias uelit nominare. Harum omnium denominationum magis in præcipiendo diuisio, quàm in quærendo difficilis inuentio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poëtarum & oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum.

* als, potiti.

Circuitio

Circuitio est oratio rem simplicē assumpta circumscri- Circuitio.
bēs eloatione, hoc pacto: Scipionis prouidētia, Car-
thaginis opes fregit. Nā hic nisi ornādi ratio quēdā esset
habita, Scipio potuit & Carthago simpliciter appellari.

Transgressio est, quæ uerborum perturbat ordinem, Transgressio.
peruersione aut transiectione. Peruersione sic: Hoc
uobis deos imortales arbitrōr dedisse uirtute pro uestra.
Transiectione, hoc modo: Instabilis in istum plurimū for-
tuna ualuit. Item, Omnes inuidiose eripuit tibi bene uiuen-
di casus facultates. Huiusmodi transiectio, quæ rem nō red-
dit obscuram, multum proderit ad cōtinuationes, de qui-
bus ante dictum est: in quibus oportet uerba sicut à poē-
tis in quendam extruere numerum, ut perfecte & perpo-
litissime possint esse absolutæ.

Superlatio est oratio superans ueritatem, aliauis au- Superlatio.
gēdi, minuendī ue causa. Hæc sumitur separatim, aut
cum comparatione. Separatim sic: Quod si concordiam
retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem solis ortu
atq; ocausu metiemur. Cum comparatione, aut à similitu-
dine, aut à præstātia superlatio sumitur. A' similitudine,
sic: corpore niueum candorem, aspectu igneum ardorem
assequebatur. A' præstantia, hoc modo: Cuius ore sermo
melle dulcior profluebat. Ex eodem genere hoc est: Tan-
tus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurior uide-
retur.

Intellectio est, cum res tota parua de parte cognosci- Intellectio.
tur, aut de toto pars. De parte totum sic intelligitur:
Non illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij commone-
bant? Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo

tibiarum intelligitur. De toto pars, ut si quis ei, qui uestitum, aut ornatum sumptuosum ostendet, dicat: Ostentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: Pœno fuit Hispanus auxilo, fuit immanis ille transalpinus, in Italia quoq; idem non nemo togatus sensit. A pluribus unū sic intelligitur. Atrox calamitas pectora mœrore pulsabat, itaque anhelās ex imīs pulmonibus præ cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani, & Galli, & togati, & hic unum pectus, & unus pulmo intelligitur, & erit illic diminutus numerus festiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia.

Abusio.

Abusio est, quæ uerbo simili & propinquo, pro certo, & proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breues sunt, aut parua statura, aut longum in homine cōsiliium, aut oratio magna, aut uti pauco sermone. Nā hic facile est intellectu, finitima uerba rerum dissimilium ratione abusiois esse traducta.

Translatio.

Translatio est, cum uerbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte uidetur posse transferri. Ea utimur rei ante oculos ponendæ causa. sic: Hic Italianam tumultus expergefecit terrore subito. Breuitatis causa. sic: Recens aduentus exercitus subito ciuitatē extinxit. Obscœnitatis uitandæ causa. sic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur, Augendi causa, sic: Nullius mœror & calamitas istius explere inimicitias, & ne fariam saturare crudelitatem potuit. Minuēdi causa. sic: Magno se prædicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis aspirauit. Ornādī causa. sic: Aliquando Reipub. rationes, quæ malitia nocentum exaruerant,

vant, uirtute optimatum reuirescunt. Translationem prudentem, dicunt esse oportere, ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere & cupide uideatur in dissimilem rem transcurrisse.

Permutatio est oratio aliud uerbis, aliud sententia demonstrans. Ea diuiditur in tres partes, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sunitur, cum translationes una, aut plures frequenter ponuntur à simplici ratione ductæ, sic: Nam cum canes fungantur officij luporum, cuiam præsidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à persona, aut à loco, aut à re aliqua similitudo augendi, aut minuendi causa ducitur, ut si quis Drusum, Gracchum, Numitoremq; obsoletum dicat. Ex contrario ducitur sic, Ut si quis hominem prodigum & luxuriosum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur, & illo primo, quod à similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti, per similitudinem, sic: Quid ait hic rex atq; Agamemnon noster. siue ut crudelis est, potius Atreus? Ex contrario, si quem impium, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus: intemperantem & adulterum, Hippolytum nominemus.

Hæc sunt serè, quæ dicenda uidebantur de uerborum exornationibus, nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

Exornationes Sententiarum.

Distributio est, cum in plures res aut personas negocia certa quædam dispertiuntur, hoc modo: Qui uerstrum iudices nomen Senatus diligit, hunc oderit necesse

est: petulātissime enim semper iste oppugnavit Senatū: qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in ciuitate, is oportet, istum maximas pœnas dedisse uelit, ne iste sua turpitudine ordini honestissimo maculæ atq; dedecori sit: qui parentes habetis, ostendite istius supplicio, uobis homines impios non placere: quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate sint hominibus huiusmodi comparatæ. Item, Senatus officium est, consilio ciuitatem iuuare. Magistratus officium est, opera & diligentia consequi Senatus uoluntatem. Populi est officium, res optimas, & homines idoneos maxime suis sententijs eligere, & probare. Accusatoris officium est, inferre crimina. Defensoris, diluere & propulsare. Testis est, dicere, que scierit, aut audierit. Quæstoris est, unumquemq; horum in officio suo continere. Quare L. Cassi. si in causa testem præterquam quod sciat, aut audierit, argumentari, & coniectura prosequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonij commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est hæc exornatio copiosa. Comprehendit enim breui multa, & suum cuique tribuens, officium separat, & res diuidit plures.

Licentia.

Licentia est, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uere reprehendi posse uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quod ab omnibus uestræ rationes deserantur, quod causam uestram nemo suscipiat, quod se nemo uestri defensorē profiteatur? id tribuite uestræ cul-

pæ,

pæ, atque desinite istud mirari. Quid est enim, quare nō
 omnes istam rem fugere, ac uitare debeant? Recordamini,
 quos habueritis defensores, studia eorum uobis ante oau-
 los proponite. Deinde, exitus omnium considerate, tum
 uobis ueniat in mentem, ut uere dicam, negligētia uestra,
 siue ignauia potius, illos omnes ante oculos uestros truci-
 datos esse, mimicos eorum uestris suffragijs in amplissi-
 mum locum peruenuisse. Item, Nam quid fuit iudices,
 quare in sententijs ferendis dubitaueritis, aut istum ho-
 minem nefarium ampliaueritis? non apertissimæ res erāt
 crimini datæ? non omnes hæc testibus comprobatæ? non
 contrā tenuiter, & nugatorie responsum? Hic uos ueriti
 estis, si primo cœtu condemnassetis, ne crudeles existima-
 remini. Dum eam uita stis uituperatiōem, quæ longè à uo-
 bis erat abfutura, eam inuenistis, ut timidi atq; ignaui pu-
 taremini. Maximas & priuatas & publicas calamitates
 accepistis, cum etiam maiores impendere uideantur, se-
 detis & oscitami. Lucæ noctem, nocte lucem expecta-
 tis. Aliquid quotidie acerbi atque incommodi nuntiatur,
 & eum cuius opera nobis hæc accidunt, uos remora-
 mini diutius & alitis, ac Reipub. pernuciem retinetis,
 quoad potestis, in ciuitate. Eiusmodi licentia si nimium
 uidebitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus le-
 uetur, nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre.
 Hic ego uirtutem uestram quæro, sapientiam desidero,
 ueterem consuetudinem requiro. Ut quod crit commo-
 tum licentia, id laude mitigetur: ut altera res ab ira-
 cundia & molestia remoueat, altera res ab errato deter-
 reat. Hæc res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco sit,

maxime facit, ut & illi qui audiēt, à culpa absint: & nos qui dicimus, amici eorum & ueritatis esse uideamur. Est autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod aſtutio-
re ratione comparatur, cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiunt obiurgari, aut id quod ſcimus facile omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant, ſed tamen ueritate commoueri, ut nihilo ſecius dicamus. Horum amborum generum exempla ſubi-
ciemus. Prioris huiusmodi: Nimiū Quirites animis estis ſimplicibus & manſuetis, nimium creditis unicuiq; exiſti-
matis unumquenque eniti, ut perficiat, quæ uobis pollici-
tus ſit: erratis, & fruſtra falſa ſpe iandiu detinemini. ſtul-
titia ueſtra eſt, quia quod erat in ueſtra poteſtate, ab alijs petere, quàm ipſi ſumere maluiſtis. Poſterioris licentiæ hoc erit exemplum: Mihi cum iſto iudices fuit amicitia, ſed iſta tamen amicitia, tametſi uereor quomodo acceptu-
ri ſitis, tamen dicam, uos me priuaſtis, quid ita? quia ut uobis eſſem probatus, eum qui uos oppugnabat, inimicum, quàm amicū habere malui. Ergo hæc exornatio cui licentiæ nomen eſt, ſicuti demonſtrauimus, duplici ratione tra-
ctabitur. Acrimonia, quæ ſi nimium fuerit aſpera, mitiga-
bitur laude: & Aſſimulatione, de qua ſuperius diximus, quæ nõ indiget mitigationis, propterea quòd imitatur li-
centiam, & ſua ſponte ſe ad animū auditoris accõmodat.

Diminutio.

Diminutio eſt, cum aliquid eſſe in nobis, aut ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut induſtria dicemus egregiū, quod, ne qua ſignificetur arrogans oſten-
tatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nã hoc pro meo iure iudices dico, me labore & induſtria au-
raſſe,

rasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerē. Hic si quis dixisset, ut optime tenerem, tamen si uere dixisset, tamen arrogans uisus esset, nunc & ad inuidiā uitandam, & ad laudem comparandam satis dictum est. Item. Vtrum igitur auaritiæ causa, aut egestatis accessit ad maleficiū? Auaritiæ? at largissimus fuit in amicos, quod signum liberalitatis est, quæ cōtraria auaritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, nō tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoq; uitatum est, ne magnum aut maximum, diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus, egregijs commodis proferendis obseruabimus. Nam eiusmodi res & inuidiam cōtrahunt in uita, & odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare quemadmodum ratione in uiuendo fugitur inuidia, sic in dicendo consilio uitatur odium.

DEScriptio nominatur, quæ rerum consequentiū continet perspicuam, & dilucidam cum grauitate expositionem, hoc modo: Quod si istum iudices uestris sententijs liberaueritis, statim sicut è cauea leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex catenis uolitabit, & uagabitur in foro acuens dētes* multos in cuiusq; fortunas, in amicos atq; inimicos, notos atq; ignotos incurans, aliorū famam depeculans, aliorū caput oppugnans, aliorum domum ac omnem familiam perfringens, Rempub. funditus labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, libera te omnes formidine, uobisq; ipsis consulite: nam si istum impunitū dimiseritis, in uosmetipsos, mihi credite, feram, & truculentam bestiam iudices immiseritis. Item, Nam si de hoc iudices grauem sententiam tuleritis, uno iudicio

Descriptio.

* Als, inult

simul multos iugulaueritis, grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescētia posita est, quare uelit in uita manere, non habebit, filij parui priuati patris auxilio, ludibrio & despectui paternis mimicis erunt oppositi, tota domus huius indigna cōcidet calamitate, at inimici statim sanguinolēta palma, crudelissima uictoria potiti insultabunt in horum miseras, superbi re simul & uerbis inuehētur. Item, Nam neminem uestrū fugit Quirites, capta urbe, quæ miseriæ consequi soleant, arma qui cōtra tulerint, statim crudelissime trucidātur, cæteri, qui possunt per ætatem & uires laborem ferre, rapiuntur in seruitutem, qui non possunt, uita priuantur: uno denique atq; eodem tempore domus hostili flagrat incendio, & quos natura aut uoluntas necessitudine aut beneuolentia coniunxerit, distrahuntur: liberi partim è gremijs patrum diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes cōstuprantur: nemo iudices est, qui possit satis rem consequi uerbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis, uel indignatio, uel misericordia potest cōmoueri, cum res consequentes cōprehense uniuersæ perspicua breuiter exprimuntur oratione.

Diuisio.

Diuisio est, quæ rem semouens à re, utranq; absoluit ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi obijciam quicquam? si probus es, non meruisti: sin improbus, * num cōmoueris? Item, Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicē? si meministis, obtundā: sin oblitus estis, cum re nihil egerim, quid est, quod uerbis proficere possim? Item, Duæ res sunt, quæ possunt homines ad turpe compēdium commouere, inopia atq; auaritia, te auarum

* aſs, non.

in fraterna diuisione cognouimus, inopem atque egētem nunc uidemus, quī potes igitur ostendere causam maleficij non fuisse? Inter hanc diuisionē, & illam quæ de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundum narrationem, hoc interest. Illa diuidit per enumerationem aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus aut pluribus partibus subiiciens rationes, exornat orationem.

Frequentatio est, cum res in tota causa dispersæ cōguntur unum in locum, quò grauior, aut acrior, aut criminiosior oratio sit, hoc pacto: A quo tandem abest iste uitio? quid est iudices, cur uelitis eū liberare? Suae pudicitiae proditor est, insidiator alienæ, cupidus, itēperās, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus* cognatis, in superiores contumax, in equos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentia, quæ plurimū coniecturalibus causis opitulatur, cū suspiciones, quæ separatim dictæ, minutæ, & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem uidentur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto: Nolite igitur, nolite iudices ea quæ dixi, separatim spectare, sed omnia colligite, & conferte in unum. Si & cōmodum ad istum ex illius morte ueniebat, & uita hominis est turpissima, animus auarissimus, fortunæ* familiares attenuatissimæ, & res ista nēmini bono præter istū fuit, neq; alius quisquam æque cōmode, neq; iste cōmodioribus alijs rationibus facere potuit: neque præteritū quicquam est ab isto, quod opus fuerit

Frequentati

*als, in cog
tos.*als, famili
rei.

rit ad maleficium, neq; factum, quod opus non fuerit, & cum locus idoneus maxime quæsitus, tum occasio aggrediendi commoda, tēpus adeūdi opportunissimum: spatiū conficiendi longissimum sumptum est non sine maxima occultandi, & perficiendi maleficij spē: & præterea antequam occisus homo is est, iste usus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus. Paulo post in ipso loco maleficij uox illius, qui occidebatur, audita est: deinde post occisionem, istum multa nocte domum rediisse constat, postera die titubanter, & inconstanter de occisione illius locutū. Hæc partim testimonijs, partim quæstionibus, & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natum necesse est esse uerum: uestrum iudices est his unum in locum collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem maleficij. Nam unum aliquid aut alterū potest in istum* casu cecidisse suspiciose, ut omnia inter se à primo ad postremum conueniant maleficia, necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hæc exornatio, & in coniecturali constitutione causæ fermè semper necessaria, & in cæteris generibus causarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam.

*als, casum.

Expolitio.

Expolitio est, cum in eodem loco manemus, & aliud atq; aliud dicere uidemur. Ea autem dupliciter fit, si aut eandem planè dicimus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicimus non eodem modo, nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed* commutare. Commutabimus tripliciter, uerbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum res semel est dicta, iterū, aut sæpius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res profertur,

s. cōmutato

tur, hoc modo: Nullum tantum est periculū, quod sapiens pro salute patriæ uitandum arbitretur. Cum augetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profecto nullum uitæ discrimen sibi pro fortunis Reipub. fugiendum putabit: & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose, in quamuis magnam descēdat uitæ dimicationem. Pronuntiando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio, atq; in alio genere uocis atq; gestus, eadem uerbis cōmutando, pronuntiatione quoq; uehementius immutabimus. Hoc neq; cōmodissime scribi potest, neq; parum est apertū, quare nō eget exempli. Tertium genus est cōmutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traiciemus, aut ad sermocinationem, aut ad exuscitationem. Sermocinatio est, (de qua planius paulō post suo loco dicemus, nunc breuiter ad hanc rem, quod satis sit, attingemus) in qua cōstituetur alicuius personæ oratio accommodata ad dignitatē, hoc modo, ut quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus. Sapiens, qui omnia Reipu. causa suscipienda pericula putabit, sepe ipse secum loquitur: Nō mihi soli, sed etiam, atq; adeo multo potius, natus sum patriæ: uita quæ fato debetur, saluti patriæ potissimum soluat. Aluit hæc me tute atq; honeste, perduxit usque ad hanc ætatem: munijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod à me satis ei persolui possit, unde hæc accepta sunt? Quia hæc loquitur secum sapiens, sepe ego in periculis Reipublicæ nullum ipse periculū fugi. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exuscitationem, cum & nos commoti di-
cere

cere uideamur, & auditoris animum commouemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis angustijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet, & sapientissimũ iudicet? qui pro salute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro Reipub. fortunis, quãuis magnum atq; atrox periculum studiose suscipiat, & libenter subeat. Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quàm possim, idemq; hoc certo scio uobis omnibus usu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, uerbis, pronuntiando, tractando, sed tractando dupliciter, sermocinatione, & exuscitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cum rem simpliciter pronũtiauerimus, rationem poterimus subijcere. Deinde duplicem, uel sine rationibus, uel cum rationibus pronuntiare sententiam. Deinde afferre contrarium: de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde simile & exemplum, de quò suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem, quemadmodum concludere oporteat. In hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio uerbi, cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi uehementer ornata poterit esse expolitio, quæ constabit ex frequentibus exornationibus uerborũ, & sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur: sed ab eiusdem sententiæ non recedamus exemplo, ut scire possis, quàm facile præceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro Reipub. periculum uitabit, ideo quòd sæpe fit, ut cum pro

Repu

Republica perire noluerit, neccssario cum Repu. pereat.
 Et quoniam sunt omnia commoda à patria accepta, nul-
 lum incommodum pro patria graue putandum est: ergo
 qui fugiunt id periculum, quod pro Repub. subeundum
 est, stulte faciūt. Nam neq; effugere incommoda possunt,
 & ingrati in ciuitatem reperiuntur. At qui patriæ peri-
 cula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, cum
 & eum quem debent honorem Reipub. reddunt, & pro
 multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehemen-
 ter est iniquum, uitam quam à natura acceptam propter
 patriam conseruaueris, naturæ cum cogat reddere, pa-
 triæ cum roget, non dare: & cum possis cum summa uir-
 tute & honore pro patria interire malle per dedecus &
 ignauiam uiuere: & cum pro amicis, & parentibus, &
 cæteris necessarijs adire periculum uelis, pro Repub. in
 qua & hoc, & illud sanctissimum nomen patriæ contine-
 tur, nolle in discrimen uenire. Itaque uti contemnendus
 est, qui in nauigando se, quàm nauim mauult incolumem:
 ita uituperandus, qui in reipublicæ discrimine, suæ plus
 quàm communi saluti consulit. Naue enim fracta, multi
 incolumes* euaserunt, ex naufragio patriæ, saluus nemo * al's fuerunt
 potest enatare. Quod mihi bene uidetur Decius intellexis-
 se, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes mi-
 sisse medios. Vnde amisit uitam, at non perdidit: re enim
 uilissima & parua, maximã redemit, dedit uitã, accepit pa-
 triã, amisit animã, potitus est gloria, quæ cum summa lau-
 de prodita uetustate quotidie magis enitescit. Quòd si pro
 Rep. debere accedere ad periculũ, & ratione demonstratũ
 est, & exemplo cõprobatum, ij sapiētes sunt existimãdi,
 qui

qui nullum pro salute patriæ periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uersatur, de qua producti sumus, ut plura diceremus, quòd nō modo cum causam dicimus, adiuvat & exornat orationem, sed multò maxime per eā exercemur ad eloquutionis facultatem. Quare conueniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitio- nis, in dicendo, uti cum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro secundo.

Commoratio.

Commoratio est, cū in loco firmissimo, quo tota cau- sa continetur, manetur diutius, & eodem sæpius re- ditur. Hac uti maxime conuenit, & id est oratoris boni ma- xime proprium. Non enim datur auditori potestas ani- mum de re firmissima dimouendi. Huic exemplū satis ido- neum subijci non potuit, propterea quòd hic locus nō est à tota causa separatus, sicut membrū aliquod, sed tanquàm sanguis profusus est per totum corpus orationis.

Contentio.

Contentio est, per quam cōtraria referuntur. Ea est in uerborū exornationibus, ut antè docuimus, eiusmo- di: Inimicis te placabilem, amicis inexorablem præbes. In sententiarum huiusmodi: Vos huius incommodis luge- tis, iste Reipu. calamitate lætatur. Vos uestris fortunis dis- fiditis, iste solus suis eo magis confidit. Inter hæc duo con- tentionum genera, hoc interest: illud ex uerbis celeriter relatis constat, hic sententiæ contrariæ ex comparatione referantur, oportet.

Similitudo.

Similitudo, est oratio traducens ad rem quampiam ali- quid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi cau- sa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos po- nendi. Et quo modo quatuor de causis sumitur, ita qua- tuor

tuor modis dicitur, per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad unāquāq; sumendæ causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi.

Ornandi causa sumitur per contrariū, sic: Nōn enim, quemadmodum in palaestra qui tedas* ardentis accipit, celerior est in cursu continuo, quā ille qui tradit: ita melior imperator nouus, qui accipit exercitum, quā ille qui decedit: propterea quōd de fatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitū tradit. Hoc sine simili satis planè, & perspicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur minus bonos imperatores à melioribus exercitum accipere solere. Sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quædam comparetur. Dicitur est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse similem, ut paulò antè cum de cursoribus asserebamus.

Per cōtrariū
*als, candente

Per negationē dicitur probandi causa, hoc modo: Neq; equus indomitus quāuis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, & aptus, quæ desiderantur ab equo: neq; homo indoctus, quāuis sit ingeniosus, ad uirtutem potest peruenire. Hoc probabilius factum est, quōd magis est uerisimile, non posse uirtutē sine doctrina comparari, quoniam nec equus quidem indomitus idoneus possit esse: ergo sumptum est probandi causa.

Per negationē

Dicitur est autem per negationem. Id enim perspicuū est de primo similitudinis uerbo.

Sumitur & apertius dicendi causa* simile per breuitatem,

*als, similitudo dicitur.

Cicero ad Heren.

i

tem,

aks, reprehendunt.

tem, hoc modo: In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi, non ita conuenit exerceri, ut quoad necesse sit, peruenire possis, sed ut productius studio & uiribus ultra facile procurras. Nam hoc simile est, ut apertius intel ligatur, mala ratione facere eum, qui^x reprehēdat eos, qui uerbi causa post mortē amici liberos eius custodiant, pro pterea quòd in cursore tantum uelocitatis esse oporteat, ut efferatur usq; ad finem, in amico tantum beneuolentiæ studium, ut ultra quàm amicus sentire possit, procurat amicitia studio. Dictam autem simile est per breuitatem. Non enim ita ut in cæteris rebus res ab re separata est, sed utræq; res cōiunctæ, & cōfusæ pronūtiatæ sunt.

Ante oculos ponendi negocij causa sumetur similitudo, cum dicetur per collationem, sic:

Vti citharædus, cum prodierit optime uestitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus uarijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgētibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro & ebore distinctam, ipse præterea forma & specie sit et statura apposita ad dignitatem, si cum magnam populo commouerit his rebus expectationem, repente silentio facto, uocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu: quò melius ornatus sit, & magis fuerit expectatus, eò magis derisus, & contemptus eiicitur: ita si quis in excelso loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, si uirtutis & artium, quæ uirtutis magistræ sunt, egebit: quò magis cæteris rebus erit copiosus & illustris & expectatus, eò uehementius derisus & contemptus ex
omni

omni conuentu bonorum eijcietur. Hoc simile exornatione utriusq; rei, & alterius inscitia artificij, alterius stultitia similiratione collata, sub aspectu omnium rem subiecit. Dictum autem est per collationem, propterea quod proposita similitudine, paria sunt omnia relata. In similibus obseruare oportet diligenter, ut cum rem afferamus similem: cuius rei causa similitudinem attulerimus, uerba quoq; ad similitudinem habeamus accommodata, id est huiusmodi: Ita ut hirundines æstiuo tēpore præsto sunt, frigore pulsæ recedūt, ex eadem similitudine nūc per translationē uerba sumimus, ita falsi amici sereno uitæ tempore præsto sunt, simulatq; hyemem fortunæ uiderint, deuolant omnes. Sed inuentio similibum facilis erit, si quis sibi omnes res animatas & inanimatas, nuuas & loquentes, feras & mansuetas, terrestres & cœlestes & maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas atq; inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari similitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiore rem facere, aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod cōferetur similitudinem habeat, oportet.

Exemplum, est alicuius facti, aut dicti præteriti cum ærti autoris nomine propositio. Id sumitur iisdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur. Apertiore, cum id quod sit obscurius, magis dilucidum reddit. Probabilior, cum magis uerisimilem facit. Ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res dicta propè manu tentari possit, Vnius cuiusque generis singula subie-

Exemplum

cissemus exempla, nisi exemplum, quod genus esset, in explanatione demonstrassemus, & causas sumendi in similitudine aperuissemus. Quare nolimus, neq; pauca quo minus intelligeretur, neq; re intellecta, plura conscribere.

Imago.

IMago, est formæ cum forma cum quadam similitudine collatio. Hæc sumitur, aut laudis, aut uituperationis causa. Laudis causa, sic: Ibat in prælium corpore tauri ualidissimi, impetu leonis acerrimi similis.

Vituperationis, ut in odium, aut in inuidiã, aut in contemptionem adducat. Vt in odium, hoc modo: Iste quotidie per forum medium tanquam iubatus draco serpit, dentibus aduncis, aspectu rabido, spiritu uenenato, circûspectans huc & illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus insecare lingua aspergere possit. Vt in inuidiam adducat, hoc modo: Iste qui diuitias suas iactat, sicut gallus è Phrygia, aut ariolus quissiam depressus & oneratus auro clamat, et^x delirat. Vt in contemptionem adducat, sic: Iste qui tanquam cochlea abscondens retentat sese tacitus, quò sit tutus, comeditur cum domo sua, & aufertur.

*als, deicrat,

Effictio.

Effictio est, cum exprimitur & effingitur uerbis corporis cuiuspiam forma, quoad satis sit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrum, breuem, incuruum, canum, subcrispum, cæsum, cui sanè magna est in mento cicatrix, si quo modo potest uobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio cum utilitatem, si quem uelis ostendere, tum uenustatẽ. Si breuiter et dilucide facta est.

Notatio.

Notatio est, cum alia uis natura certis describitur signis, quæ sicuti notæ quædam naturæ sunt attributa,

buta. Vt si uelis non diuitem, sed ostentatorem peccatosum describere. Iste inquit, iudices, qui se dicit diuitem putat esse præclarum, primum nunc uidete, quo uultu nos intueatur, non ne uobis uidetur dicere, darem si mihi molesti non essetis? cum uerò sinistra mentum subleuat, existimat se gemmæ nitore, & auri splendore aspectus omnium perstringere. Cum puerum respicit hunc unum, quem ego noui, uos non arbitrator nouisse, alio nomine appellat, deinde alio atq; alio, heus tu, inquit, ueni Sannio, ne quid isti barbari perturbent: ut ignoti qui audiunt, unum putent eligi de multis: ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternatur, aut ab auunulo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut a sturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquod fragile falsæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant, uideto, ut diligenter enumeretur, si potest, ante noctem. Puer qui iam bene hominis naturam nouit, tu illo plures mittas oportet, inquit, si hodie uis transnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum, & Sofiam. Sanè. Deinde casu ueniunt hostites homini, qui istum splendide, dum peregrinaretur, receperunt: ex ea re homo hercle sanè cõturbatur, sed tamè à uitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis cum uenitis, sed rectius fecissetis, si ad me domum rectè abiissetis. Id fecissemus, inquit illi, si domum nouissemus. At istud quidem facile fuit undelibet inuenire. Verum ite mecum, sequitur illi, sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Quærit in agris cuiusmodi frumenta sint: negat se, quia uillæ incensæ sint, accedere posse, nec ædificare etiã nunc audere, tamet si in Tusculano quidem cœpi insanire, & in

*alias, Libanum.
 *als, quos iste
 *alias, inuita
 uerat.

*alias, eunt eunt

ijsdem fundamētis ædificare. Dum hæc loquitur, uenit in
 ædes quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futu-
 rum, quo iste pro notitia domini ædium ingreditur cum
 hospitibus. Hic, inquit, habito, perspicit argentum, quod
 erat expositum, uisit triclinium stratū, * probat: accedit
 seruuulus, dicit homini clare dominum iam uēturum, si ue-
 lit exire. Ita 'ne, inquit? Eamus hospites. frater uenit ex Sa-
 lerno, ego illi obuiam pergam, huc uos * decima uenitote,
 hospites discedunt. Iste se raptim domum suam conijcit,
 illi decima, quo iusserat, ueniunt, quærunt, reperiunt do-
 mus aia sit, in diuersorium derisi conferunt sese. Vident
 hominem pōstera die, narrant, exposulant, accusant, ait
 iste eos similitudine loci deceptos, * angiportu toto deer-
 rasse, contra ualetudinem suam se ad multam noctē expe-
 ctasse. Sannuoni puero negocium dederat, ut uasa, uesti-
 menta, pueros corrogaret, seruuulus non inurbanus satis
 strenue & concinne comparat, iste hospites domum dedu-
 cit. Ait se ædes maximas cuidam amico ad nuptias accom-
 modasse. Nuntiat interea puer argētum repeti (pertinuerat
 enim, qui commodarat) Apagete, inquit, ædes commo-
 dauit, familiam dedi, argentum quoq; uult? tametsi hospi-
 tes habeo, tamen utatur licet, nos Samijs delectabimur.
 Quid ego quæ deinde efficiat, narrē? eiusmodi est homi-
 nis natura, ut quæ singulis diebus efficiat gloria atq; ostē-
 tatione, ea uix annuo sermone enarrare possim. Huius-
 modi notationes, quæ describunt, quòd consentaneum sit
 uniuscuiusque naturæ, uehementer habent magnam dele-
 ctationem: totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante
 oculos, aut gloriosi, ut nos exempli causa cœperamus, aut
 inuidi

Rs, probant.

ds, ad deci-
am.

* alias, angip-
porto.

inuidi, aut timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris, deniq; cuiusuis studium protrahi potest in medium tali notatione.

Sermocinatio est, cum alicui personæ sermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus urbs redundaret, & omnes timore oppressi domi continerentur, uenit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum, quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequuntur, irrupit in ædes subito, deinde magna uoce, Vbi est iste beatus, inquit, ædium dominus? quin mihi præsto fuit? quid tacetis? Hic alij omnes stupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiecit sese, Parce, inquit, & per ea quæ tibi dulcissima sunt in uita, miserere nostri, noli extinguere extinctos. Fer mã suete fortunam, nos quoq; fuimus beati, nosce te esse hominẽ. At ille, quin illũ mihi datis, ac uos auribus meis oplorare desinitis? nõ abibit. Illi nuntiatum interea uenisse istum, & clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audiuit, heus, inquit, * Gorgia pedissequa puerorum, absconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adolescentiam perducas. Vix hæc dixerat, cum ecce iste præsto, sedes, inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple meas inimicitias, & iracundiam satura tuo sanguine. Ille cum magno spiritu, Metuebam, inquit, ne planè uictus essem, nunc uideo in iudicio mecum contendere non uis, ubi superari turpissimum est, superare pulcherimum, interficere me uis, occidar equidem, sed uictus non peribo: at ille, In extremo uitæ tempore etiam sen-

Sermocinatio
*ais, Gorgo.

i 4 tentiose

tentiose loqueris, neq; ei, quem uides dominari, uis supplicare? Tū mulier, imò quidem iste rogat & supplicat, sed tu quæso cōmoueare: & tu per deos, inquit, hunc amplexare, dominus est, uicit hic te, uince tu nunc animum. Cur non desinis, inquit, uxor loqui, quæ me digna nō sunt? tace, & quæ curanda sunt, cura: tu cessas mihi uitam, tibi omnē bene uiuēdi spem mea morte eripere? iste mulierem repulit ab se lamentantem: illi nescio quid incipienti dicere, quod dignum uidelicet illius uirtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse unicuiq; sermones ad dignitatem accommodatos, id quod oportet in hoc genere obseruare. Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaueritis? non' ne hac omnes utemur oratione? deinde subijcere sermonem.

informatio.

Conformatio est, cum aliqua, quæ non adest persona confingitur, quasi adsit, aut cum res muta, aut informis fit eloquens & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd si nunc hæc urbs inuictissima uocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata uictorijis, nunc uestris seditionibus ò ciues, uxor: quam dolis malitiosa Carthago, uiribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labe factare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis* deterrimis proteri, atq; cōculcari? Item, Quòd si nūc Lucius ille Brutus reuiuiscat, & hic ante pedes uestros adsit, nō hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrānos introducitis, ego libertatem, quæ

s, teterrimis.

non erat, peperit, uos partam seruare non uultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui, uos liberi sine periculo esse non curatis. Hæc conformatio, licet in plures res mutas atque inanimatas transferatur, proficit tamen plurimum. in amplificationis partibus, & commiseratione.

Significatio est, quæ plus in suspicione relinquit, quàm Significatio.
 positum est in oratione: ea fit per exuperationem, ambiguum, consequentiam, abscissionem, similitudinem. Per exuperationem, cum plus dictum est, quàm patitur ueritas, augendæ suspicionis causa, sic: Hic de tanto patrimonio tam cito testam, qua sibi petat ignem, nõ reliquit. Per ambiguum, cum uerbum potest in duas, plures uel sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit, ut de eo si dicas, qui multas hæreditates adierit. Prospice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quæadmodum uitanda sunt, quæ obscuram reddunt orationem, ita hæc consequenda, quæ conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperiuntur facile, si nouerimus, & animaduuerimus uerborum ancipites, aut multiplicæ potestates. Per consequentiam Consequentia significatio fit, cùm res quæ sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspiciõẽ, ut si salsamentarij filio dicas: quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat. Per abscissionem, si cùm incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo quod iam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: Qui ista forma, & ætate nuper alienæ domui, nolo plura dicere. Per similitudinẽ, cum aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus, quid sentiamus, hoc modo: Noli Satur-

nine nimium populi frequentia fretus esse, stultitiam nō
 scē, inulti iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimum festi-
 uitatis habet, interdum & dignitatis. Sinit enim quiddam
 tacito oratore ipsum auditorem suspicari.

Breuitas. Breuitas, est res ipsis tantummodo uerbis necessarijs
 expedita, hoc modo: Lemnum præteriens cepit, inde
 Tarsi præsidium reliquit, post urbem in Bithynia sustu-
 lit, inde pulsus in Hellespontum, statim potitur Abydo.
 Item, Modo consul, quondam tribunus, is deinde primus
 erat ciuitatis. Item, Tum proficiscitur in Asiam, deinde
 exul & hostis est dictus, post imperator, & postremo
 est factus consul. Habet paucis comprehensa breuitas
 multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda sæpe
 est, cum aut res non egent longæ orationis, aut tēpus non
 sinit commorari.

demonstratio. Demonstratio est, cum ita uerbis res exprimitur, ut ge-
 ri negocium, & res ante oculos esse uideatur. Id fie-
 ri poterit, si quæ antè, & post, & in ipsa re facta
 erunt, comprehendemus: aut à rebus consequentibus, aut
 à circumstantibus non recedemus, hoc modo: Quòd si-
 mulatq; Gracchus prospexit, fluctuare populum, ueren-
 tem ne ipse autoritate Senatus commotus à sententia desi-
 steret, iubet aduocari concionem. Iste interea scelere, &
 malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis,
 & sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta to-
 ga, cum pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco facie
 bat audientiam, hic subsellium quoddam calce premens
 dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere.
 Cum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetū
 faciunt,

faciunt, ex alijs alij partibus conuolant, atque è populo unus, fuge inquit Tyberi, fuge. Nō uides: respice, inquam. Deinde uaga multitudo subito timore perterrita fugere cœpit. At iste^x spumam ex ore reijciēs, anhelās ex infimo pectore crudelitātē, cōtorquet brachiū, & dubitāti Graccho quid esset, neq; tamē locū, in quo cōsiterat, relinquenti, percutit tēpus. Ille nullam uocē edens in sita uirtute concidit tacitus: iste uiri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus præclarissimū fecisset, circūspectans, et hilare sceleratam gratulātibus manū porrigens, in tēplū Iouis cōtulit sese. Hæc exornatio in amplificanda & commiseranda re plurimū prodest, & in huiusmodi narrationibus: statuit enim totā rem, & propè ponit ante oculos.

* alias, spiritum
ex ore scelus

OMnes rationes honestandæ elocutionis studiose collegimus, in quibus Herenni si te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & suauitatē habere in dicendo poteris, ut oratorie planè loquaris: ne nuda atq; inornata inuentio uulgari sermone effèratur. Nunc idēdem nosmetipsi nobis instemus, res enim cōmunis agitur, ut frequēter & assidue consequamur artis rationē studio & exercitatione: quod alij cum molestia tribus de causis maxime faciūt, aut si cum quibus libēter exercæantur, non habēt, aut si sibi diffidūt, aut si nesciūt quā uia sequi debeāt: quæ à nobis absunt omnes difficultates. Nā & simul libenter exercæmur propter amicitia, cuius initiū cognatio fecit, cætera philosophiæ ratio confirmauit. Et nobis nō diffidimus, p̄pterea qd' & aliquā tulū proæsimus, et alia meliora sunt, quæ multo intētius petimus in uita, ut etiā si nō peruenerimus in dicendo, quō uolumus, parua pars

Peroratio.

uitæ

uitæ perfectissime desideretur, Et uiam quam sequamur,
 habemus, propterea quòd in his libris nihil præteritum est
 rhetoricæ præceptionis. Demonstratum est enim quo mo-
 do res in omnibus generibus causarum inueniri oporteat.
 Dictum est, quo pacto eas disponere conueniat. Traditum
 est, qua ratione esset pronuntiandum. Præceptum est, qua
 uia meminisse possemus. Demonstratum est, quibus modis
 perfecta elocutio compararetur. Quæ si sequemur,
 acute & cito reperiemus: distincte & ordina-
 te disponemus: grauius & uenuste pro-
 nuntiabimus, firme & perpetuo
 meminerimus: ornate & sua-
 uiter eloquemur. Ergo in
 arte Rhetorica nihil
 est amplius. Hæc
 omnia adipi-
 samur,
 si rationes præceptionis
 diligentia con-
 sequemur
 & exercitatione.

RHETORICORVM AD C.
 HERENNIVM,

FINIS.

M. TVLLII CICE

RONIS DE INVENTIO

ne Rhetoricæ, Liber Primus.

SAEPÉ & multū hoc mecum cogi-
 tauī, bonū ne an mali plus attulerit
 hominibus & ciuitatibus copia dicē
 di, ac summū eloquētiae studiū. Nam
 * & cū nostræ Reipubl. detrimenta
 cōsidero, & maximarū ciuitatū uete-
 res animo colligo calamitates, nō minū uideo per diser-
 tissimos homines inuectam esse partem incōmodorū. Cum
 autē res ab nostra memoria propter uetustatem remotas
 ex literarum monumentis repetere instituo, multas ur-
 beis constitutas, plurima bella restincta, firmissimas so-
 cietates, sanctissimas amicitias intelligo, tum animi ra-
 tione, tum etiam facilius eloquentia comparatas. Ac me
 quidem diu cogitantem, ratio ipsa in hanc potissimum sen-
 tentiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia
 parum prodesse ciuitatibus: eloquentiam uerò sine sapien-
 tia numū obesse plerunque, prodesse nunquā. Quare
 si quis omīssis rectissimis atq; honestissimis studijs ratio-
 nis & officij, consumit omnem operam in exercitatione
 dicēdi, is inutilis sibi, perniciosus patriæ, ciuis alitur: qui
 uerò ita se armat eloquentia, ut non oppugnare commoda
 patriæ, sed pro his pugnare possit, is mihi uir & suis
 & publicis rationibus utilissimus, atq; amicissimus ciuis
 fore uidetur. Ac si uolumus huius rei, quæ uocatur elo-
 quētia, siue artis, siue studij, siue exercitationis cuiusdam,

Copia dicen

* alias, cum

Sapientia si
eloquentia.

Eloquētia.

siue

siue facultatis à natura profectæ considerare principium,
reperiemus id ex honestissimis causis natum, atq; optimis
ratiõibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cum in
agris homines passim bestiarum more uagabantur, & si-
bi uictu ferino uitam propagabãt, nec ratione animi quic-
quam, sed pleraq; uiribus corporis administrabant. Non-
dum diuinæ religionis, non humani officij ratio coleba-
tur: nemo legitimas uiderat nuptias, non certos quisquam
inspexerat liberos, non ius æquabile quid utilitatis habe-
ret, acceperat. Ita propter errorem, atq; inscitiam cæca,
ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam
uiribus corporis abutebatur perniciosissimis satellitibus.
Quo tempore quidam magnus uidelicet uir & sapiens co-
gnouit, quæ materia esset, & quanta ad maximas res op-
portunitas animis inesset hominum, si quis eam posset eli-
cere, & præcipiẽdo meliorem reddere. Qui dispersos ho-
mines in agris, & in tectis syluestribus abditos ratione
quadam compulit in unum locum & cõgregauit, & eos
in unamquãq; rem inducens utilem, atque honestam, pri-
mo propter insolentiam reclamantes, demde propter ra-
tionem atque orationem studiosius audientes, ex feris, &
immanibus mitis reddidit & mansuetos. Ac mihi quidem
uidetur hoc, nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere
potuisse, ut homines à consuetudine subito conuertere-
ret, & ad diuersas uitæ rationes traduceret. Age uerò, ur-
bibus constitutis, ut fidem colerent, & iustitiam retinere
discerent, & alijs parere sua uoluntate consuescerent: ac
non modo labores excipiendos communis causa commo-
di, sed etiam uitam amittendam existimarent, qui tandem
fieri

fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profecto nemo nisi graui ac suaui commotus oratione, cum uiribus plurimum posset, ad ius uoluisset sine ui descēdere, ut inter quos posset excellere, cum his se pateretur æquari, & sua uoluntate à iucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iam naturæ uim obtineret propter uetustatem. Ac primo quidem sic, & nata, & progressa longius eloquētia uidetur, & item postea maximis in rebus pacis, & belli cum summis hominū utilitatibus esse uersata. Postquam ærò commoditas quædam praua uirtutis imitatrix sine ratione officij dicendi copiam consecuta est, tum ingenio freta malitia peruertere urbeis, & uitas hominū labefactare assueuit. Atq; huius quoq; exordiū mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi uidetur quodam tempore, neq; in publicis rebus infantes & insipientes homines solitos esse uersari, nec uerò ad priuatas causas magnos, ac disertos homines accedere, sed cum à summis uiris maximæ res administrarētur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad paruas cōtrouersias priuatorū accederent. Quibus in controuersijs cum sæpe à mendacio cōtra uerū homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessariò superiores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, & opitulari suis quisq; necessarijs cogerētur. Itaq; cum in dicendo sæpe par, nonnunquam etiā superior uisus esset is, qui omissio studio sapiētiae nihil sibi præter eloquentiam cōparasset, fiebat, ut & multitudinis, & suo iudicio dignus, qui Rēpub. gereret, uideretur. Hinc nimirum non iniuria, cum
ad

ad gubernacula Reipub. temerarij atq; audaces homines
 accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebāt. Qui-
 bus rebus tantum odij atq; inuidiæ suscepit eloquentia, ut
 homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempesta
 te in portum, sic ex seditiosa & tumultuosa uita se in stu-
 dium aliquod traderent quietum. Quare mihi uidentur
 postea cætera studia recta atq; honesta per ocium conce-
 lebrata ab optimis enituisse: hoc uerò à plerisque eorum di-
 sertum obsoleuisse eò tempore, quo multo uehementius
 erat retinendum, & studiosius adaugendum. Nam quò
 indignius rē honestissimam, & rectissimam uiolabat stul-
 torum & improborum temeritas & audacia summo cum
 Reipub. detrimento, eo studiosius, & illis resistendū fuit,
 & Reipub. consulendum. Quod nostrum illum non fu-
 git Catonem, neq; Lælium, neq; horum (ut uerè dicam)
 discipulum Africanū, neq; Gracchos Africani nepotes,
 quibus in hominibus erat summa uirtus, & summa uirtu-
 te amplificata autoritas, & quæ his rebus ornamento, et
 Reipub. præsidio esset, eloquentia. Quare meo quidē ani-
 mo nihilo minus eloquentiæ studendum est, et si ea quidā
 & priuatim & publicæ peruerse abutuntur: sed eò qui-
 dem uehementius, ne mali magno cum detrimento bono-
 rū, & communi omnium perniciæ plurimū possint: cum
 præsertim hoc unum sit quod ad omnes res & priuatas
 & publicas maxime pertineat, hoc tuta, hoc honesta, hoc
 illustris, hoc eodem uita iucunda fiat. Nam hinc ad Rem-
 pub. plurima commoda ueniunt, si moderatrix omnium
 rerum præsto est sapientia. Hinc ad ipsos, qui eam ade-
 pti sunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoq;
 eorum

eorum certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. Ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores et infirmiores sunt, hac re maxime bestiis præstare, quòd loqui possunt. Quare præclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, qui qua re homines bestiis præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. hoc si fortè non natura modo, neq; exercitatione conficitur, uerum etiam artificio quodam comparatur: non alienum est uidere, quæ dicant ijs, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antè, quam de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius & expeditius uniuscuiusq; animus ipsam rationem ac uiam artis considerare poterit.

Eloquentiæ
laus

De iure ciuili & partibus eius.

Ciuilis quædam ratio est, quæ multis & magnis ex rebus constat. Eius quædam magna & ampla pars est artificiosa eloquentia, quam rhetoricam uocant. Nam neque cum his sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere: & ab ijs qui eam putant omnem rhetoricæ uis & artificio contineri, magnopere dissentimus. Quare hæc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilibus scientiæ partem esse dicamus.

Officium autem eius facultatis uidetur esse, dicere apposite ad persuasionem. Finis, persuadere dictione. Inter officium autè, & finem hoc interest, quòd in officio quid fieri, in fine, quid officio conueniat, consideratur. Ut medici officium dicimus esse, curare apposite ad sanandum: finem, curatione sanare. Item oratoris, quid officium, &

Officium & finis oratoricæ.

Cicero ad Heren.

k

quid

quid finem esse dicamus, intelligemus, cum id quod facere debet, officium esse dicamus: illud cuius causa facere debet, finem appellabimus.

Materia & sub
stū oratoriae.

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uersatur: ut si medicina materiam dicamus morbos, ac uulnera, quod in his omnis medicina uersatur. Item quibus in rebus uersatur ars & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerunt. Nam Gorgias Leontinus antiquissimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit. Hic infinitam, & immensam huic artificio materiam subiçere uidetur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atq; ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit, demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali.

Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in disceptatione & consultatione ciuili, habet in se sententiæ dictionem. Iudiciale est, quod positum in iudicio, habet in se accusationem & defensionem, aut petitionē & recusationem. Et quemadmodū nostra quidem fert opinio, oratoris ars & facultas in hac materia tripartita uersari existimāda est. Nam Hermagoras quidem nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur, intelligere uidetur, qui oratoris materiam in causam, & questionem* diuidat. Causam esse dicit rem, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam cum personarum artarum interpositione, quam nos quoque oratori dicimus esse

*ars, diuidit.

esse

esse attributam. Nam ei tres eas partes, quas antè diximus, supponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam. Quæstionem autem eam appellat, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam sine certarũ personarũ interpositione, ad hunc modum: Vt quid sit bonum in uita præter honestatẽ. Veri'ne sint sensus. Quæ sit mundi forma. Quæ sit solis magnitudo. Quas quæstiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas sicut aliquas paruas res oratori attribuerè magna amenità uidetur. Quòd si magnã in his Hermagoras habuisset facultatem, studio & disciplina comparatam, uideretur fretus sua scientia, falsum quiddam constituisse de oratoris officio, & non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. Nunc uerò ea uis est in homine, ut ei multò rhetoricam citius, quis ademerit, quàm philosophiam concesserit. Neq; eò dico, quòd eius ars, quam ædidit, mihi mēdosissime scripta uideatur, (nam satis in ea uidetur ex antiquis artibus ingeniose, & diligenter electas res collocasse, & nonnihil ipse quoq; noui protulisse) uerum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit, multò maximum ex arte dicere, quod eũ minime potuisse omnes uidemus. Quare materia quidem nobis rhetoricæ uidetur artis ea, quam Aristoteli uisam esse diximus.

Partes autem hæ sunt, quas pleriq; dixerunt, Inuētio, Dispositio, Elocutio, Memoria, Pronuntiatio. Inuentio, est excogitatio rerum uerarum, aut uerisimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio, est rerum

Partes orōnis

inuentarum in ordinem distributio. Elocutio, est idoneorum uerborum, & sententiarum ad inuentionem accomodatio. Memoria, est firma animi rerum ac uerborum ad inuentionem perceptio. Pronūtiatio, est ex rerum, & uerborum dignitate, uocis & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes, quibus ostendere possimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. Nam & multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis descriptionem, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem uidetur coniunctim agendum de materia ac partibus. Quare inuentio, quæ princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

De Inuentione.

OMnis res, quæ habet in se positam in dictione, aut disceptatione aliquam controuersiam: aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæstionem. Eam igitur quæstionem, ex qua causa nascitur constitutionem appellamus.

Constitutio.

Constitutio, est prima cōflictio causarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti, non feci, aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio definitiua nominatur. Cū uerò qualis sit res quæritur, quia & de ui & de genere negocij controuersia est,

stat: & tamen quantum, & cuiusmodi, & omnino quale sit, queritur, hoc modo: iustum, an iniustum: utile, an inutile: & omnia, in quibus quale sit id quod factum est, queritur sine ulla nominis cōtrouersia. Huic generi Hermagoras parteis quatuor supposuit, deliberatiuā, demonstratiuam, iudicialem, negocialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerū, breui, ne si aut taciti præterierimus, sine causa non secuti eum putemur, aut si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis præceptis intulisse uideamur. Si deliberatio & demōstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causæ putari. Eadem enim res alij genus esse, alij pars potest: eadem genus esse, & pars, non potest. Deliberatio autem, et demonstratio, genera sunt causarum. Nam aut nullum causæ genus est, aut iudiciale solum, aut & iudiciale, & demonstratiuum, & deliberatiuum. Nullum dicere causæ esse genus, cum causas esse multas dicat, & in eas præcepta det, amentia est. Vnum autem iudiciale solum esse quæ potest: cum deliberatio, & demonstratio neque ipsæ similes inter se sint, & ab iudicali genere plurimum distent, & suum quæq; finem habeat, quò referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarū. Deliberatio igitur, et demōstratio non possunt recte partes alicuius generis causæ putari. Male igitur eas generalis constitutionis parteis esse dixit. Quòd si generis causæ partes nō possunt recte putari, multo minus recte partis causæ partes putabuntur. Pars autem causæ constitutio est omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio

Non eē quatuor
artes generis.

tutio ad causam accommodatur. Sed demonstratio & deliberatio generis causæ partes non possunt recte putari, quòd ipsa sunt genera: multò igitur minus rectè partis eius, quæ hic dicitur, partes putabuntur. Deinde, si cõstitutio & ipsa, et pars eius quælibet, intentiõis depulsio est, quæ intentiõis depulsio nõ est, ea nec cõstitutio, nec pars cõstitutiois est.

At si quæ intentionis depulsio non est, ea nec cõstitutio, nec pars constitutionis est, demonstratio, & deliberatio, neq; cõstitutio, nec pars cõstitutionis est. Si igitur cõstitutio & ipsa, & pars eius quælibet intentiõis depulsio est, deliberatio, & demonstratio, neq; constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autè ipsi constitutionẽ intentionis esse depulsionẽ. Placẽat igitur oportet demonstratiõnem, & deliberatiõnem, nec esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atq; hoc eodem incõmodo urgebitur, siue constitutionem primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. Nam tum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte eodem in genere & coniecturalis esse & definitiua. Rursum nec definitiua causa potest simul ex eadẽ parte eodem in genere, & definitiua esse, & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se uim continere: ideo quòd unaquæque ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera autem assumpta, numerus constitutionum duplicatur, non uis constitutionis augetur. At deliberatiua causa simul ex eadem parte eodem in genere & cõiecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuã

solet habere constitutionem, & unam aliquando, & pluribus nonnunquam, ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu euenire. Genera ergo, ut antè diximus, hæc causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis.

Constitutio in generali.

Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partis nobis uidetur duas habere, iuridicalem & negocialem. Iuridicalis est, in qua æqui, & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quaeritur. Negocialis est, in qua quid iuris ex civili more, & æquitate sit, consideratur, cui diligentiae præesse apud nos Iuriconsulti existimantur.

Iuridicalis. Absoluta.

Ac iuridicalis quidem ipsa in duas distribuitur partis, absolutam, & assumptiuam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris, & iniuriæ quaestionem. Assumptiuam est, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit.

Assumptiuam.

Concessio criminis.

Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur, postulat.

Purgatio.

Hæc in duas partis diuiditur, purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partis habet tres, imprudentiam, casum,

Deprecatio.

necessitatem. Deprecatio est, cum & peccasse, & consulto peccasse reus se confitetur, & tamè, ut ignoscatur, postulat;

Remotio.

quod genus pererrare potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se & à sua culpa, ut & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa aut factum in alium transferetur. Causa transferetur, cum aliena dicitur ut &

pote

potestate factum. Factum autem, cum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, cum ideo iure factū dicitur, quòd alius antè iniuria læssierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectū, aut utile cōtenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quam * translatiuā nominamus, eius constitutionis est controuersia, cum aut quem, aut qui cum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tēpore agere oporteat, quæritur: aut omnino aliquid de cōmutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius cōstitutionis Hermagoras inuētor esse existimatur, non* quo nō usi sint ea ueteres oratores sæpe multi, sed quia non animaduuerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionū. Post autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus (res enim perspicua est) quàm inuidia, atq; obtrectatione quadā impediri. Et constitutiones quidem, & earum parteis exposuimus: exempla autem cuiusq; generis tunc cōmodius exposituri uide mur, cum in unūquodq; eorum argumentorū copiam dabimus. Nā argumētandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplū causæ statim poterit accōmodari.

Constitutione causæ reperta statim placet considerare, utrum causa sit simplex, an coniuncta: & si coniuncta erit, utrum sit ex pluribus quæstionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se cōtinet unam quæstionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæritur, hoc modo: Vtrum Carthago dirua-

Relatio.

Comparatio

Constitutio
translatiua.
* a's, trāslati

* a's, quia.

Causa simp
& coniuncta

tur, an Carthaginensibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrũ potius, aut quid potissimum sit, quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippũ mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quàm maximæ contra Hannibalem copiæ sint.

Controuersia
ipii.

Deinde considerandũ est, an in ratione, an in scripto sit controuersia. Nam scripti controuersia est ea, quæ ex descriptionis genere nascitur. Eius autem genera, quæ sunt separata à constitutionibus, quinque sunt. Nam tum uerba ipsa uidentur cũ sententia scriptoris dissidere, tum inter se duæ leges, aut plures discrepare, tum id quod scriptum est, duas aut plures res significare uidetur: tũ ex eo quod scriptum est, aliud quoque quod non scriptum est, inueniri: tum uis uerbi, quasi in definitiua constitutione, in quo posita sit, quæri. Quare primum genus de scripto & sententia, secundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatum, quintum definitiuum nominamus. Ratio est autem, cũ omnis quæstio nõ in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tũ cõsiderato genere causæ, & cognita constitutione, cũ simplex ne, an coniuncta sit, intellexeris: & scripti, an rationis habeat controuersiam uideris. Deinceps erit uidendũ, quæ quæstio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamētũ causæ sit, quæ omnia à constitutione proficiantur, oportet.

Quæstio.

Quæstio est ea, quæ ex conflictione causarũ gignitur cõtrouersia, hoc modo: Non iure fecisti, iure feci. Causarũ autem hæc est conflictio, in qua cõstitutio cõstat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quã quæstionẽ dicimus, hoc modo:

modo: Iure'ne fecerit. Ratio est ea, quæ continet causam, quæ si sublata sit, nihil in causa cōtrouersia relinquetur, hoc modo, ut docendi causa in facili, & per uulgato exemplo cōsistamus: Orestes si accusetur matricidij, nisi hoc dicat: Iure feci: illa enim patrē meū occiderat: non habet defensionē, qua sublata, omnis quoq; cōtrouersia sublata sit. Ergo eius causæ ratio est, quòd illa Agamēnonem occiderit. Iudicatio est, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis nascitur controuersia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulò antè exposuimus. Illa enim meum, inquit, patrem occiderat. At non, inquit, aduersarius, abs te filio matrem necari oportuit. Potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis illa summa nascitur controuersia, quam iudicationē appellamus: ea est huiusmodi, Rectum'ne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset.

Firmamētū, est firmiſſima argumentatio defensoris, et aptiſſima ad iudicationē. Vt si uelit Orestes dicere eiusmodi anumū matris suæ fuisse i patrē suū, in seipsum, ac sorores, in regnū, in famā generis & familiæ, ut ab ea pœnas liberi sui potiſſimū petere debuerint. Et in cæteris quidē cōstitutionibus ad hūc modū iudicationes reperiūtur: in cōiecturali aut cōstitutione, quia ratio nō est (factū enim nō cōceditur,) nō potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandē esse quæſtionē & iudicationē, ut factum est, factū nō est, factum'ne sit. Quot autē in causa cōstitutiones aut earum partes erunt, totidem necesse erit quæſtiones, rationes, iudicationes, firmamēta reperiri. His omnibus in causa reperiſtis, tum deniq; singulæ partes totius

Firmamētū

tius

as, quidq. **tus causæ considerandæ sunt.** Nam non ut* quodq; dicendum primum est, ita primum animaduertendum uidetur, ideo quòd illa, quæ prima dicuntur, si uehementer uelis congruere & coherere cum causâ, ex eis ducas oportet, quæ post dicenda sunt. Quare cum iudicatio, & ea quæ ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tunc demq; ordinandæ sunt cæteræ partes orationis.

tes orōnis.

Hæ partes sex esse omnino nobis uidetur, Exordium, Narratio, Partitio, Confirmatio, Reprehensio, Conclusio. Nunc quoniam exordiū prinæps omnium esse debet, nos quoq; primum in ratione exordiendi præcepta dabimus.

Exordium.

xordium.

EXordium, est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, si eum beneuolum, attētum, docilem fecerit. Quare, qui bene exordiri causam uolet, eum necesse est genus suæ causæ diligenter antè cognoscere.

era causa-

Genera causarum sunt quinq;, Honestum, Admirabile, Humile, Anæps, Obscurum. Honestum causæ genus est, cui statim sine oratiōe nostra auditoris fauet animus. Admirabile est à quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anæps, in quo aut iudicatio dubia est, aut causâ & honestatis, & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negocijs causâ implicita est. Quare, cum tam diuersa sint genera causarum, exordiri quoq; dispari

onestum.

mirabile.

Humile.

Anæps.

curum.

ratione

ratione in unoquoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium & insinuationem.

Principium, est oratio perspicua & pro inus perspicua; auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Principium

Insinuatio, est oratio quadam dissimulatione, & circuitione obscure subiens auditoris animum. Insinuatio

In admirabili genere causæ, si non omnino infesti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare licet, Sin erunt uehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. Nam ab iratis, si perspicua pax, & beneuolentia petitur, non modo ea non inuenitur, sed augeatur potius, atque inflammatur odium. In humili autem genere causæ, contemptum tollendæ causa necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causæ, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est. Sin autem partem turpitudinis & partem honestatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata uideatur. Cum autem erit honestum causæ genus, uel præteriri principium poterit: & si commodum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostræ dictionis. Vel si uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum est, ut id quod est, augeatur. In obscuro autem genere causæ, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam quas res exordio conficere oporteat, dictum est, reliquum est, ut ostendatur quibus quæque res rationibus confici possit.

Beneuolentia quatuor ex locis comparatur, ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicij persona, ab ipsa causa. Ab nostra, Beneuolentia

stra, si de nostris factis & officijs sine arrogancia dicemus, si crimina illata & aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus, si quæ incommoda acciderint, aut quæ insistent difficultates, proferemus: si prece & obsecratione humili, ac supplici utemur. Ab aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemtionem adducemus. In odium adducuntur, si quid eorum spurcè, superbè, crudeliter, malitiose factum proferetur. In inuidiam, si uis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atque eorum usus arrogans, & intolerabilis, ut his rebus magis uideantur, quam causæ suæ confidere. In contemtionem adducuntur, si eorum inertia, negligemia, ignauia, desidiosum studium, & luxuriosum ocium proferentur. Ab auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuetè gestæ proferentur, ut nequa assentatio nimia significetur, & si de his, quam honesta existimatio, quantaque eorum iudicij, & autoritatis expectatio sit, ostendetur. Ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, aduersariorum causam per contemtionem deprimemus.

Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia esse, aut ad omnes aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortalis, aut ad summam reip. pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt.

Dociles auditores faciemus, si apertè & breuiter summam causæ exponemus, hoc est, in quo consistat controuersia. Nam & cum docilem uelis facere, simul attentum facias

facias, oportet. Nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur.

Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causæ est, hoc est, ut antè diximus, cum animus auditoris infestus est. Id autè tribus ex causis fit maxime, si aut inest in ipsa causa quædam turpitudine: aut si ab ijs, qui antè dixerunt, iam, quiddam auditori persuasum uidetur: aut si eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus, quam ex primis duabus * in oratorè nonnunquam animus auditoris offenditur. Si autem causæ turpitudine contrahet offensionem, aut pro eo homine in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet: aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur: aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo quod odit, ad id quod diligit, auditoris animus traducatur: & dissimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere ea quæ indignantur aduersarij, tibi quoque indigna uideri. Deinde cum lenieris eum, qui audiet, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquam de aduersarijs esse dicturum, neque hoc, neque illud, ut neque aperte lædas eos, qui diliguntur, & tamen id obscure faciens quoad possis, alienes ab eis auditorum uoluntatem, & aliquorum iudicium simili de re, aut auctori tatem proferre imitatione dignam.

Deinde, aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsentia demonstrare. Sin

oratio

Insinuatio
quando ut
dum.

*als, oratio

oratio aduersariorū fidem uidebitur auditoribus fecisse, quod ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu, oportet aut de eo, quod aduersarij sibi firmissimū putarint, & maxime ij qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab aduersarij dicto exordiri, & ab eo potissimū, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione uti quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas cum admiratione. Nam auditor cum eum defensorem, quem aduersarij perturbatum putant oratione, uidet animo firmissimo contradicere paratū, plerūq; se potius temere assensisse, quā illum sine causa credere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio ab aliena uit à causa, te breuius, quā paratus fueris, esse dicturū, commodum est polliceri, non imitaturum aduersariū. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua, & ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod genus strepitum, acclamationem, aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irrisionē, aut si rei dignitas adimet iocandi facultatē, aliquid triste, nouū, horribile statim non incommodum est iniicere. Nam ut cibi satietas, & fastidium, aut subamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur, sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu renouatur. Ac separatim quidē quæ de principio & insinuatione dicēda uidebantur, hæc ferè sunt: nunc quiddam* breue communiter de utroq; præcipiendum uidetur. Exordium sententiarum, & grauitatis plurimum debet habere, et omnino omnia, quæ pertinent ad dignitatem, continere in se: propterea quòd id optime faciendum est, quod oratorē auditori maxime

als, breui.

xime

xime commendat. Splendoris, & festiuitatis, & concinnitudo minimum, propterea quod ex his suspicio quaedam apparationis, atq; artificiosae diligentiae nascitur, quae maxime orationi fidem, oratori adimit autoritatem.

Vitia uero haec sunt certissima exordiorum, quae sum-
mopere uitare oportebit, uulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra praeccepta. Vulgare est, quod in plureis causis potest accommodari, ut conuenire uideatur. Commune est, quod nihilo minus in hac, quam in contrariam partem causae potest conuenire. Commutabile est, quod ab aduersario potest leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus uerbis, aut sententijs ultra, quam satis est, producit. Separatum est, quod non ex ipsa causa ductum est, nec sicut aliud quod membrum annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quam causae genus postulat, ut si quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam causa desiderat, aut si principio utatur, cum insinuationem res postulat. Contra praeccepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordijs praeccepta traduntur, hoc est, quod eum qui audit, neq; beneuolum, neq; attentum, neq; docilem reddit: aut quo profecto nihil peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

De Narratione.

Narratio, est rerum gestarum, aut ut gestarum expositio. Narrationum tria sunt genera. Vnum genus est, in quo ipsa causa & omnis ratio controuersiae continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra causam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non

Cicero ad Heren.

l

alienae

Exordiorum
vitia.

Vulgare.

Commune.

Commutabile.

Longum.
Separatum.

Translatum.

Narratio.
Narrationum
genera.

alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum à civili-
bus causis, quod delectationis causa non inutili cum exer-
citatione dicitur & scribitur. Eius partes sunt duæ, qua-
rum altera in negocijs, altera in personis maxime uersa-
tur. Ea, quæ in negociorum expositione posita est, treis
Fabula. habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula
est, in qua nec ueræ, nec uerisimiles res continentur, cuius-
modi est:

Angues ingentes alites iuncti iugō.

Historia. Historia, est gesta res ab ætatis nostræ memoria remota,
quod genus, Appius indixit Carthaginensibus bellū. Ar-
gumentum. est ficta res, quæ tamen fieri potuit, huiusmo-
di apud Terentium:

Nam is, postquam excessit ex ephēbis Sofia.

*Illā autem narratio, quæ uersatur in personis, eiusmo-
di est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermo-
nes, & animi perspicere possint, hoc modo:*

Venit ad me sæpe clamitans, quid agis Mitio?

Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?

Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris?

Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.

Nimium ipse durus es, præter æquum & bonum.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festiui-
tas confecta ex rerum uarietate, animorum dissimilitudi-
ne, grauitate, lenitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissi-
mulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione,
in sperato incommodo, subita lætitia, iucūdo exitu rerum.
Verū hæc ex ijs, quæ postea de eloquutione præcipientur,

ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea, quæ causæ continet expositionem, dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis sit.

Narratio breuis.

Breuis erit, si unde necesse est, inde initiū sumetur, & nō ab ultimo repetetur: & si cuius rei satis erit summam dixisse eius partes non dicentur (nam sæpe satis est quid factum sit, dicere, non ut enarres quemadmodū sit factum) & si non longius, quàm quod* scitu opus est, in narrādo procedetur: & si nullā in rem aliā transibitur: & ita si dicetur, ut nōnunquam ex eo, quod dictum sit, id quod dictū nō sit, intelligatur: & si non modo id, quod obest, uerum etiā id, quod nec obest, nec adiuuat, præteribitur: & si semel unumquodq; dicetur, & si non ab eo in quo proximè desitū erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut cum se breuis putent esse, longissimi sint, cum dent operā, ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plureis, quàm necesse sit. Nam plerisque breuiter dicere uidetur, qui ita dicit, Accessi ad ædes, puerum euocavi: respondit: quæ siui dominum, domi negauit esse. Hic tamen si tot res breuius nō potuit dicere: tamen, quia satis fuerat dixisse, Domi negauit esse, fit rerū multitudine longus. Quare hoc quoq; in genere uitanda est breuitatis imitatio, & nō minus rerū non necessariarū, quàm uerborū multitudine supersedēdū est.

* al's, scito.

Aperta autem narratio poterit esse, si ut* quodq; primum gestum erit, ita primū exponetur, & rerū ac tēporū ordo seruabitur, ut ita narrētur, ut gestæ res erūt, aut ut potuisse geri uidebūtur. Hic considerandū erit, ne quid perturbatē, ne quid contortē dicatur, ne quam in aliam

Narratio aperta.

* al's, quicq;.

rem transeat, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid quod ad rem pertineat, prætereatur, & omnino quæ præcepta de breuitate sunt, hoc quoq; in genere sunt conseruanda. Nam sæpe res parum est intellecta longitudine magis, quàm obscuritate narrationis. Ac uerbis quoq; dilucidis utendum est, quo de genere dicendum est in præceptis elocutionis.

Probabilis.
* als, ineffe.

Probabilis erit narratio, si in ea uidebuntur* esse ea, quæ solent apparere in ueritate, si personarum dignitates seruabuntur, si causæ factorum extabunt, si fuisse facultates faciundi uidebuntur, si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur, si res & ad eorum, qui agunt, naturam, & ad uulgi rumorem, & ad eorum, qui audiunt, opiniõem accommodabitur, ac ueri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem præterea considerare oportebit, ne aut cum obsit narratio, aut cum nihil proficit, tunc interponatur, aut non loco, aut non quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gestæ expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando & causam agendo * lenire oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit parteis rei gestæ dispergere in causam, & ad unamquamq; cõfestim rationem accommodare, ut uulneri præsto medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cum ab aduersarijs re exposita, nostra nihil interest iterũ, aut alio modo narrare, aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negocium, ut nostra nihil intersit, eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione superse

* als, leniri.

per sedendum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat, quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus: nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id, quod aduersario prodest, dilucide & ornate exponitur, aut id quod seipsum adiuuat, obscure dicitur & negligenter. Quare, ut hoc uitium uiteatur, omnia torquenda sunt ad commodum suæ causæ, contraria, quæ præteriri poterunt, prætereundo, quæ illius erunt leuiter attingendo, cōmoda sua diligenter, & enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum uideatur, deinceps ad partitionem transeamus.

De Partitione.

Recte habita in causa partitio, illustrem & perspicuam Partitio. totam efficit orationem. Eius partes duæ sunt, quarum utraq; magnopere ad aperiendam causam, & constituendam pertinet controuersiam. Vna pars est, quæ quid cum aduersarijs conueniat, & quid in controuersia relinquatur, ostēdit: ex qua certum quiddam designatur auditori, in quo animū debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum carum, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur* distributa, ex qua conficitur, ut certas * aks, distributiua. animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc utroq; genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uideatur. Quæ partitio, quid conueniat, aut quid non cōueniat, ostēdit, hæc debet illud, quod cōuenit, inclinare ad suæ causæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem esse à filio conuenit mihi cum aduersarijs. Item contra: Interfectum esse

à Clitemnestra Agamemnonem conuenit. Nam hic uterq; & id posuit, quod conueniebat, & tamen suæ causæ comodo consuluit. Deinde, quid in controuersia sit, ponendum est in iudicationis expositione, quæ quemadmodum inueniretur, antè dictum est. Quæ autem partitio, rerum distributam continet expositionē, hæc habere debet breuitatem, absolutionem, paucitatem.

Breuitas.

Breuitas est, cum nisi necessarium, nullum assumitur uerbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis est, quod rebus ipsis, & partibus causæ, non uerbis, neq; extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est.

Absolutio.

Absolutio est, per quam omnia, quæ incidunt in causam genera, de quibus postea dicendum est, amplectimur partitione. In qua uidendum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut serò extra partitionē, id quod uitiosissimum, ac turpissimum est, inferatur.

Paucitas.

Paucitas in partitione seruatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neq; permixtæ cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quæ subest generi, ut equus. Sed sæpe eadem res alij genus, alij pars est. Nam homo animalis pars est: Thebani, aut Troiani genus. Hæc ideo diligētius inducitur præscriptio, ut apertè intellecta generali partitiōe, paucitas generum in partitione seruari possit. Nam qui ita partitur, Ostendam propter cupiditatem, & audaciam & auaritiam aduersariorum omnia incommoda ad Remp. peruenisse: is non intellexit in partitione exposito genere, partem se generis admiscuisse: nam genus est omnium mirum libidinū cupiditas, eius autem generis sine dubio
pars

pars est avaritia. Hoc igitur uitandum est, ne cuius genus posueris, eius secum aliquam, sicuti diuersam, & dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quod si quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione causæ erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore cõmodissime, cum ad ipsum uentum erit explicandũ in causæ dictione post partitionem. Atque illud quoq; pertinet ad paucitatẽ, ne aut plura, quàm satis est, demonstraturos nos esse dicamus, hoc modo: Ostẽdam aduersarios, quod arguimus, & potuisse facere, & uoluisse, & fecisse. Nam fecisse, ostendere satis est, aut cum in causa partitio nulla sit, & quiddam simplex agatur, tamen utatur distributione, idq; perrarò potest accidere.

Ac sunt alia quoq; præcepta partitionum, quæ ad hũc usum oratorium non tantopere pertinent, quæ uersantur in philosophia, ex quibus hæc ipsa transtulimus, quæ cõuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus inueniebamus. Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut & prima quæq; pars, ut exposita est in partitione, sic ordine trãsigatur, & omnibus explicatis, peroratũ sit, hoc modo, ut ne quid posterius præter cõclusionem inferatur. Partitur autem apud Terentium breuiter & commode senex in Andria, quæ cognoscere libertum uelit.

Eo pacto & nati uitam, & consilium meum
Cognosces, & quid facere in hac re te uelim.

Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat. Primum nati uitam,
Nam is, postquàm excessit ex ephebis sofia,

Liberius uiuendi fuit pōtestas.

Deinde suum consilium, Et nunc id operam do. Post hæc quid so siam uelit facere, id, quod postremum posuit in partitione, postremum dicit, Nunc tuum est officium, Quemadmodum igitur hic, & ad primā quamq; partem primum accessit, omnibus absolutis, finem dicēdi fecit: sic nobis placet, & ad singulas parteis accedere, & omnibus absolutis perorare. Nunc de confirmatione deinceps ita ut ordo ipse postulat, præcipiendum uidetur.

De Confirmatione.

Confirmatio.

Es, diuident.

Confirmatio est, per quam argumentando nostræ cause fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt præcepta, quæ in singula causarum genera^x diuiduntur. Veruntamen nō incommodum uidetur quandam syluam, atq; materiam uniuersam antè permistam & cōfusam exponere omnium argumentationum. Pōst autem tradere quemadmodū unumquodq; genus causæ, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex cō, quod personis, aut ex eo, quod negocijs est attributum.

Attributa personis.

Nomen.

Natura.

Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, studia, cōsilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuiq; personæ datur, quo suo quæque proprio, & certo uocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est. Parteis autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est: hæ autem, partim diuino, partim mortali in genere uersantur. Mortalium autem, pars

in hominum, pars in bestiarum genere enumeratur. Atque hominum genus & in sexu consideratur, uirile, an muliebre sit, & in natione, patria, cognatione, ætate. Natione, Graius, an Barbarus. Patria, Athenensis, an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus cōsanguineis. Aetate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Præterea commoda, & incommoda considerantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo. Valens, an imbecillis, longus an breuis, formosus an deformis, uelox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliuiosus, comis, officiosus, patiens, prudens, an contrā: & omnino quæ à natura data animo & corpori considerabuntur, in natura considerata sunt. Nam quæ industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius dicendum est.

In uictu considerare oportet, apud quos, & quo more, & cuius arbitrato sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos uiuendi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quæstu, artificio sit occupatus, quomodo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit.

Victus.

In fortuna quæritur seruus sit, an liber: pecuniosus an tenuis: priuatus, an cum potestate: si cum potestate, iure an iniuria, felix, clarus, an contrā, quales liberos habeat. Aut si de non uiuo quæretur, etiam qualis morte sit affectus, erit considerandum.

Fortuna.

Habitu autem appellamus, animi, aut corporis constantem, & absolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis scientiam. Et item corporis aliquam commoditatem non natura da-

Habitus.

tam, sed studio & industria comparatam.

Affectio. Affectio, est animi aut corporis ex tempore aliqua de causa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, et alia, quæ genere in eodẽ reperiuntur.

Studium. Studium, est animi assidua, & uehemens ad aliquã rẽ applicata magna cũ uoluntate occupatio: ut philosophiæ, *poëtriæ, geometriæ, literarum.

Consilium. Consilium, est aliquid faciendi aut non faciendi* uerè excogitata ratio.

Facta. Facta autem, & casus, & orationes tribus ex tempore

Casus. **Orationes.** **tribus** considerabuntur, quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit: aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat: aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usus ratione, ac personis quidem hæc uidentur esse attributa. **tributa.** Negocijs autem quæ sunt attributa, partim sunt continētia cum ipso negotio, partim in gestione negocij considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negocium consequuntur.

tributa ne-
ocijs.

Continētia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse uidentur ad rem, neq; ab ea possunt separari. Ex his prima est breuis complexio totius negocij, quæ summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriæ proditio. Deinde causa eius summæ, per quam & quam ob rem, & cuius rei causa factũ sit, quæritur. Deinde ante rem gestam, quæ facta sunt continenter, usq; ad ipsum negociũ. Deinde in ipso gerẽdo negotio, quid actum sit. Deinde, quid postea factum sit. In gestione autẽ negocij, qui locus secundus erat, de ijs, quæ negocijs attributa sunt, quæretur, locus, tempus, modus, occasio, facultas.

Locus

Locus consideratur, in quo res gesta sit ex opportunitate, quam uideatur habuisse ad negocium administrandum. Ea autem opportunitas, quaeritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, sacer an profanus, publicus an priuatus, alienus an ipsius, de quo agitur, locus sit, an fuerit.

Tēpus autē est id, quo nunc utimur (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quaedam æternitatis cū alicuius annui, menstrui, diurni, nocturni'ue spatij certa significatione. In hoc & quæ præterierunt, considerantur, & eorum ipsorum, quæ propter uetustatem* obsoleuerunt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numerū reponantur, & quæ iandiu gesta, & à memoria nostra remota, tamē faciāt fidē uerè tradita eē, quòd eorū monimēta certa in literis extēt, & quæ nuper gesta sint, quæ scire pleriq; possim: & item quæ instēt in præsentia, & quæ maxime fiant, & quæ consequantur. In quibus potest cōsiderari, quid ocysus, & quid serius futurum sit. Et itē, cōmuniter in tēpore perspiciēdo, longinquitas eius est cōsiderāda. Nā saepe oportet cōmetiri cum tempore negocium, & uidere poterit'ne aut magnitudo negocij, aut multitudo rerū, in eo transigi tēpore. Cōsideratur autē tēpus, & anni, & mensis, & dici, & noctis, & uigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum.

Occasio autem est pars tēporis, habens in se alicuius rei idoneā faciēdi, aut non faciēdi opportunitatē. Quare cum tempore hoc differt. Nam genere quidem utrunque

idem

Locus.

Tempus.

* alts, obsoleuerunt.

Occasio.

idem esse intelligitur: uerum in tempore spatium quodam modo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte, spectatur. In occasione ad spatium temporis faciendi quaedam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud, quod quadam parte & specie, ut diximus, differat. Hoc distribuitur in tria genera, in publicum, commune, singulare. Publicum est, quod ciuitas uniuersa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune est, quod accidit omnibus eodem ferè tempore, ut messis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa priuatim solet aliaui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, cõuiuium, somnus.

Modus autem est, in quo quemadmodum, & quo animo factum sit, quæritur. Eius partes sunt, prudentia & imprudẽtia. Prudentiæ autem ratio, quæritur ex ijs, quæ clam, palam, ui, persuasione fecerit. Imprudentia autẽ in purgationem cõfertur, cuius partes sunt, * inscitia, casus, necessitas, & in affectionẽ animi, hoc est, molestiam, iracundiã, amorẽ, & cætera quæ in simili genere uersantur.

Facultates sunt, aut quibus facilius sit, aut sine quibus aliquid confici non pötest.

Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius & quod minus, & quod simile erit ei negotio, de quo agitur, & quod æque magnum, & quod cõtrarium, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus.

Maius. Maius, & minus, & æque magnum, ex ui & numero, & ex figura negocij, sicut ex statura corporis consideratur. Simile autem ex specie comparabili, aut ex conferenda atq; assimilanda natura iudicatur. Contrarium est,

quod

als, insciẽtia.

adiunctum negotio.

Contrarium.

quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur plurimum distat, ut frigus calori, uitæ mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo: Sapere, & non sapere.

Disparatum

Genus est, quod partis aliquas amplectitur, ut cupiditas.

Genus.

Pars est, quæ subest generi, ut cupiditati amor, auaritia.

Pars.

Euentus est, alius exitus negocij, in quo quæri solet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq; sit. Quare hoc in genere ut commodius, quid euenturum sit, antè animo colligi possit, quid quaque ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia, odium: ex insolentia, arrogantia.

Euentus.

Quarta autem pars est ex ijs, quas negocijs dicebamus esse attributas, consecutio. In hac hæ res quærentur, quæ gestum negocium cõsequuntur. Primum, quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui sunt principes & inuectores, qui deniq; autoritatis eius & inuentiois cõprobatores, atq; æmuli. Deinde* & quæ de re, aut eius rei sit lex, cõsuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura eius, euenire uulgò soleat, an insolenter ac raro. Postea homines id sua autoritate comprobare, an offendi in his consueuerint, & cætera, quæ factum aliquod similiter consecutum aut ex interuallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, num quæ res ex ijs rebus quæ sunt positæ in partibus honestatis, aut utilitatis, consequantur, de quibus in deliberatio

Consecutio.

*als, ecquæ de.

genere

genere causæ distinctus crit dicendum. Ac negocijs quidem ferè res eæ, quas commemorauimus, sunt attributæ.

argumentatio.

Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus, sumetur, aut probabilis, aut necessaria debet esse. Etenim, ut breuiter describamus, argumentatio uidetur esse inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari possunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione uersatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem.

complexio.

Complexio est, in qua utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus est, cur uteris? Sin probus, cur accusas?

enumeratio.

Enumeratio est, in qua pluribus rebus expositis, & cæteris infirmatis, una reliqua necessariò confirmatur, hoc pacto: Necessè est, aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicuius amici gratia: aut si horum nihil est, ab hoc non esse occisum. Nam sine causa maleficium susceptum esse non potest. Sed neq; inimicitie fuerunt, nec metus ullus, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neq; ad amicum eius aliquem mors eius pertinebat. Relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus.

simplex conclusio.

Simplex autem conclusio, ex necessaria consecutione conficitur, hoc modo: Si uos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui: relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed

ne

ne pōtuerim quidem facere . Atque hoc diligenter uidere oportebit , ne quo pacto genus hoc refelli possit , ut ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat , & quandam similitudinem necessariæ conclusionis , uerum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat .

Probabile autem est id , quōd ferè fieri solet , aut quod in opinione positum est , aut quod habet in se ad hoc quandam similitudinem , siue id falsum est , siue uerum . In eo genere , quod ferè solet fieri , probabile huiusmodi est . Si mater est , diligit filium . Si auarus est , negligit ius iurandum . In eo autem , quod in opinione positum est , huiusmodi sunt probabilia , Impijs apud inferos pœnas esse præparatas . Eos qui philosophiæ dent operam , non arbitrari deos esse .

Similitudo autem in contrarijs , & in paribus , & in ijs rebus , quæ sub eadem cadunt rationem maxime spectatur . In contrarijs , hoc modo : Nam si ijs , qui imprudenter læserunt , ignosci conuenit , ijs qui necessario profuerunt , haberi gratiam non oportet . Ex pari sic : Nam ut locus in mari sine portu nauibus esse non potest tutus , sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse . In ijs rebus , quæ sub eadem rationem cadunt , hoc modo probabile consideratur : Nam si Rhodijs turpe non est portorium locare , nec Hermacreonti quidem turpe est conducere . Hæc tum uera sunt , hoc pacto : Quoniam cicatrix est , fuit uulnus . Tum uerisimilia , hoc modo : Si multus erat in calceis puluis , ex itinere cum uenire oportebat . Omne autem , ut certas quasdam

in

in parteis distribuamus, probabile, quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credible, aut iudicatum, aut comparabile.

Signum. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quidam significat, quod ex ipso profectum uidetur, quod aut ante fuerit, aut in ipso negotio, aut post sit consecutum, & tamen indiget testimonij, & grauioris cōfirmationis: ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his sunt similia.

Credibile. Credibile est, quod sine ullo teste, auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo est, qui non liberos suos incolumes & beatos esse cupiat.

Iudicatum. Iudicatum est, res assensione, aut autoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato.

Religiosum. Religiosum est, quod iurati legibus iudicauerunt.

Commune. Commune est, quod omnes uulgò probarunt, & secuti sunt, huiusmodi, ut maioribus natu assurgatur, ut simplicum misereatur. **Approbatum** est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt autoritate: uelut Gracchi patris factum, quem Popu. Ro. ob id factum, quod insciente collega in censura nihil egisset, post censuram consulem fecit.

Comparabile. Comparabile autem est, quod in rebus diuersis simile aliquam rationem continet. Eius sunt partes tres, imago, collatio, exemplum.

Imago. Imago, est oratio demonstrans corporum aut naturarum similitudinem.

Collatio. Collatio est, oratio re cum re ex similitudine cōferēs.
Exemplum. Exemplum est, quod rem autoritate, aut casu alicuius hominis

hominis, aut negocij confirmat, aut infirmat. Horum exempla & descriptiones in præceptis elocutionis cognoscuntur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucidè, quàm rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæque constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto uersetur, tractari debeat, & quæ in quasq; argumentationes* conueniant, singulatim *als, cõueni in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros, & modos, & partis argumentandi confuse, & permistè disper simus: post discretè & electè in genus quodq; causæ, quid cuiq; conueniat, ex hac copia digeremus. Atq; inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit, inuentam exornari, & certas in partis distingui, & suauissimum est, & summè necessariū, & ab artis scriptoribus maxime neglectū. Quare & de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum uisum est, ut ad inuentionem argumenti, absolutio quoque argumentandi adiungeretur, & magna cum cura & diligentia locus hic omnis considerandus est, quod nō rei solum magna utilitas est, sed præcipiendi quoque summa difficultas.

Omnis igitur argumentatio, aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio, est oratio, Inductio. quæ rebus nō dubijs captat assensionem eius, qui cum instituta est, quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædã res propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur, uelut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates cum Xenophontis uxore, & cum ipso Xenophonte

phonte Aspasia locutam: Dic mihi, inquit, quæso Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, utrū illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quòd si uestem, & cæterum ornamentum muliebri pretij maioris habeat, quàm tu habes, tuum an illius malis? Illius uerò respondit. Age, inquit, si uirum illa meliorem habeat, quàm tu habes, uirum'ne tuū, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit: Quæso, inquit, Xenophon, si uicinus tuus meliorem equum habeat, quàm tuus est, tuum'ne equū malis, an illius? Illius, inquit. Quòd si fundū meliorem habeat, quàm tu habes, utrū tandem fundum habere malis? illum, inquit, meliorem scilicet. Quòd si uxorē meliorem habeat, quàm tu habes, utrum illius malis? Atque hic Xenophon quoq; ipse tacuit. Post Aspasia: Quomam uterq; uestrū, inquit, id mihi solū nō respondit, quod ego solū audire uoluerā, egomet dicam quid uterq; cogitet. Nam & tu mulier optimum uirū mauius habere, & tu Xenophon uxorem habere lectissimā maxime uis. Quare nisi hoc perfecteritis, ut neque uir melior, neq; foemina lectior in terris sit, profecto id semper, quod optimū putabitis esse, multo maxime requiretis, et tu, ut maritus sis quàm optimæ mulieris, & hæc ut quàm optimo uiro nupta sit. Hic, cum rebus non dubijs esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud quod dubiū uidebatur, si quis separatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi, concederetur. Hoc modo sermonis plurimū Socrates usus est, propterea quòd nihil ipse afferre ad persuadendū uolebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, qui cum disputabat, aliquid

aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet. Hoc in genere precipiendum nobis uidetur. Primum, ut illud, quod inducimus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. Nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit concedi, dubium esse id ipsum quod inducimus, non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, uidendum est, ut simile ijs rebus sit, quas res quasi non dubias antè induxerimus. Nam antè aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit, id cuius causa illud concedi primum uouerimus. Deinde non intelligat, quod spectent illæ primæ inductiones, et ad quem sint exitum peruenturæ. Nam qui uidet si ei rei, quæ primò rogetur, rectè assenserit, illam quoque rem, quæ sibi displicet, esse necessario concedendam, plerumque aut non respondendo, aut male respondendo longius procedere rogationem non sinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo quod concessit, ad id quod non uult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur, oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ antè concessæ sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio, aut quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum. Prima pars constat ex similitudine una, pluribus uel. Altera ex eo, quod concedi uolumus, cuius causa similitudines adhibite sunt. Tertia ex conclusione, quæ aut confirmat concessionem, aut

quod ex ea conficiatur, ostendit. Sed quia non satis uidebitur aliam dilucidè demonstratum, nisi quod ex ciuili causarum genere exemplum subiecerimus, uidetur huiusmodi quoq; utendum exemplo, non quo præceptio differat, aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit utendum, Sed ut eorum uoluntati satisfiat, qui, quod aliquo in loco uiderint, alio in loco nisi demonstratum est, nequeunt cognoscere. Ergo in hac causa, quæ apud Græcos est peruegata, quod Epaminundas Thebanorum imperator ei, qui sibi ex lege prætor successerat, exercitum non tradidit, & cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditus uicit: poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum.

Si iudices id, quod Epaminundas ait legis scriptorem sensisse, adscribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam si quis Reip. causa exercitum nõ tradiderit, patiemini? non opinor. Quòd si uosmetipsi, quod à uestra religione, & sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem iniussu populi ad legem adscribi iubeatis, populus Thebanus patietur? ne id fieri? profecto non patietur. Quòd ergo adscribi ad legem nefas est, id sequi, quasi adscriptum sit, rectum uobis uideatur? Noui uestram intelligentiam, non potest ita uideri iudices. Quòd si literis* corrigi, neque ab illo, neq; à uobis scriptoris uoluntas potest, uidete ne multò indignius sit, id re & iudicio uestro mutari, quod ne uerbo quidè commutari potest. Ac de inductione quidem satis in præsentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim, & naturam

naturam consideremus.

Ratiocinatio, est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum, & per se cognitum sua se ui, & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putauerunt, cum idem in usu dicendi sequerentur, paulū in præcipiendi ratione dissenserunt. Nam partim quinque eius partis esse dixerūt, partim nō plus quā in treis partis posse distribui putauerunt. Eorum controuersiam non incommodum uidetur cum utrorumque ratione exponere. Nam & breuis est, & non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, et locus hic nobis in dicendo minime negligendus uidetur.

Qui putant in quinque distribui partis oportere, aiunt primum conuenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: Melius acurantur, quæ consilio geruntur, quā quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant. Eam deinceps rationibus uarijs, & quā copiosissimis uerbis approbari putāt oportere, hoc modo: Dōmus ea, quæ ratione regitur, omnibus instructior est rebus & apparatus, quā ea quæ temerè & nullo consilio administratur. Exercitus is, cui præpositus est sapiens, & callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quā is qui stultitia, & temeritate alicuius administratur. Eadē nauigij ratio est. Nam nauis optime cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur. Cum propositio sit hoc pacto approbata, & due partes transferint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere uelis, id ex ui propositionis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quā

Ratiocinatio

De quinque
tita distribu
ne.

sumptionem solam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumētatio tractata, alijs tripartita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quàm ad rationem præceptionis. Nobis autem cōmodior illa partitio uidetur esse, quæ in quinque parteis distributa est, quam omnes ab Aristotele & Theophrasto profecti, maxime secuti sunt. Nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt, sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele, atque Peripateticis, & Theophrasto frequentatum. Deinde à rhetoribus ijs, qui elegantissimi, atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere secuti putemur: & breuiter dicendū, ne in huiusmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiendi postulat, cōmoremur. Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, & non oportet adiungere approbationē propositioni: quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio, separatim quiddam est à propositione approbatio. Quod enim adiungi, & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, & à quo separatur. Est autem quadam argumētatio, in qua propositio nō indiget approbatione: & quædā, in qua nihil ualet absq; approbatione, ut ostēdemus. Separata est igitur à ppositione approbatio. Ostēdemus aut id quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ propositio in se quiddā cōtinet pspiciuū, eò quòd cōstare iter omneis necesse est, hęc uelle approbare, & firmare nihil

attinet. Ea est huiusmodi: Si quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde nō potui. Hoc quia perspicuè uerum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autē Athenis eo die. Hoc si non constat, indiget approbationis: qua inducta, cōplexio cōsequitur, igitur in cæde interesse non potui. Est igitur quædam propositio, quæ non indiget approbatione. Nam esse quidem quandam, quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuius facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc, & ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatam esse quiddam à propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est non esse plus, quàm tripartitam argumentationem. Simili modo liquet alteram quoq; approbationem separatam esse ab assumptione. Nam si quadam in argumentatione satis est uti assumptione, & non oportet adiungere approbationem assumptioni: quadam autem in argumentatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio: separatam quiddam est extra assumptionem approbatio. Est autem argumentatio quædam, in qua assumptio non indiget approbationis, quædam autem in qua nihil ualet sine approbatione, ut ostendemus: separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem, quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ perspicuam omnibus ueritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis. Ea est eiusmodi: Si oportet sapere, dare operam philosophiæ conuenit. Hæc propositio indiget approbationis. Non enim perspicua est, neq; constat inter omnes, propterea quod multi nihil pdesse philosophiã, pleriq; etiã obesse arbitrantur.

Assum

Assumptio perspicua est hæc. Oportet autem sapere. Hoc autem quia ipsum ex se perspicitur, & uerum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio, igitur dare operam philosophiæ conuenit. Est ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quandam indigere, perspicuum est. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quam tripartitam argumentationem. Atq; ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumentationem, in qua neq; propositio, neq; assumptio indigeat approbationis, huiusmodi, ut certum quiddam & breue exempli causa ponamus. Si summopere sapientia petenda est, summopere stultitia uitanda est. Summopere autem sapientia petenda est, summopere igitur stultitia uitanda est. Hic & assumptio, & propositio perspicua est, quare neutra quoque indiget* approbatione. Ex his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur, neq; in propositione, neq; in assumptione contineri approbationem, sed utranq; suo loco positam uim suam tanquam certam & propriam obtinere. Quod si ita est, commodè partiti sunt illi, qui in quinque partibus distribuerunt argumentationem. Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur.

Propositio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Approbatio, per quam id, quod breuiter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Assumptio, per quam id quod ex propositione ad ostendendum per-

m 5 tinet,

* aff, approbationis.

Propositio, Approbatio

Assumptionis
probatio.

tinet, assumitur. Assumptionis approbatio, per quam id quod assumptum est, rationibus firmatur.

Complexio.

Complexio, per quam id quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partis, ea constat ex his quinque partibus. Secunda est quadripartita. Tertia tripartita. Dein bipartita, quod in controuersia est. De unaquaque parte potest alicui uideri posse argumentationem consistere. Eorum igitur, quæ constant exempla ponimus: horum quæ dubia sunt, rationes afferemus.

Argumentatio
quinquepartita

Quinquepartita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges iudices ad cōmodum Reip. referri oportet, & eas ex utilitate cōmuni, nō ex scriptione, quæ in literis est, interpretari. Ea enim uirtute & sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribēdis nihil sibi aliud nisi salutē atq; utilitatem Reip. proponerent. Neq; enim ipsi quod obesset, scribere uolebant: & si scripssissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legū causa saluas esse uult, sed Reipublicæ, quod ex legibus omnes Respublicas optime putant administrari. Quamobrem igitur leges seruari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari conuenit, hoc est, quoniā Reipub. seruimus, ex Reipublicæ cōmodo atq; utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectet, quoniā eius causa est instituta: sic à legibus nihil conuenit arbitrari, nisi quod Reipublicæ cōducat, proficisci, quoniam eius causa sunt comparatæ. Ergo in hoc quoq; iudicio desinite literas legis perscrutari: & legem, ut æquum est,

est, ex utilitate Reipub. considerate, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quam Lædæmonios opprimi? Quid magis Epaminundam Thebanorū imperatorem, quam uictoriæ Thebanorum cōsulere deauit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro, atq; exornato trophæo carius atque antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atq; hoc quidē satis considerandū est, nullā esse legē, nisi Reipub. causa scriptam. Summā igitur amētiam esse existimabat, quod scriptum esset Reipub. salutis causa, id non ex Reipub. salute interpretari. Quod si leges omneis ad utilitatem Reipu. referri conuenit, hic autem saluti Reip. profuit, profecto nō potest eodē factō, & communibus fortunis cōsuluisse, & legibus non obtēperasse.

Quatuor autē partibus cōstat argumentatio, cum aut proponimus, aut aßumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intelligitur, aut aßumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur, ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi id quod scriptum est in lege, sequamini. Quod enim certius legis scriptor testimonium uoluntatis suæ relinquere potuit, quam quod ipse magna cum cura atq; diligentia scripsit? Quod si literæ non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his scriptoris uoluntas cognosceretur: nec tamen Epaminundæ permitteremus, nisi extra iudiciū quid esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istud patiamur,

mur, cum præsto lex sit, non ex eo quod apertissime scriptum est, sed ex eo quod suæ causæ conuenit, scriptoris uoluntatem interpretari. Quod si uos Iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non potestis, nisi quod scriptum est in lege, sequamini, quid causæ est, quin istum contra legem fecisse iudicetis?

Assumptionis autem approbatione præterita, quadripartita sic fiet argumentatio. Qui sæpenumero nos perfidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit præter nosmetipsos, quem iure accusare possimus. Ac primo quidem decipi, in commodum est, iterum stultum, tertio turpe. Carthaginenses autem persepe iam nos fefellerunt: summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Vtraque approbatione præterita, tripartita fit, hoc pacto: Aut metuamus Carthaginenses oportet, si incolumes eos reliquerimus, aut eorum urbem diruamus. Ac metuere quidem non oportet. Restat igitur, ut urbem diruamus.

Es, si per federe
opportune.

Es, in omni
plexione.

Sunt autem, qui putant nonnunquam posse complexione* supersedere oportere, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipartitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non est, peperit autem. Hic satis esse dicunt proponere, & assumere, quoniam perspicuum sit, quod conficiatur, complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio concludenda esse, & illud uitium, quod illis displicet, magnopere uitandum est, ne quod perspicuum sit, id* in complexione inferamus. Hoc autem fieri

fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita cōplectemur, ut in unum cōducamus propositionē & assumptionē, hoc modo: Quod si leges omnes ad utilitatem Reip. referri conuenit, hic autem salutem Reip. profuit: profecto non potest eodem facto, & salutem communem consuluisse, & legibus nō obtemperasse. Aut ita, ut ex contrario sententia cōficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorum^{*} fidem spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Aut ita, ut id solum quod conficitur, inferatur, ad hūc modum: Urbem igitur diruamus. Aut ut id, quod eam rem, quæ conficitur, sequatur necesse est, id est huiusmodi. Si peperit, cum uiro conabuit, peperit autem. Conficitur hoc, Conabuit igitur cum uiro. Hoc si nolis inferre, & inferas id quod sequitur, Fecit igitur incestū, & concluderis argumentationem, & perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet: in breuibus id solum, quod conficitur, exponere. In his, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti.

* alias, fide.

Si qui autem ex una quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere sæpe satis esse, hoc modo argumentationem facere. Quoniam peperit, cum uiro cōabuit, nam hoc nullius neque approbationis, neque assumptionis uel eius approbationis, neque complexionis indigere uidetur. Sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam & argumentatio nomine uno res duas significat: ideo quod & inuētum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumentatio uocatur, & eius inuēti artificiosa expositio. Quādo igitur proferent aliquid huiusmodi,

Quoniam

Quoniam peperit, cum uiro concubuit, inuentum profere-
rent, non expolitionem, nos autē de expolitionis partibus
loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit,
atq; hac distinctione alia quoq; , quæ uidebuntur officere
huic partitioni, propulsabimus: si qui aut assumptionem
aliquando tolli posse putent, aut propositionem. Quæ, si
quid habet probabile, aut necessariū quoquo modo com-
moueat auditorem necesse est. Quod si solum spectare-
tur, ac nihil quo pacto tractaretur, id quod esset excogita-
tum, referret, nequaquam tantum inter summos orato-
res, & mediocreis interesse existimaretur.

uriandum.

ias, quā faci-
t factu.

Variare autē orationem magnopere oportebit. Nam
omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri
poterit, si nō similiter semper ingrediamur in argumenta-
tionē. Nam primū omniū generibus ipsis distinguere con-
uenit orationē, hoc est tum inductione uti, tum ratiocina-
tione. Deinde in ipsa argumētatione non semper à propo-
sitiōe incipere, nec semper quinq; partibus abuti, neque
eadē ratione expolire partitiones, sed tum ab assumptio-
ne incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum
utraq; , tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut
perspiciatur*, aut scribamus, aut in quolibet exemplo de
ijs, quæ proposita sunt, hoc idē exerceamus, ut quā faci-
le sit factu. Ac de partibus quidem argumentationis satis
nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos
probe tenere, alijs quoq; rationibus tractari argumēta-
tiones in philosophia multis & obscuris, de quibus cer-
tum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhor-
rere ab usu oratorio uidetur. Quæ pertinere autem ad di-
cendum

endum putamus, ea nos commodius, quàm cæteros atten-
disse non affirmamus, sed perquisitus, & diligentius con-
scripsisse pollicæmur. Nunc, ut instituimus, proficisci or-
dine ad reliqua pergemus.

De Reprehensione.

Reprehensio est, per quam argumētando aduersario-
rum cōfirmatio diluitur aut infirmatur aut* alleuia-
tur. Hæc fonte inuētionis eodē utetur, quo utitur cōfirma-
tio, propterea quòd quibus ex locis aliqua res cōfirmari
potest, iisdē potest ex locis infirmari. Nihil enim cōsiderā-
dū est in his omnibus inuētionibus, nisi id qd' psonis aut
negocijs attributū est. Quare inuētionē & argumētatio-
nū expolitionē sumptā ex illis quæ antè præcepta sunt,
hæc quoq; in partē orationis trāsferri oportebit. Verūta-
men ut quædā præceptio detur huius quoq; partis, expo-
nemus modos reprehēsionis, quos qui obseruabunt, faci-
lius ea, quæ cōtradictur, diluere aut infirmare poterunt.

Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex ijs, quæ
sumpta sunt, non conceditur aliquod unum plurāue: aut
his concessis complexio confici ex his negatur: aut si ge-
nus ipsum argumētationis uitiosum ostēditur, aut si con-
tra firmam argumentationē, alia æque firma, aut firmior
ponitur. Ex ijs, quæ sumūtur, aliquid non cōceditur, cum
aut id quod credibile dicunt, negatur esse huiusmodi, aut
quod comparabile putant, dissimile ostenditur, aut iudicæ-
tum aliā in partem traducitur, aut omnino iudicium im-
probatur, aut quod signū esse aduersarij dixerūt, id eius-
modi negatur esse, aut si cōplexio, aut una, aut ex utraque
parte reprehenditur, aut si enumeratio falsa ostenditur,
aut

Reprehensio

* aī, leuati

Reprehensio
modi,

aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne, quod sumitur ad argumentandum, siue pro probabili, siue pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut antè ostendimus.

Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabitur, si aut perspicuè falsum erit, hoc modo: Nemo est qui non pecuniam, quàm sapientiam malit. Aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est, qui non officij cupidior sit, quàm pecuniæ? Aut erit omnino incredibile, ut si quis, què constet esse auarum, dicat alicuius mediocris officij causa, se maximam pecuniam neglexisse. Aut si quod in quibusdam rebus, aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu euenire, hoc pacto: Qui pauperes sunt, ijs antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cadem factam esse oportet. In loco celebri homo occidendi qui potuit? Aut si id quod raro fit, fieri omnino negatur, ut Curius pro Fulvio. Nemo potest uno aspectu, neque præteriens in amorem incidere. Quod autem pro signo sumitur, id ex iisdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo primum uerum esse, ostendi oportet: deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factum esse, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit. Postremo scisse eum, de qua queritur, eius rei legem, et consuetudinem. Nam eæ res sunt signo attributæ, quas diligentius aperiemus, cum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione, aut non esse signum, aut parum magnum esse, aut à se potius, quàm ab aduersarijs stare, aut omnino falso dici, aut in aliam

quoque

quōque suspicionem duci posse demonstrabitur.

Cum autem pro comparabili aliquid inducatur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur in reprehendendo conueniet simile id negare esse, quod confertur ei, qui cū conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: ac si quo in numero illud, quod per similitudinē afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius causa afferetur, haberi conueniat, ostēdatur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur: ex quo docebimus aliud de eo, quod cōparabitur, & de eo qui cū comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipsa argumentatio, quæ per inductionē tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatū aliquod inferetur, quoniā id ex his locis maximè firmatur, laude eorum, qui iudicauerūt: similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatū est: cōmemorādo non modo nō esse reprehensum iudiciū, sed ab omnibus esse approbatū: & demonstrando difficilius, & maius fuisse id iudicatum, quod afferatur, quā id quod instet. Ex contrarijs locis, si res aut uera, aut uerisimilis permittet, infirmari oportebit: atq; erit obseruandum diligēter, ne nihil ad id quod agatur, pertineat id quod iudicatū sit: & uidendum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicarit, iudicium fieri uideatur. Oportet autē animaduertere, ne, cum aliter multa sint iudicata, solitariū aliquod, aut rarū iudicatū afferatur. Nam his rebus autoritas iudicati maxime potest infirmari. Atq; ea quidē argumēta, quæ quasi probabilia sumūtur, ad hūc modum tentari oportebit.

Cicero ad Heren.

n

Quæ

Quæ uerò sicuti necessaria inducuntur, ea si fortè imitabuntur modo necessaria argumētationē, neq; erūt eiusmodi, sic reprehendentur. Primū cōplexio, quæ utrū cōasseris, debet tollere, si uera est, nūquam reprehēdetur: sin falsa, duobus modis, aut cōuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, hoc modo: Nam si ueretur, quid eum accuses, qui est probus? Sin inuerecundū animi ingenium possidet, quid eum accuses, qui id parui auditu existimet?

Hic siue uereri dixeris, siue non uereri, concludendum hoc putat, ut neges esse accusandum. Quod conuersione, sic reprehēdetur. Inuē uerò accusandus est: nam, si ueretur, accuses: non enim parui auditu existimabit. Sin inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accuses: non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehēditur: Verum si ueretur, accusatione tua correctus, ab errato recēdet.

Enumeratio
itiosa.

Enumeratio uitiosa intelligitur, si aut præteritū quiddam dicemus, quod uelimus conædere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contradici possit, aut causa non sit, quare non honeste possimus conædere. Præteritur quiddam in eiusmodi enumerationibus. Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit: aut si horum nihil est, surripueris necesse est. Sed neque emisti, neq; hæreditate uenit, neq; domi natus est, neq; donatus est, necesse est ergo surripueris. Hoc commode reprehēdetur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cuius prædæ sectione uenerit: quo illato, infirmatur enumerationis, quoniam id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione

meratione. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur, hoc est, si exempli causa, ut in eodem uersemur, poterit ostendi hæreditate uenisse, aut si extremum illud non erit turpe concedere, ut si quis, cum dixerint aduersarij, aut insidias facere uoluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es, amico se morem gessisse fateatur.

Simplex autem conclusio reprehenditur, si id quod sequitur, nõ uideatur necessariò cum eo, quod antecessit, coherere. Nam hoc quidẽ si spiritũ ducit, uiuit: si dies est, lucet, eiusmodi est, ut cũ priore necessariò posterius coherere uideatur. Hoc autẽ, si mater est, diligit: si aliquando peccauit, nunquã corrigetur, sic cõueniet reprehẽdi, ut demonstretur non necessariò cum priore posterius coherere. Hoc genus & cætera necessaria, & omnino omnis argumẽtatio, & eius reprehẽsio maiorẽ quandã uim continet, & latius patet, quã hic exponitur: sed eius artificij cognitio huiusmodi est, ut nõ ad huius artis partẽ aliquã adiungi possit, sed ipsa separatim longi tẽporis, & magnæ, atq; arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur.

Cum autem his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt cõsiderãda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cum aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contra que *¶* eum *¶* quis uelit hac argumen-

tatione uti. Si uenisses ad exercitum, à Tribunis militari-
 bus uisus esses, non es autem uisus ab his, non es igitur
 profectus ad exercitum. Hic cum concesseris propositio-
 nem, & assumptionem, complexio est infirmanda. Aliud
 enim, quàm cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem, quo
 facilius res cognosceretur, perspicuo & grandi uitio præ-
 ditum posuimus exemplum: sed sæpe obscurius positum
 uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris,
 quod concesseris: aut ambiguum aliquod pro certo con-
 cesseris: Ambiguum, si concesseris ex ea parte, quam ipse
 intellexeris, eam partem si aduersarius ad aliam partem
 per complexionem uelit accommodare, demonstrare oportet
 tebit, non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo, quod ille
 sumpsit, confici complexionem, ad hunc modum: Si pec-
 unia indigetis, pecuniam non habetis, & si pecuniam non
 habetis, pauperes estis. Indigetis autem pecuniae: merca-
 turæ enim, nisi ita esset, operam non daretis, pauperes igi-
 tur estis. Hoc sic reprehenditur. Cum dicebas, Si indige-
 tis pecuniae, pecuniam non habetis, hoc intelligebam, si
 propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis,
 & idcirco concedebam. Cum autem hoc sumebas, indige-
 tis autem pecuniae, illud accipiebam, uultis autem pecuniam
 plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc,
 pauperes igitur estis: cõficeretur autẽ, si tibi primo quoq;
 hoc concessissem, qui pecuniam maiorem uellet habere,
 eum pecuniam non habere. Sæpe autem oblitum putant,
 quid cõcesseris, & idcirco id quod non conficitur, quasi
 conficiatur, in cõclusionem infertur, hoc modo: Si ad illum
 hereditas ueniebat, uerisimile est ab illo esse necatum.

Deinde

Deinde hoc approbant plurimis uerbis, post assumunt. Ad illum autem hereditas ueniebat, deinde infertur: ille igitur occidit, id quod ex ijs, quæ sumpserant, non conficitur. Quare obseruare diligenter oportet, & quid sumatur, et quid ex his conficiatur.

Ipsam autem genus argumentationis uitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso uitium erit, aut si non ad id quod instituitur accommodabitur. Atque in ipso uitium erit, si omnino totum falsum erit, si commune, si uulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si controuersum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si aduersum.

Vitia argumentationis.

Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit. Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur sapiens erat.

Falsum.

Commune est, quod nihilo magis ab aduersarijs, quam à nobis facit, hoc modo: Idcirco iudices, quia ueram causam habebam, breui perorauit.

Commune.

Vulgare est, quod in aliam rem quoque non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo: Si ueram causam non haberet, uobis se iudices non commisisset.

Vulgare.

Leue est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem uenisset, non commisisset: aut perspicue rem turpem leui tegere uult defensione, hoc modo:

Leue.

Cum te expetebant omnes florentissimo in Regno reliqui, nunc desertum ab omnibus Summo periculo sola ut resituam, paro.

Remotum est, quod ultra, quam satis est, petitur, hoc modo: Quod si non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio

Remotum.

Graccho collocasset, atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantæ seditiones natæ non essent. Quare hoc incommodum Scipioni ascribendum uidetur. Huiusmodi est illa quoque conquestio:

Vtinam, ne in nemore Pelio securibus,

* Cæsæ occidissent abiignæ ad terram trabes.

Longius enim repetita est, quàm res postulabat.

Mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus, atque inutilis est ciuis. Nam hoc non magis seditiosi, quàm ambitiosi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis uim describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia, est pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, sic: Stultitia, est immensæ gloriæ cupiditas: est hæc quidem stultitia, sed ex parte quadam non ex omni genere definita.

Controuersum est, in quo ad dubium demonstrandum, dubia causa affertur, hoc modo:

Eho tu, dii, quibus est potestas motus superum, atque inferum.

Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perpicuum est, de quo non est controuersia, ut si quis, cum Orestem acuset, planum faciat, ab eo matrem esse occisam.

Non concessum est, cum id quod augeatur, in controuersia est, ut si quis, cum Vlysssem acuset, in hoc maxime commoretur, indignum esse ab homine ignauissimo uirum fortissimum Aiacem necatum.

Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine qui dicit, aut eo tempore, quo dicitur, aut ijs qui audiunt,

s, Cæsæ ceci
et abiignæ

nitio mala

ntrouersum

spicuum.

5 concessum.
ias, agitur.

rpe.

diunt, aut ea re de qua agitur, indignum propter inhonestam rem uidetur.

Offensum est, quod eorum qui audiunt, uoluntatē laedit, ut si quis apud Equites Romanos cupidos iudicandi, Cæpionis legem iudiciariam laudet. Offensum.

Contrarium est, quod contra ea dicitur, quæ ij qui audiunt, fecerunt, ut si quis apud Alexandrū Mædonē contra aliquē urbis expugnatōrē diceret, nihil esse crudelius, quàm urbes diruere, cū ipse Alexander Thebas diruisset. Contrarium.

Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diuerse dicitur, ut si quis, cum dixerit, qui uirtutem habeat, eū nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget postea sine bona ualeitudine posse bene uiuere: aut se amico adesse propter beneuolentiam, sperare enim aliquid commodi ad se peruenturum. Inconstans.

Aduersum est, quod ipsi causæ aliqua ex parte officit, ut si quis, hostiū uim, & copias, & felicitatē augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si nō ad id quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit, aut si cum totum debet ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est: nam Eriphyle auro, uiri uitam uendidit. Aut si nō id, quod accusabitur, defendet, ut si quis, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet, ut Amphion apud Euripidem. Item, apud Pacuiū, qui uituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis uitio uituperabitur, ut si quis doctrinam ex alicuius docti uitijs reprehendat. Aut si quis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate

eius, non de uirtute dicat. Aut si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperarit, aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem: ut si quis, cum aliqui deliberent, bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstrat. Aut si, cum de certa re quaeretur, de communi instituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime uitam beatam efficiat. Aut si infirma, ut Plautus: Amicum castigare ob meritam noxiam

Immane est facinus, uerum in aetate utile,
Et conducibile, nam ego amicum hodie meum
Non castigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia, multos enim magnis incommodis afficit pecuniae cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum est amicitia, plurimae enim delectationes sunt in amicitia.

Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem aequae firma, aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime uersatur cum aliquid quod contra dicitur, aequum esse coordinamus: sed id quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus. Aut cum id, quod illi defendunt, utile esse fatemur, quod nos dicamus, demonstramus esse honestum. Ac de reprehensione haec quidem existimauimus esse dicenda. Deinceps nunc de conclusione poramus. Hermagoras digressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digressionem ille putat oportere quandam inferri orationem a causa atque a iudicatione ipsa remotam.

que

quæ aut sui laudem, aut aduersarij uituperationem contineat, aut in aliã causam deducat, ex qua cõficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, sequatur Hermagoram licebit. Nam & augendi, & laudandi, & uituperandi præcepta à nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. Nobis autẽ non placet hanc partem in numero reponi, quòd de causa digredi, nisi per locũ communem displicet, quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem, & uituperationes nõ separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de cõclusiõe dicemus.

Conclusio, est exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet parteis treis, enumerationem, indignationem, cõquæstionem. Enumeratio est, per quam res disperse, & diffuse dictæ, unum in locum coguntur, & reminiscendi causa unum sub aspectum subiiciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicuè ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur. Sin uarie fiet, & hanc suspicionẽ, & satietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut pleriq; faciũt propter facilitatẽ, * sigil
latim unamquanq; rem attingere, & ita omneis transire breuiter argumentationes: tum autem id, quod difficilius est, dicere quas parteis exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquamque partem confirmaris: tũ ab his, qui audiunt, quærere quid sit, quod sibi uelle debeant demonstrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita simul & in memoriam redibit auditor,

Conclusio.

* als, singul
tim.

Et putabit nihil esse præterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus (ut antè dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere, et cum tuam argumentationem dixeris, tum contra eam, quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per breuem cõparationem auditoris memoria, et de confirmatione, et de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut quid, et quo loco quidque dixeris, admoneas, tum uerò personam, aut rem aliquam inducere, et enumerationem ei totam attribuere. Personam, hoc modo: Nam si legis scriptor existat, et quærat à uobis, quid dubitetis, quid possitis dicere, cum uobis hoc, et hoc sit demonstratum. Atque hic item ut in nostra persona licebit, aliàs^{*} sigillatim transire omnes argumentationes, aliàs ad partitiones singula genera referre, aliàs ab auditore, quid desideret, quærere, aliàs hæc facere per cõparationem suarum, et contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumẽto attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui possent, non'ne hæc apud uos quererentur? Quid'nam amplius desideratis Iudices, cum uobis hoc, et hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autẽ præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniã tota iterũ dici non potest, id eligatur, quod erit grauißimũ, et unumquodque quàm breuissime transeat, ut memoria non oratio renouata uideatur.

Ps, singula-
 1.

Indignatio, est oratio per quam conficitur, ut in alium quem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in cōfirmādis præceptis posuimus, tractari indignationē. Nam ex ijs rebus, quæ personis, atq; negocijs attributæ sunt, quæuis amplificationes, et indignationes nasci possunt: sed tamē ea, quæ separatim de indignatiōe præcipi possunt, cōsideremus.

Primus locus sumitur ab autoritate, cum commemoramus, quantæ curæ res ea fuerit, aut dijs immortalibus, aut eis, quorum autoritas grauißima debeat esse, qui locus sumetur ex sortibus, oraculis, uatibus, ostentis, prodigijs, responsis, similibus rebus. Item ex maioribus nostris, Regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, Senatu, populo, legum scriptoribus.

Secundus locus est, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocißimum est: an ad superiores, quales sunt ij, quorum ex autoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est: an ad pareis animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est: an ad inferiores, quod superbißimum est.

Tertius locus est, per quē quærimus quidnam sit euenturum, si idem cæteri faciant, & simul ostendimus, huic si concessum sit, multos æmulos eiusdem audaciæ futuros, ex quo quid mali sit euenturum, demonstrabimus.

Quartus locus est, per quem demōstramus multos alacres expectare quid statuatur, ut ex eo, quod uni cōcessum sit, sibi quoq; tali de re quid liceat, intelligere possint.

Quintus

Quintus locus est, per quē ostendimus cæteras res perperam constitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi posse: hanc esse rem quæ si sit semel iudicata, neque alio cōmutari iudicio, neq; ulla potestate corrigi possit.

Sextus locus est, per quem consultò, & de industria factum esse demonstratur, & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere, imprudentiæ concedi nonnunquam conuenire.

Septimus locus est, per quē indignamur, quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per uim, per manum opulentam, quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotissima sit.

Octauus locus est, per quem demonstramus non uulgare, neque factitatum esse, ne ab audacissimis quidem hominibus id maleficio, de quo agitur, atque id à feris quoq; hominibus, & à barbaris gentibus, & immanibus bestijs remotum esse. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuuges, consanguincos, supplices, crudeliter facta dicentur: & deinæps si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in uicinos, in amicos, in eos, quibus cum uitam egeris, in eos, apud quos educatus sis: in eos, à quibus eruditus sis, in mortuos, in miseros, & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore uisos: in eos, qui neque ledere alium, nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio, summum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit.

Nonus locus est, per quem, cum alijs, quæ cōstant esse peccata, hoc, de quo quæstio est, comparatur: & ita per
 conten

contentionem quanto atrocius, & indignius sit illud de quo agitur, ostenditur.

Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusque indignatione, & criminatione colligimus, & rem uerbis, quam maxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus: ut id quod indignum est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse intersuerit, ac si præsens uiderit.

Vndecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, à quo minime oportuerit, & à quo, si alius faceret, prohiberi conueniret.

Duodecimus locus est, per quem indignamur, quod nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu euenit.

Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam, & arrogantiam odium concitatur.

Quartusdecimus locus est, per quæ petimus ab ijs, qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant: si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitem: si ad mulieres, de uxoribus: si ad senes, de patribus, aut parentibus.

Quintusdecimus locus est, per quem dicimus inimicis quoque, & hostibus ea quæ nobis acciderint, indigna uideri solere: & indignatio quidem his ferè de locis grauissime sumetur. Conquestionis autem huiusmodi de rebus parteis petere oportebit.

Conquestio, est oratio auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem, & misericordem

Conquest

ricordem

ricordem conficere oportet, quo facilius conquestione commoueri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnibus, & hominum infirmitas ostenditur: qua ratione habita, grauius & sententiose, maxime demittitur animus hominum, & ad misericordiam commparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit.

conquestionis
i.

Deinde primus locus est misericordiæ, per quæ quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis sint, ostenditur.

Secundus, qui in tempora distribuitur, per quem quibus in malis fuerint, & sint, & futuri sint, demonstratur.

Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filij, pueritiæ delectatio, amor, spes, solatium, educatio, & si qua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt.

Quartus, per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferuntur, & indignæ ætate, genere, fortuna, pristino honore, beneficijs, quas passi perpeßuri uel sint.

Quintus est, per quem, omnia ante oculos singulatim incommoda ponuntur, ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoque ipsa quasi adsit, non uerbis solum ad misericordiam ducatur.

Sextus, per quem præter spem in miserijs demonstratur esse, & cum aliquid expectaret, non modo id non adeptum esse, sed in summas miserias incidisse.

Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt, similem casum conuertimus, & petimus, ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis charus debeat esse, nos cum uideant, recordentur.

Octauus,

Octauus, per quē aliquid dicitur esse factum, quod nō oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non uidi, non postremam eius uocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Item: Inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit in sepultus, à feris diu uexatus, communi quoque honore in morte caruit.

Nonus, per quem oratio ad mutas, & experteis animi res refertur, ut si ad equum, domū, uestem, sermonem alicuius accomodes, quibus animus eorum qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur.

Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur.

Undecimus, per quē aut liberorū, aut parētū, aut sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei cōmodatio fit.

Duodecimus, per quem disunctio deploratur ab aliquo, cum diducaris ab eo, qui cum libentissime uixeris, ut à parente, filio, fratre, familiari.

Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quòd ab ijs, a quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adiutores fore putauerimus, aut à quibus indignum est, ut seruis, libertis, clientibus, supplicibus.

Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumitur, in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili, & supplici oratione, ut misereantur.

Quintusdecimus, per quem, non nostras, sed eorum, qui chari nobis debent esse, fortunas, conqueri nos demonstramus.

Sextusde

Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus, & tamen amplum, & excelsum, & patientem incommodorum esse, & futurum si quid acciderit, demonstramus. Nam sæpe uirtus, & magnificèntia, in qua grauitas, & autoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendam, quàm humilitas, & obsecratio. Commotis autè animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodū enim dixit Rhe-

Lachryma ci-
sime arefcit.

tor Apollonius: Lachryma nihil citius arefcit. Sed quoniam satis uidemur de omnibus partibus orationis dixisse & huius uoluminis magnitudo longius processit, quæ sequuntur deinceps in secundo libro dicemus.

M. TULLII

CICERONIS DE

inuentione, Lib. ij.

ROTONIATAE quondam, cū flo-
rerent omnibus copijs, & in Italia cū in-
primis beati numerarentur, templū Iuno-
nis, quod religiosissime colebant, egre-
gijs picturis locupletare uoluerunt. Itaq;

Zeuxis pictor

Heracleoten Zeuxin, qui tum longè cæteris excellere pi-
ctoribus existimabatur, magno pretio conductum adhi-
buerunt. Is & cæteras tabulas complureis pinxit, quarum
nonnulla pars usq; ad nostram memoriam propter fan-
religionem remansit: & ut excellentem muliebris formæ
pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se
pingere simulachrum uelle dixit. Quod Crotoniatæ, qui
eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præ-
stare sæpe acceperant, libenter audierūt. Putauerunt enim
eum, si quo in genere plurimum posset, in eo magnopere
elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum.

Neq; tum eos illa opinio fefellit. Nam zeuxis illico quæ-
siuit ab * his quasnam uirgines formosas haberent. Illi
autem statim hominem duxerunt in palæstram, atq; ei
pueros ostenderunt multos magna præditos dignitate.
(Etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus
corporum uiribus, & dignitatibus antesteterunt, atq; ho-
nestissimas ex Gymnico certamine uictorias domum cum
maxima laude retulerunt.) Cum puerorum igitur formas
& corpora magno hic opere miraretur: Horū, inquiunt

* als, eis.

Cicero ad Heren.

o

illi,

illi, sorores sunt apud nos uirgines. Quare qua sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbet igitur mihi quæso, inquit, ex istis uirginibus formosissimas, dū pingo id quod pollicitus sum uobis, ut mutum in simulachrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de consilio uirgines unum in locū conduxerunt, & pictori quas uellet, eligendi potestatem dederūt. Ille autem quinque delegit, quarū nomina multi poetæ memoriæ tradiderūt, quod eius^{*} essent iudicio probatæ, qui uerissimum pulchritudinis habere iudiciū debuisset. Neque enim putauit omnia, quæ quæreret, ad uenustatem uno in corpore se reperire posse, ideo quod nihil simplici in genere omni ex parte perfectū natura expoliuit. Itaque tāquam cæteris nō sit habitura, quod largiatur, si uni cūcta cōcesserit, aliud alij cōmodi aliquo adiuncto incōmodo muneratur. Quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut autem dicēdi præscriberemus, non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocūque essent in genere, exprimendæ nobis necessario uiderentur. Sed omnibus unum in locū coactis scriptoribus, quod quisque cōmodissime præcipere uidebatur, excerpimus, & ex uarijs ingenijs excellentissima quæque libauimus. Ex ijs enim, qui nomine & memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia præclarissime quisquam dicere nobis uidebatur. Quapropter stultitia nobis uisa est, aut à bene inuētis alicuius recedere, si quo in uitio eius offenderemur, aut ad uitia quoque eius accedere, cuius aliquo bono præcepto ducemur. Quod si in cæteris quoque studijs à multis eligere homines commodissimū quodque, quàm sese uni alicui certo uel

*ais, inessent.

lent addicere, minus in arrogantiam offenderent, non tan-
 toperè in uitijs perseverarēt, aliquāto ex^{*} inscitia leuius
 laborarēt. Ac si par in nobis huius artis, atq; ī illo pictu-
 ræ sciētia fuisset, fortasse magis hoc suo ī genere opus no-
 strū, quā ille in sua pictura nobilis eniteret. Ex maiore
 enim copia nobis, quā illi, fuit exemplorū eligendi pote-
 stas. Ille una ex urbe, & ex eo numero uirginū, quæ tum
 erāt, eligere potuit: nobis omnium quicūq; fuerunt ab ulti-
 mo principio huius præceptionis, usq; ad hoc tēpus expo-
 sitis copijs, quodcumq; placeret, eligendi potestas fuit. Ac
 ueteres quidem scriptores artis usq; ab principe illo atq;
 inuētore Tysia repetitos unum in locum cōduxit Aristote-
 les, & nominatim cuiusq; præcepta magna conquista
 cura perspicuè conscripsit, atq; enodata diligenter expo-
 suit, ac tantū inuētoribus ipsis suauitate & breuitate dicē-
 di præstitit, ut nemo illorū præcepta ex ipsorum libris co-
 gnoscatur, sed omnes qui, quod illi præcipiant, uelint intel-
 ligere, ad hūc quasi ad quendam multo cōmodiorē explicā-
 torē reuertantur. Atq; hic quidē ipse & sese ipsum nobis,
 & eos, qui antè se fuerāt, in medio posuit, ut cæteros, &
 seipsum per se cognosceremus. Ab hoc aut, q̄ pfecti sunt,
 quāq; ī maximis philosophiæ partibus operæ plurimū cō-
 sumpserunt. sicut & ipse, cuius instituta sequebātur, fece-
 rat, tū per multa nobis præcepta dicēdi reliquerunt. Atq;
 alij quoq; alio ex fonte præceptores dicēdi emanauerūt,
 qui itē permultū ad dicēdū, si quid ars proficit, opitulati
 sunt. Nam fuit tēpore eodē quo Aristoteles, magnus &
 nobilis rhetor Isocrates, cuius ipsius quā cōstet esse artē,
 non inuenimus. Discipulorum autē, atq; eorum, qui pro-

tinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis, sicuti familijs, quarum altera cum uersaretur in philosophia, nonnullã rhetoricæ quoq; artis sibi curã assumebat: altera uero omnis in dicendi erat studio & præceptione occupata, unum quoddam est conflatum genus à posterioribus, qui ab utrisque ea, quæ commodè dici uidebantur, in suas artes contulerunt, quos ipsos simulatque illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, & ex nostro quoq; nonnihil in commune contulimus. Quòd si ea quæ in his libris exponuntur, tantò pere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt, profecto neq; nos, neque alios industriæ nostræ pœnitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præterijisse, aut nõ satis elegãter secuti uidebimur, docti ab aliquo, facile & libenter sententiam commutabimus. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte, & diu perseuerasse, turpe est, propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusq; uitio est attributũ. Quare nos quidẽ sine ulla affirmatione, simul quærentes dubitanter unũquodq; dicemus, ne dum paruulum hoc consequimur, ut satis commodè hæc præscripsisse uideamur, illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temerè, atq; arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos, & in hoc tempore, & in omni uita studiose, quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem, ne longius oratio progressa uideatur, de reliquis, quæ præcipienda uidentur esse, dicemus.

Epilogus dictorum in primo libro.

Igitur primus liber exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controversia

uersiarum, & inuentiones, & constitutiones, & iudicia-
 tiones continebat. Deinde partes orationis, & in eas om-
 nneis omnia præcepta. Quare, cum in eo cæteris de rebus
 distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione,
 & de reprehensione, nunc certos confirmandi, & repre-
 hendendi in singula causarum genera locos tradendos ar-
 bitramur. Et quia quo pacto tractari cõueniret argumen-
 tationes, in libro primo non indiligenter expositũ est, hic
 tantum ipsa inuenta unamquaq; in rem exponentur sim-
 pliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipsa, ex
 superiore autem expolitio inuentorum petatur. Quare
 hæc, quæ nunc præcipiuntur, ad confirmationis, & repre-
 hensionis parteis, referre oportebit.

Omnis & demonstratiua, & deliberatiua, & iudicia-
 lis causa necesse est in aliquo eorum, quæ antè exposita
 sunt, constitutionis genere uno pluribus, uel uersetur. Hoc
 quanquam ita est, tamen cum communiter quædã de omni-
 bus præcipi possint, separatim quoq; aliæ sunt cuiusq; ge-
 neris, & diuersæ præceptiones. Aliud enim laus, aliud ui-
 tuperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut reac-
 satio cõficere debet. In iudicijs, quid æquũ sit, queritur.
 In demonstrationibus, quid honestum. In deliberationi-
 bus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, & quid utile.
 Nam cæteri utilitatis modo finem in suadendo, & in dis-
 suadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igi-
 tur generum fines, & exitus diuersi sunt, eorum præce-
 pta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus non
 easdem incidere constitutiones: ueruntamen oratio quæ-
 dã ex ipso fine, & genere causæ nascitur, quæ pertineat

ad uitæ alicuius demonstrationem, aut ad sententiæ dictio-
nem. Quare nunc exponendis controuersijs in iudiciali
genere causarum, & præceptorum uersabimur. Ex quo
pleraq; in cætera quoq; causarum genera simili implicita
controuersia nulla cum difficultate transferentur, post au-
tem separatim de reliquis dicemus.

cōiecturali.

Nunc à cōiecturali cōstitutione proficiscemur, cuius
exemplum sit hoc expositū: In itinere quidā proficiscen-
tem ad mercatū quendā, & secum aliquantū nummorum
ferentem est comitatus: cum hoc, ut ferè fit, in uia sermo-
nem cōtulit, ex quo factum est, ut illud iter familiarius fa-
cere uellēt. Quare, cum in quādā tabernam diuertissent,
simul cœnare, & in eodē loco somnū capere uoluerunt.
Cœnati discubuerūt ibidem. Caupo autē (nam ita dicitur
post inuentū, cum in alio maleficio deprehēsus esset) cum
illum alterū uidelicet qui nūmos haberet, animaduertis-
set, noctu postquàm illos arctius, ut fit, iam ex lassitudine
dormire sensit, accessit: & alterius eorum, qui sine num-
mis erat, gladiū propè appositū è uagina eduxit, & illū
alterū occidit, nūmos abstulit, gladium cruentū in uaginā
recōdidit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille autē, cuius
gladio occisio erat facta, multò ante lucē surrexit, comi-
tem illum suum in clamauit semel, & sæpius. Illū somno
impeditū non resfōdere existimauit: ipse gladiū, & cæte-
ra quæ secū attulerat, sustulit: solus profectus est. Caupo
non multò post clamat hominē esse occisum, & cum qui-
busdam diuersoribus illū, qui antè exierat, cōsequitur: in
itinere hominē cōprehendit, gladiū eius è uagina educit,
reperit cruentū: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus
fit.

fit. In hac intentio est criminis, occidisti. Depulsio, non occidi. Ex quibus constituto est. Quæstio eadem in 'coniecturali, quæ iudicatio, occiderit' ne?

Nunc exponemus locos, quorū pars aliqua in omnem cōiecturalem incidit cōtrouersia. Hoc autē & in horū locorum expositione, & in cæterorū oportebit attendere, non omnibus in omnem causam cōuenire. Vt enim omne nō ex aliquibus, nō ex omnibus literis scribitur. sic omnē in causam non omnis argumentorum cōpia, sed eorum necessaria pars aliqua conueniet. Omnis igitur ex causa, ex persona, ex factō ipso, coniectura capienda est.

Causa distribuitur in impulsione, & in ratiocinationem. impulsio est, quæ sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracūdia, ægritudo, uinolētia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio, & cura nō potuerit, & id quod fecit, impetu quodam animi potius, quā cogitatione fecerit.

Causa.
Impulsio.

Ratiocinatio autē, est diligens & considerata faciendi aliquid, aut nō faciēdi excogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cū aliquid faciendū, aut non faciendū certa de causa uitaſse, aut scutus esse animus uidetur: ut si amicitia quid causa factum dicitur. si inimici ulciscēdi, si metus, si gloriæ, si pecuniæ, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiscēdi, ue commodi, aut contrā reijciendi, diminuendi, deuitandi, ue incommodi causa. Nam horum in genus alterutrū illa quoque incidēt, in quibus aut incommodum aliquod maioris uitandi incommodi causa, aut maioris adipiscēdi commo-

Ratiocinatio

di suscipitur, aut commodum aliquod maioris adipiscēdi
 commodi, aut maioris uitandi incommodi præteritur. Hic
 locus, sicut aliquod fundamentū est huius constitutionis:
 nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid qua
 re factum sit, ostenditur. Ergo acusator, cum aliquid im
 pulsione factum esse dicet, illum impetū & quandā com
 motionem animi affectionemq; uerbis, & sentēt ijs ampli
 ficare debet, & ostendere quanta uis amoris sit, quanta
 animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa
 earum, qua impulsum aliquē id fecisse dicet. Hic & exem
 plorum cōmemoratione, qui simili impulsu aliquid cōmi
 serint, & similitudinum collatione, & ipsius animi affe
 ctionis explicatione curādum est, ut non mirū uideatur, si
 quod ad facinus tali perturbatione cōmotus animus acce
 serit. Cum autē nō impulsione, uerum ratiocinatione ali
 quem commisisse quid dicet, quid cōmodi sit secutus, aut
 quid incōmodi fugerit, demōstrabit: & id augebit, quā
 maxime poterit, ut quoad fieri possit, idonea quammaxi
 me causa ad peccandum hortata uideatur. Si gloriæ causa,
 quantam gloriā consecuturā existimarit. Item si domina
 tionis, si pecuniæ, si amicitie, si inimicitiarū, & omnino
 quicquid erit, quod causæ fuisse dicet, id summè augere
 debet. Et hoc eum magnopere considerare oportebit,
 non quid in ueritate modo, uerū etiam uehementius, quid
 in opinione eius, quē arguet, fuerit. Nihil enim refert nō
 fuisse, aut non esse aliquid cōmodi, aut incōmodi, si osten
 di potest ei uisum esse, qui arguatur. Nam opinio duplici
 ter fallit homines, cum aut res alijsmodi est, ac putatur,
 aut non is euentus est, quem arbitrati sunt. Res alijsmodi
 est

est tum, cum aut id quod bonum est, malum putant: aut
 contra quod malum est, bonum: aut quod nec malum est,
 nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum aut bo-
 num est, nec malum nec bonum. Hoc intellecto, si quis nega-
 bit ullam pecuniam esse fratris, aut amici uita, aut deniq;
 officio suo antiquiorem aut suauiore, non erit hoc accu-
 satori negandum. Nam in eum culpa, & summum odium
 transferetur, qui id, quod tam uere, & pie dicetur, nega-
 bit. Verum illud dicendum erit, illi non esse ita uisum, quod
 sumi oportet ex ijs, quæ ad personam pertinent, de quo
 post dicendum est. Euentus autem tum fallit, cum aliter acci-
 dit, atq; ij, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut si quis
 dicatur alium occidisse ac uoluerit, quod aut similitudine,
 aut suspicione, aut demonstratione falsa deceptus sit: aut
 eum necasse, cuius testamento non sit hæres, quod eius te-
 stamento se hæredem arbitratus sit. Non enim ex euentu
 cogitationem spectari oportere, sed qua cogitatione, &
 spe ad maleficiu profectus sit, considerare: & quo animo
 quid quisq; faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere.
 In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstra-
 re poterit alij nemini causam fuisse faciendi. Secundarium,
 si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse alijs quoq; cau-
 sa faciendi uidebitur, aut potestas alijs defuisse demon-
 stranda est, aut facultas, aut uoluntas. Potestas, si aut nescisse,
 aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse, dice-
 tur. Facultas, si ratio adiutores, adiumenta, & cætera,
 quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur.
 Voluntas, si animus à talibus factis uacuus & integer esse
 dicetur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo da-

bimus, ijs accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id breui faciendum est, & in unum multa sum cōducenda, ut ne alterius, defendendi causa hunc accusare; sed huius accusandi causa defendere alterū uideatur. Atq; accusatori quidē hęc ferē sunt in causa facienda, & cōsideranda. Defensor autē ex cōtrario, primū impulsionem, aut nullā fuisse dicet: aut si fuisse concedet, extenuabit, et parvulam quandā fuisse demonstrabit, aut nō ex ea solere huiusmodi facta nasci, docebit. Quo erit in loco demonstrandum, quæ uis & natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus cōmississe dicetur, in quo & exempla, & similitudines erūt proferēdæ: & ipsa diligēter natura eius affectionis quā leuissime quietissimā ad partē explicanda, ut & res ipsa à factō crudeli, & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur, & oratio tamē ad animū eius, qui audiet, & ad animi quendam intimū sensum accommodetur. Ratiocinationis autē suspensiones infirmabit, si aut cōmodū nullū fuisse, aut parvū, aut alijs magis fuisse, aut nihilo sibi magis, quā alijs, aut incommodū sibi maius, quā cōmodum dicet, ut nequaquam fuerit illius cōmodi, quod expetitū dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeat, comparanda: qui omnes loci similiter incōmodi quoq; uitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, eum id esse secutū, quod ei uisum sit cōmodū, aut id fugisse, quod putarit esse incōmodū, quāquam in falsa fuerit opinione, demonstrandū erit defensori, neminem tantæ esse stultitiæ, qui tali in re possit ueritatē ignorare. Quod si id concedatur, illud non concessum iri, nec dubia

dubitasse quidē hunc quid eius iuris esset, sed id quōd falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod uerū pro uero probasse. Quōd si dubitauerit, summæ fuisse amentiae, dubia spe impulsus certū in periculū se committere. Quēadmodū autē accusator, cū ab alijs culpā dimouebit, defensoris locis utetur, sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cū in alios ab se crimē uolet transferre.

Ex persona autem coniectura capietur, si ea res, quae personis attributa sunt, diligēter considerabuntur, quas omneis in primo libro exposuimus. Nam & de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. Nomen autem cum dicimus, cognomen quoq; & agnomen intelligatur, oportet. De hominis enim certo & proprio uocabulo agitur, ut si dicamus idcirco aliquem Callidium uocari, quōd temerario, & repentino consilio sit, aut si ea de re hominibus Græcis imperitis uerba dedisse, quōd Clodius aut Cæcilius, aut Mutius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. Omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multæ trahuntur suspensiones, cum quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus, & eruditus sit, quæritur: & quibus cum uiuat, qua ratione uitæ, quo more domestico uiuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cum seruus, an liber: pecuniosus, an pauper: nobilis, an ignobilis: felix, an infelix: priuatus, an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur: aut denique aliquid

Locī trans-
di criminis.

aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta, & constanti animi, aut corporis absolute consistit, quo in genere est uirtus, scientia, & quæ contraria sunt, res ipsa causa posita docebit, ecquid hic quoq; locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia, propterea quòd & ipsorum uis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt.

Studium.

Studium autem quoniam est assidua, & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumētatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. Nam

Consilium.

consiliū, est aliquid faciendi, nō faciendū ue excogitata ratio. Item facta & casus, & orationes, quæ sunt omnia, ut in cōfirmationis præceptis dictū est, in tria tēpora distributa, facile erit uidere, ecquid afferāt ad cōiecturam cōfirmandam suspicionis. Ac personis quidē res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis uti. Nam causa facti, parū firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionē adducetur, ut à tali culpa non uideatur abhorruisse. Ut enim animū alicuius improbare, nihil attingit, cū causa quare peccauerit, non intercesserit: sic causam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare uitam eius, quæ arguit, ex antefactis accusator improbare debebit, & ostendere, si quo in pari antè peccato conuictus sit. Si id non poterit, si quam in similem antè suspicionem uenerit, ac

maxime

maxime si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi causa aliqua commotum peccasse, aut in æque magna re, aut in maiore, aut in minore, ut si quis pecunia dicat inductū fecisse, possit demonstrare aliqua in re, eius aliquod factum avarū. Item in omni causa naturā, aut uictū, aut studium, aut fortunā, aut aliquid eorū, quæ personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere, atq; ex dispari quoq; genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: ut si auaritia inductū arguas fecisse, & avarū eum, quem accuses, demonstrare non possis, alijs affinem esse uitijs doceas, & ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoq; in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis diminutū. Si nulli affinis poterit uitio reus antè admissō demonstrari, locus inducetur ille, per quē hortandi iudices erūt, ut ueterē famam hominis nihil ad rem putēt pertinere. Nam eum antè celasse, nunc manifestō teneri. Quare non oportere hanc rem ex superiori uita spectari, sed superiorem uitam ex hac re improbari, & aut potestatem antè peccandi non fuisse, aut causam. Aut si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. Nam necesse est eum, qui uelit peccare, aliquādo primum delinquere. Sin uita antè acta ignorabitur, hoc loco præterito, & cur prætereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit.

Defensor autem primum, si poterit, debet uitā eius, qui

Defensori
munus.

qui in simulabitur, quàm honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostēdet aliqua eius notā, & cōmunia officia, quod genus in parenteis, cognatos, amicos, affineis, necessarios, etiam quæ magis rara, & eximia sunt, si ab eo, cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, cum necesse non esset officij causa, aut in Rempub. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, facta esse dicet. Deinde* se nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse, quod eo confirmatius erit, si cū potestas impune aliquid faciēdi minus honeste fuisse dicetur, uolūtas ei faciendi demonstrabitur abfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo firmitus, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur, ut si cum auaritiæ causa fecisse arguatur, minime omni in uita pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio iuncta cōquestioni, per quam miserum facinus esse, & indignū demonstrabitur, ut cum animus omni in uita fuerit à uitijs remotissimus, eam causam putare, quæ homines audaces in fraudē rapere solet, castissimum quoq; hominē ad peccandū potuisse impellere: aut iniquum esse, & optimo cuiq; perniciosissimū, non uitam honestè actā tali in tēpore quā plurimū prodesse, sed subita ex criminatione, quæ cōfingi facile possit, nō ex antè acta uita, quæ neq; ad tempus fingi, neq; ullo modo immutari possit, facere iudiciū. Sin autē in antè acta uita aliquæ turpitudines erunt, aut falso uenisse in eam existimationem dicetur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtreccatione, aut falsa opinione, aut imprudentiæ, necessitudini, aut persuasione, adolescentiæ, aut alicui nō malitiosæ ani-

mi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, sed à tali culpa remotus esse uideatur. Ac si nullo modo uitæ turpitude, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius & moribus queri, sed de eo crimine, quo de arguatur, quare ante factis omiſſis, illud, quod inſtet, agi oportere.

Ex factò autem ipſo ſuſpiciones ducentur, ſi totius ad-

Suſpicion
facto.

ministratio negocij ex omnibus partibus pertentabitur, atq; hæ ſuſpiciones partim ex negotio ſeparatim, partim communiter ex personis, atq; ex negotio proficiſcentur. Ex negotio duci poterunt ſi eas res, quæ negocijs attributæ ſunt, diligenter cõſiderabimus. Ex ijs igitur in hanc conſtitutionem cõuenire uidentur genera eorum omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primum oportebit, quæ ſint continentia cum ipſo negotio, hoc eſt, quæ ab re ſeparari non poſſunt. Quo in loco ſatis erit diligenter cõſiderare, quid ſit ante rem factum, ex quo ſpes perſiciendi nata, & faciendi facultas quaſita uideatur: quid in ipſa re gerẽda, quid poſtea conſecutum ſit. Deinde ipſius eſt negocij geſtio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ ſunt, ſecundo in loco nobis eſt expoſitum. Hoc ergo in genere ſpectabitur locus, tempus, ocaſio, facultas, quorum uniuſcujuſque uis diligenter in conſirmationis præceptis explicata eſt. Quare ne aut hic nõ admonuiſſe, aut ne eadem iterum dixiſſe uideamur, breuiter demonſtrabimus, quid quaq; in parte cõſiderare oporteat. In loco igitur oportunitas, in tempore longinquitas, in ocaſione cõmoditas ad faciendum ido-

nea,

nea, in facultate copia & potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino cōfici nō potest, consideranda est. Deinde uidendū est, quid adiutum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æque magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quædam ducitur, si quemadmodū res maiores, minores, æque magnæ similesq; agi soleant, diligenter considerabitur.

metus viden

Quo in genere euentus quoq; uidendus erit, hoc est, quid ex unaquaq; re soleat euenire, magnopere considerandum est: ut metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negocijs dicebamus esse attributas, conscientio. In ea quærentur ea, quæ gestum negociū consequuntur aut ex interuallo consequuntur, in qua uidebimus ecquæ consuetudo sit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio: ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis.

æ suspicio.

Sunt autem aliquæ suspensiones, quæ cōmuniter, & ex negociorum, & ex personarum attributionibus sumuntur. Nam ex fortuna, & ex natura, & ex uictu, studio, factis, casu, orationibus, cōsilio, & ex habitu animi aut corporis pleraq; pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, & cum facti suspensione iunguntur. Maxime enim quæri oportet in hac constitutione. Primū, potuerit ne aliquid fieri, * deinceps ecquæ ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua ante diximus. Deinde utrū id facinus sit, quod poenitere fuerit necesse. Item quod spem celandi haberet. Deinde necessitudo, in qua nū necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quæritur.

Ps. Deinde
10.

ritur. quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa, quam exposuimus. Anterem erit, quod in itinere se tam familiariter applicauerit, quod sermonis causam quaesierit, quod simul diuerterit, dehinc coenarit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum tam familiarem comitem tam a quo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. Queritur enim utrum uideatur diligenter ratio faciendi esse habita, & excogitata, an ita temere, ut non uerisimile sit quenquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo queritur num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel a fortuna administrari. Nam saepe, si pecuniae, si adiuueta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur, hoc modo: Si diligenter attendamus, apta inter se esse, intelligimus haec quae negocijs, & illa quae personis sunt attributa.

Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto, quidque accusatorem, & quomodo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quod causa posita, quid in quamque conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inuenturos putabunt, sed ad ea, quae praecipua sunt comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent.

Non facile autem, quod & infinitum est, tot de rebus utranque in partem * sigillatim de unaquaque explicare, & * aks, singul
tim.

aliis aliter haec in utranque partem causae solent conuenire. Quare considerare haec, quae exposuimus, oportebit.

Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti

negocij & suam, & aduersarij narrationem saepe, &

Cicero ad Heren.

p

dili

diligenter pertractabit, & quid quæque pars suspicionis habebit, eliciens considerabit. Quare, quo consilio, qua spe perficiendi quidque factum sit, cur hoc modo potius, quam illo, cur ab hoc potius, quam ab illo, cur nullo adiutore, aut hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc antè factum sit, cur hoc antè factum non sit, cur hoc in ipso negotio, cur hoc post negotium, aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit. Constat ne oratio aut cum re, aut ipsa secum: hoc huius ne rei sit signum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum sit, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit. Cùm animus hac intentione omne is totius negotij partes cõsiderabit, tum illi ipsi in mediũ cõseruati loci procedet, de quibus antè dictum est, & cùm ex singulis, tum ex coniunctis argumẽta certa nascetur. Quorum argumẽtorum pars probabili, pars necessario in genere uersabitur.

Accedunt autem ad cõiecturam sæpe quæstiones, testimonia, rumores, quæ contra omnia uterque simili uia præceptorum torquere ad suæ causæ cõmodum debebit. Nam & ex quæstione, suspensiones: & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus suspensionum artificij nõ putant indigere, & ij, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendũ putant. Omnis enim iisdem ex locis cõiectura sumenda est. Nam & eius, qui in quæstione aliquid dixerit, & eius qui in testimonio, & ipsius rumoris causa, & ueritas, ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta huic causæ solum, quæ

quæ dicitur, & ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omneis eiusdem generis causas transferri non satis commodè possit. Pars autè est peruiगतior, & aut in omneis eiusdem generis, aut in plerasq; causas accommodata.

Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas causas Loci cõmu possunt, locos cõmuneis nominamus, Nam locus communis, aut certæ rei quãdam continet amplificationem: ut si quis hoc uelit ostèdere, eum, qui parentè necarit, maximo supplicio esse dignum: quo loco nisi perorata, & probata causa, nõ est utendũ. Aut dubiæ, quæ ex cõtrario quoq; habeat probabiles rationes argumentandi, ut suspitionibus credi oportere: & contrà, suspitionibus credi non oportere. Ac pars locorũ cõmuniũ, aut per indignationem, aut per conquestionẽ inducitur, de quibus antè dictũ est: pars per aliquã probabilẽ utraq; ex parte rationẽ. Distinguitur autè oratio atq; illustratur maxime, rarò inducẽdis locis cõmunibus, & aliquo loco, iam certioribus illis auditoribus & argumẽtis cõfirmatis. Nam & tum cõceditur cõmune quiddã dicere, cũ diligenter aliquis proprius cause locus tractatus est, & auditoris animus, aut renouatur ad ea, quæ restant, aut omnibus iam dictis exuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & suauitatis & grauitatis plurimum consistit, & omnia quæ in inuentionẽ uerbõrũ, & sentẽtiarũ aliquid habet dignitatis, in communeis locos cõferũtur. Quare, nõ ut causarum, sic oratorũ quoq; multorũ communes loci sunt. Nam nisi ab ijs, qui multa exercitatione magnã sibi & uerborum, & sentẽtiarũ copiã cõparauerint, tractari nõ poterũt ornate, & grauiter, quemadmodũ natura ipsorum desiderat.

Atq; hęc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus in coniecturalem cōstitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non oportere. Vitam antè actam spectare oportere, & non oportere. Eiusdem esse, qui in illa re peccarit, & hoc quoque admisisse, & non esse eiusdem. Maxime spectari causam oportere, & non oportere. Atq; hi quidem, & si que eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascuntur in contrarias partes diducuntur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, & alter per quem negat malorum misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum conuestione misericordia captatur. Hi & cæteri omnes loci communes ex iisdem præceptis sumuntur, quibus cæteræ argumentationes, sed illæ tenuius, & acutius, et subtilius tractantur: hi autem grauius, & ornatius, & cum uerbis, tum etiam sentent ijs excellentibus: In illis enim finis est, ut id quod dicitur, uerum esse uideatur: in his tamen si hoc quoque uideri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

Constitutio de finitiua.

Cum est nominis controuersia, quia uis uocabuli definienda uerbis est, constitutio de finitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis* posita sit hæc causa: C. Flaminius is qui consul Remp. male gessit bello Punico secundo, cum

Tribu

Tribunus plebis esset, inuito Senatu, & omnino cōtra uoluntatem omniū optimatum per seditionem ad populum legē agrariam ferebat. Hunc pater suus* consiliū plebis habentē de templo deduxit. Accersitur maiestatis. Intētio est, maiestatē minuisi, quōd Tribunū plebis de tēplo deduxisti. Depulsio est, nō minui maiestatē. Quæstio est, maiestatem'ne minuerit. Ratio, In filiū enim quam habebā potestātē, ea usus sum. Rationis infirmatio, At enim, qui patria potestate, hoc est priuata quadam, Tribunitiam potestatem, hoc est populi potestātē infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est, Minuat'ne is maiestatem, qui in Tribunitiam potestātē patria potestate utatur. Ad hāc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis fortē arbitretur nos non intelligere aliam quoque incidere constitutionē in hāc causam, eam nos partem solum summus, in qua præcepta nobis dāda sunt. Omnibus autē partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in causa si diligenter attēdet, omneis uidebit constitutiones, & earum parteis, & controuersias, si quæ fortē in cas incident: nam de omnibus perscribemus.

Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de ui queritur, breuis & aperta & ex hominū opinione definitio, hoc modo: Maiestatē minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut corū qbus populus potestātē dedit, aliquid derogare. Hoc sic breuiter expositū pluribus uerbis est, et rationibus confirmandū, & ita esse, ut descripseris, ostendendū. Postea ad id quod defineris, factū eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, & ex eo, quod ostēderis, esse uerbi causa, maiestatem mi-

nuere, docere aduersarium maiestatem minuisse, et hunc locum totum cōmuni loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur, post erit infirmāda aduersariorū descriptio. Ea autē infirmabitur, si falsa demōstrabitur: hoc ex opinione hominū sumetur, cum quēadmodū & quibus in rebus homines in cōsuetudine scribendi, aut sermocinādi eo uerbo uti soleant, cōsiderabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio, & si quæ incommoda consecutura sint, eo concessio, ostēdetur. Id autem, ex honestatis, & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. Et si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram ueram, honestam, utilem esse demonstrabimus, illorum contra.

Quæremus autē res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio simileis, ex quibus affirmetur nōstra descriptio. Ita si res plures erunt definiēda, ut si quærat, fur sit, an sacrilegus, qui uasa ex priuato sacra surripuerit: erit ut cōdū pluribus definitiōibus. Deinde simili rōne causa tractāda.

Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, uerum etiam uerborum potestatem sibi arrogare conetur, ut & faciat, quod uelit, & id quod fecerit, quo uelit nomine appellet.

Deinde de defensoris primus locus est, item nominis breuis, & aperta, & ex opinione hominum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere, est aliquid de Republica cum potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio est, similibus & exemplis, & rationibus, postea
sui

sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus cōmunis, per quem facti utilitas, aut honestas adaugetur. Deinde sequitur aduersariorū definitionis reprehētio, quæ iisdem ex locis omnibus, quos accusatori præscripsimus, conficitur, & cætera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem sui periculi causa non res solum conuertere, uerum etiam uerba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ, aut misericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causæ genere ducuntur. Quare non in omnem causam, sed in omne causæ genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem eorum, cū causa postulabit, utemur.

Translatio & commutatio.

Cum autem actio translationis, aut commutationis indigere uideatur, quòd non aut is agit, quem oportet, aut cum eo qui cum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio trāslatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt, si singula translatorum genera quæramus: sed quia ratio præceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. Nam & prætoris exceptionibus multæ excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus cōstitutum,* ut à causa cadat is, qui non quemadmodum oportet, egerit.

* al's, ut cadat.

Quare in iure plerunq; uersantur. Ibi enim & exceptiones postulatur, & quodāmodo agendi potestas datur, & omnis cōceptio priuatorum iudiciorū constituitur. In ipsis autē iudicijs rarius incidūt, & tamen, si quādo incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeāt firmitudinis, cōfirmentur autē assumpta alia aliqua cōstitutione. Vt in quodam iudicio, cum uenefici cuiusdā nomē esset delatū, & quia parricidij causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptū, cum in accusatione alia quaedam crimina testibus, & argumentis cōfirmarentur, parricidij autem solum mentio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet, ut diu cōsistat, cum de nece parentis nihil demonstratū sit, indignū facinus esse ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiūtur: id autem si dānaretur, fieri necesse esset, quoniam & id causæ subscriptū, & ex ea re nomē extra ordinē sit acceptū. Ea igitur pœna si affici reū non oporteat, dānari quoq; non oportere, quoniā ea pœna damnationem necessario cōsequatur. Hic defensor pœnæ commutationē ex translatiuo genere inducēdo, totam infirmabit accusationē. Verūtāme cæteris quoq; criminibus defendendis cōiecturali cōstitutione translationē confirmabit. Exemplum autē translationis in causa nobis positum sit huiusmodi: Cum ad uim faciendā quidā armati uenissent, armati cōtrā præsto fuerūt, & cuidā equiti Romano quidā ex armatis resistēti gladio manū præcidit. Agit is, cui manus præcisa est, iniuriarum. Postulat is, qui cum agitur, d Præto exceptionē, extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hic is, qui agit, iudiciū purum postulat. Ille qui cum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quæstio est,

Exci

Excipiendum sit, an non? Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter sicarios quæritur, præiudiciũ fieri. Infirmatio rationis, Eiusmodi sunt iniuriæ, ut de his indignũ sit non primo quoq; tẽpore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarũ satis'ne causæ sit, Quare dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, præiudicetur: atque exemplum quidem hoc est.

In omni autem causa ab utroq; quæri oportebit, à quò & per quos, & quomodo, & quo tempore, aut agi, aut iudicari, aut quid statui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit, & ratiocinari, quid in similibus rebus fieri soleat, & uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quòd alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium, aut actio constituta, an recte sine ulla re eiusmodi res agatur.

Locus autẽ cõmunis cõtra eum, qui translationẽ inducet fugere iudiciũ, ac pœnã, quia causæ diffidat. A' trãslatione autẽ omniũ fore perturbationẽ, si nõ ita res agatur, & in iudicium ueniat, quo pacto oporteat: hoc est. si aut cum eo agatur, qui cum nõ oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tẽpore: atq; hãc rationẽ ad perturbationem iudiciorũ omniũ pertinere. Tres igitur eæ cõstitutiones, quæ partis non habet, ad hunc modũ tractabũtur. Nũc generalem constitutionem, & partis eius consideremus.

Generalis constitutio.

CUM & factò, & facti nomine concessò, neque ulla actionis illata controuersia uis & natura, & genus

negocij ipsius quæritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partis duas nobis uideri diximus, negocialem, & iuridicialem.

negocialis con
titio.

Negocialis est, quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitam controuersiam. Ea est huiusmodi: Quidam pupillum hæredem fecit, pupillus autem antè mortuus est, quàm in suam tutelam ueniret. De hæreditate ea, quæ pupillo uenit, inter eos qui patris pupilli hæredes secundi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est. Possessio hæredũ secundorum est. Intentio, est agnatorũ, Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est, Imo nostra, qui hæredes secundi, testamento patris sumus. Quæstio est, Vtrorum sit. Ratio est, Pater enim & sibi, & filio testamentũ scripsit, dũ is pupillus esset. Quare, quæ filij fuerunt, testamento patris nostra fiant, necesse est. Infirmatio est rationis, Imò pater sibi scripsit, & secundũ hæredem nõ filio, sed sibi iussit esse. Quare præterquàm quod ipsius fuit in testamento, ullius uestrũ esse non potest. Iudicatio, Possit' ne quisquam de filij pupilli re testari, an hæredes secũdi ipsius patrisfamilias, non filij quoq; eius pupilli hæredes sint. Atq; hoc nõ alienũ est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaq; dicatur hic admonere. Sũt causæ, quæ plureis habent rationes in simplici constitutione, quod fit, cum id quod factũ est, aut quod defenditur, pluribus de causis relictum, aut probabile uideri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnus enim pecunie plures dissimilibus de causis hæredes esse non possunt, nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniæ alius testamento,

stamento, alius lege hæres esset. Infirmatio autē hæc erit, Non est una pecunia, propterea quòd altera iam erat pupilli aduentitia, cuius hæres non illo tempore in testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset: & de altera patris etiam nunc mortui uoluntas plurimum ualebat, quæ iam mortuo pupillo, suis hæredibus conædebat. Iudicatio est, vna'ne pecunia fuerit. Ac si hac erūt usi infirmatione, posse plureis esse unius hæredes pecuniæ dissimilibus de causis, de eo ipso iudicatio nascitur. Possunt'ne eiusdē pecuniæ plures dissimilibus generibus eē hæredes.

Ergo una in constitutione intellectum est, quo modo et rationes, & rationum infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtrisque, aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur. Quædam autem ex utilitatis ratione, aut perspicua nobis, aut obscura in consuetudinem uenisse. Post autem approbata quædam, aut à consuetudine, aut à uero utilia uisa, legibus esse firmata.

Ac naturæ quidem ius est, quod nobis non opinio, sed quædam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem.

Naturæ ius

Religionem eam, quæ in metu, & ærimonia deorum sit, appellant.

Religio-
fals, ceremon

Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos, officium conseruare moneat.

Pietas.

Gratiam, quæ in memoria, & remuneratione officiorum & honorum, & amicitiarum obseruantiam teneat.

Gratia.

Vindicationem, per quam uim, & contumeliam defendendo

Vindicatio.

sendēdo, aut ulciscēdo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis esse chari debēt: & per quam peccata punimus.

seruantia.

Obsēruantiā, per quā ætate, aut sapiētia, aut honore, aut aliqua dignitate antecēdētes reueremur, & colimus.

Veritas.

Veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter quam confirmauerimus, fiat: aut factum, aut futurum sit. Ac naturæ quidem iura minus ipsa quæruntur ad hanc cōtrouersiam, quòd neq; in hoc ciuili iure uersantur, & à uulgari intelligentia remotiora sunt: ad similitudinem uerò aliquam, aut ad rem amplificandā sæpe sunt inferēda.

consuetudinis

Consuetudinis autem ius esse putatur, id quod uoluntate omnium sine lege uetustas comprobabit. In ea autem iura sunt quædam ipsa iam certa propter uetustatem. Quo in genere & alia sunt multa, & eorum multò maxima pars, quæ Prætores edicere consueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt, quod genus, pactum, par, iudicatum.

ctum.

Pactum est, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iustum putatur, ut iuri præstare dicatur.

er.

Par, quod inter omneis æquabile est.

dicatum.

Iudicatum, de quo iam antè sententia alicuius, aut aliorum constituta est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quicquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci uidebitur, quisq; attendere, atq; elicere pertentandò unamquaq; partem iuris debet. Locorum autem cōmunium quoniam (ut ante dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ cōtinet amplificationem, quid ipsa causa det, & quid augeri per commu-

nem locum possit, & oporteat, considerabitur. Nam certi qui in omnibus incidant loci præscribi non possunt. In plerisque fortasse ab autoritate Iuriconsultorum, et contra autoritatem dici oportebit. Attendendum est autem & in hac & in omnibus, num quos locos communis, præter eos, quos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus, & partis eius consideremus.

Iuridicialis constitutio.

Iuridicialis est, in qua æqui, & iniqui natura, & præmij, aut poenæ ratio quæritur. Huius partes sunt duæ, quarum alteram absolutam, alteram assumptiuam nominamus.

Absoluta est quæ ipsa in se, non ut negotialis implicitè & abscondite, sed patientius, & expeditius recti & non recti quæstionem continet, ea est huiusmodi: Cum Thebani Lacedæmonios bello superauissent, & ferè mos esset Graijs, cum inter se bellum gessissent, ut ij qui uicissent, trophæum aliquod in finibus statuerent uictoriæ modo in præsentia declarandæ causæ, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum statuerunt trophæum. Accusantur apud Amphictyonas, id est apud cõmune Græciæ cõcilium. Intentiõ est, Non oportuit. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit'ne? Ratio est, Eam enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna insignia posteris nostris relinquere uellemus. Infirmatio est, Attamen æternum inimicitarum monumentum Gratos de Graijs statuere non oportet. Iudicatio est, Cum summæ uirtutis celebrandæ causæ Graij de Graijs æternum inimicitarum monimentum statuerint, rectè'ne, an contra fecerint. Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc causæ genus ipsum, de quo

Absoluta.

quò agimus, cognoscèretur. Nam si eā supposuissēmus, qua fortasse usi sunt: nō enim iuste, neq; pie bellū gessistis, ī relationē criminis dilaberemur, de qua pōst loquemur, Vtrūq; autē causæ genus in hāc causam incidere perspicuū est. In hāc argumētatiōes ex iisdē locis sumēdæ sunt, atq; in causa negotiali, de qua antē dictū est. Locos autē cōmunes & ex causa ipsa, si qd inerit indignationis, aut cōquestionis, & ex iuris utilitate, & natura multos, & graueis sumere licēbit, et oportebit, si causæ dignitas uidebitur postulare. Nūc assumptiuā partē iuridicialis cōsideremus.

Assumptiua.

Comparatio.

Assumptiua igitur tunc dicitur, cum ipsum ex se factū probari non potest, aliquo autē foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quatuor, Cōparatio, Relatio criminis. Remotio criminis, Cōcēssio. Comparatio est, cum aliquod factum, quod per se ipsum non sit probādum, ex eo, cuius id causa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi: Quidā imperator, cum ab hostibus circumfideretur, neq; effugere illo modo posset, de pactus est cum eis, ut arma, & impedimenta relinqueret, milites educeret: itaq; fecit. Armis & impedimentis amissis, præter spem milites conseruauit. Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio, quid sit lædere maiestatem: sed nos hūc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio est, Non oportuit arma, & impedimenta relinquere. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit'ne? Ratio est, Milites enim omnes perijssent. Infirmatio est, aut coniecturalis, Non perijssent: aut altera coniecturalis, Non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes, Perijssent'ne? & ideo'ne fecerit? aut hęc comparatiua, cuius nūc indigemus, At enim satius fuit amittere milites,

*militēs, quā arma, & impedimenta hostibus concēdere. Ex qua iudicatio nascitur, Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem uenire? Hoc causę genus ex his locis tractari cōueniet. Oportebit adhibere cęterarum quoque constitutionum rationem atq; pręcepta, ac maxime coniecturis faciēdis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ij qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur: aut si alia ratione, & aliā ob causam, ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine malefici ij uocabitur in iudiciū, sicut in hac causa, nam maiestatis accersitur, definitione, & definitionis pręceptis uti oportebit. Atq; hęc quidē plerūq; in hoc genere incidunt, ut coniectura & definitione utēdum sit. Sin aliud quoq; aliquod genus indicet, eius generis pręcepta licebit huc pari ratione trāsferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandū ut id ipsum factum, propter quod sibi reus cōcedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quā plurimis cōstitutionibus aggrediatur id improbare: ipsa autē comparatio separata à cęteris generibus cōtrouersiarū, sic ex sua ui cōsiderabitur, si illud quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessariū fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestū, aut non tantopere necessariū fuisse demonstrabitur. Deinde oportet
accu*

accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit non ita fieri solere, neq; oportere, neque esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militum ea, quæ salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficiũ, & omnino. Id quod arguitur, cum eo quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, contendere. Et hoc extenuando maleficij magnitudinem simul adaugere: Id fieri poterit, si demonstrabitur honestius, utilius; magis necessariũ fuisse illud quod uitarit reus, quàm illud quod fecerit.

Honesti autem, & utilis, & necessarij uis & natura in deliberationis præceptis cognoscatur. Deinde oportebit ipsam illam comparatiuam iudicationem exponere tã quàm causam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc iudicatio, quam antè exposuimus. Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire. Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res ueniat, tractari oportebit. Defensor autem quibus in locis ab accusatore aliæ constitutiones erunt inductæ, in ijs ipse quodque ex ijsdem constitutionibus defensionem comparabit, cæteros autem omneis locos, qui ad ipsam comparisonẽ pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accusatoris in eum, qui cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fatetur, quærat tamen aliquam defensionem, & facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indigna

indignatione proferre, defensoris est nullum factum inu-
tile, neq; turpe, neq; item utile, neq; honestū putari oportere, nisi quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur. Qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit. Et alter locus, per quem magna cū amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitate demonstratur. Et tertius per quē res expressa uerbis ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res, atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset. Relatio criminis est, cum reus id quod arguitur cōfessus, alterius se inductum peccato iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius occisis tribus Curiatibus, & duobus amissis fratribus, domum se uictor recepit. Is animaduertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autē nomen appellantem identidem Curiatis cū genu, & lamētatione: indignè passus, uirginē occidit. Accusatur. Intentio est, Iniuria sorōrem occidisti. Depulsio est, Iure occidi. Quæstio est, Iure'ne occiderit. Ratio est, Illa enim hostiū mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populum Rom. uicisse molestè ferebat. Infirmatio est, Tamen à fratre indemnata necari non oportuit, ex qua iudicatio fit, Cum Horatia fratrū mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris, & populi Romani uictoria non gauderet, oportuerit'ne eam à fratre indemnata necari.

Hoc in genere causæ, primum si quid ex cæteris dabitur cōstitutionibus sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est. Postea si qua facultas erit per aliquam

Cicero ad Heren.

q

consti

Relatio criminis.

constitutionem, illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipse suscepit. Postea translationis partibus uti, & ostendere à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore, aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit: ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoque, & iudicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus, & iudicio uindicare. Deinde negare debet, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint, & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius, quàm potestatem habeant, progressuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciscantur, quantum incommodorum consequatur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, uoluisset, ne hoc quidem ipso quicquam opus fuisset iudicio. Si uerò cæteri quoque idem faciant omnino iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere. Quare esse indignum, cum, qui ne de damnata quidem poenas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quæ ne ad-
 ducta

ducta quidem sit in iudiciū. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde (quemadmodum in comparatione præcipiebamus) ut illud quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quàm maxime, sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema est, ut in comparatione, assumptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio, Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex ijs locis, qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam autem relationem comprobabit. Primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam, & quammaxime per indignationem, si res ferret, iuncta conquestione ante oculos ponendo. Postea leuius demonstrando reum punitum, quàm sit ille promeritus, & suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli, & contrariam in partem conuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare.

Illam autem acerrimam accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij sumendi potestas data sit, leuabitur. Primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo uiro bono, uerum etiam homini libero uideatur non fuisse toleranda. Deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem qui fecisset, in dubiū uocaretur. Deinde eiusmodi, ut in eam is maxime debuerit animaduertere,

qui animaduertit, ut non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudiciū illam rem peruenire, quā eo modo: atq; ab eo uindixari quo modo, & ab quo sit uindicta. Postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstrandum est, rationibus, & rebus similibus, permultas ita atrocēs, & perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidē, quā mox iudicium fiat, expectare.

Locus communis accusatoris in eum, qui cum id quod arguitur, negare non possit: tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atq; hic utilitatis iudiciorum demonstratio, & de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus: in eius autem qui sumpsit audaciam & crudelitātē, indignatio. Ab defensore, in eius, quem ultus sit, audaciam sui cōquestione, rem nō ex nomine ipsius negocij, sed ex cōsilio eius qui fecerit, & causa, & tempore cōsiderari oportere, quid mali futurū sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta, & tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam charā esse omnibus aut necesse est, aut oportet esse, fuerit uindicta.

Remotio criminis est, cum eius intentio facti, quod ab aduersario infertur in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipartito. Nam tum causa, tum res ipsa remouetur.

Causæ remotionis hoc nobis exemplo sit: Rhodij quosdam legarunt Athenas. Legatis Quæstores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt. Accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est,

est, Sumptus enim qui de publico dari solet, is ab *Quæsto* re non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id, quod publice uobis datum erat negocij, conficere oportebat. Iudicatio est, Cum ijs, qui legati erant, sumptus debeatur, qui de publico non daretur, oportuerit ne eos conficere nihilominus legationem. Hoc in genere primum sicut in cæteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex definitiua, aut ex alia cõstitutione sumi possit, uideri oportebit. Deinde pleraq; ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoq; causam conuenire poterunt.

Acausator autem, illũ, cuius culpa id factum reus dicet, primũ defendet. si poterit. Sin minus poterit, negabit ad hoc iudiciũ illius, sed huius quem ipse acuset, culpã pertinere. Postea dicet, suo quenq; officio consulere oportere, nec si ille peccasset, hũc oportuisse peccare. Deinde si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc acusari oportere, & non cum huius defensione coniungi illius acusationẽ.

Defensor autem, cum cætera, si qua ex alijs incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primũ cuius acciderit culpa, demonstrabit. Deinde cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod acusator dicat oportuisse. Quòd non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudinis uis implicata demonstrabit. Quòd non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroq; distinctus in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate: quod minus quàm conuenerit, factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum

dum est, quantum uoluntatis, & studij fuerit in ipso, & id signis confirmandum huiusmodi, ex cætera diligentia, ex antè factis, aut dictis, atque hoc ipsi utile fuisse facere. Inutile autem non facere, & cum cætera uita magis hoc fuisse consentaneum, quàm quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa dimouebitur, ut in hac eadem re, si Quæstor mortuus esset, & idcirco legatis pecunia data non esset, accusatione alterius & culpæ depulsione dempta, cæteris similiter uti locis oportebit, & ex concessionis partibus, quæ conuenient, aßumere: de quibus post nobis dicendum erit.

Loci autem communes ijdem utrisq; ferè, qui superioribus aßumptiuis incidem. Hi tamen certissimi. Accusatoris, facti indignatio: Defensoris, cum in alio culpa sit, aut in ipso non sit, supplicio reum affici non oportere.

Ipsius autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neq; ad se, neq; ad officiũ suum reus pertinuisse, nec si quod in eo sit delictũ, sibi attribui oportere. Id genus causæ est huiusmodi: In eo foedere, quod factum est quondam cũ Samnitibus quidam adolescens nobilis porcam sustinuit iussu Imperatoris. Foedere autem ab Senatu improbato & Imperatore Samnitibus dedito, quidam in Senatu eum quoq; dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Quæstio est, Oporteat'ne. Ratio est, Non enim meum fuit officiũ, nec mea potestas, cum & id ætatis & priuatus essem, & esset summa cum autoritate & potestate Imperator, qui uideret, ut satis honestũ foedus feriretur.

Infir

Infirmatio est, Attamē, quoniam tu particeps factus es in turpissimo foedere summæ religionis, dedi te cōuenit. Iudicatio est, Cum is, qui potestatis nihil habuerit iussu Imperatoris in foedere, & in tanta religione interfuerit, dedendus ne sit hostibus, nec ne. Hoc genus causæ à superiore hoc differt, quòd in illo concedit se reus oportuisse facere id quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei, aut homini causam attribuit, que uoluntati suæ fuerit impedito sine concessione partibus. Nam eorum quædã maior uis est, quod paulò post intelligitur. In hoc autē non accusare alterū nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nec ad se, nec ad potestatem, neq; ad officium suū pertinuisse, aut pertinere. Atq; in hoc genere hoc accidit noui, quòd accusator quoq; sæpe ex remotione criminationē cōficit. Vt si quis eum accuset, qui cum Prætor esset, in expeditionem ad arma populum uocarit, cum Consules adessent. Nam ut in superiore exemplo reus ab suo officio, ac potestate factū dimouebat, sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factū remouēdo, hac ipsa ratione cōfirmat accusationē. In hac ab utroq; ex omnibus partibus honestatis, & omnibus utilitatis partibus, exēplis, signis, ratiocinando quid cuiusq; officij, iuris, potestatis, sit, quæri oportebit: et fuerit ne ei, quo de agitur, id iuris officij, potestatis attributum, nec ne. Locos autem cōmunes ex ipsa re, si quid indignationis, ac conquestionis habebit. Sumi oportebit.

Concessio est, per quam non factum ipsum probatur ab reo, sed ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duæ, purgatio, & deprecatio. Purgatio est, per quam eius

Concessio.

Purgatio.

qui accusatur, nō factum ipsum, sed uoluntas defenditur. Ea habet parteis treis, Imprudentiam, Casum, Necessitudinem. Imprudentia est, cū scisse aliquid is, qui arguitur, negat. Vt apud quosdam lex erat, Ne quis Dianæ uitulū immolaret. Nautæ quidam, cum aduersa tempestate in alto iactarentur, uouerunt, si eo portu quem cōspiciebant, potiti essent, ei deo qui ibi esset, se uitulū immolatu-
 rum. Casu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulū immolari non licebat. Imprudentes legis cum exissent, uitulū immolauerunt. Accusantur. Intentio est, Vitulū immolastis ei deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est, Nesciui nō licere. Infirmatio est, Tamen quoniam fecisti, quod non licebat, ex lege supplicio dignus es: Iudicatio est, Cum id fecerit, quod nō oportuerit, & id non oportere nescierit, sit ne supplicio dignus.

Casus.

Casus autem inferetur in concessionē, cum demonstrabitur aliqua fortunæ uis uolūtati obstiisse, ut in hac: Cū Lacedæmonijs lex esset, ut hostias, nisi ad sacrificiū quoddam redemptor præbuisset, capitale esset: hostias is, qui redemerat, cum sacrificij dies instaret, in urbem ex agro coepit agere, tum subito magnis commotus tempestatibus fluuius Eurotas is, qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus, & uehemens factus est, ut eò traduci uictimæ nullo modo possent. Redemptor suæ uoluntatis ostendendæ causa hostias constituit omnes in littore, ut qui trans flumen essent, uidere possent. Cum omnes studio eius subitā fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis acer fierunt. Intentio est, Hostiæ quas debuisti, ad sacrificiū præsto non fuerunt. Depulsio est, concessio

æssio. Ratio, Flumen enim subito accreuit, & eare traduci non potuerunt. Infirmatio est, Tamen quoniam quod lex iubet, factū non est, supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum in eare redemptor cōtra legem aliquid fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicio'ne dignus sit.

Necessitudo autem infertur, cū ui quadam reus id quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: Lex est apud Rhodios, ut si qua rostrata in portu nauis deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestas esset, uis uētorum inuitis nautis, Rhodiorū in portum nauim cōēgit. Quæstor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio est, Rostrata nauis in portu deprehensa est. Depulsio est, conæssio. Ratio, Vi & necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est, Nauim ex lege tamen populi esse oportet. Iudicatio est, Cum Rostratam nauim in portu deprehensam publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis ui tempestatis in portum coniecta sit, oporteat'ne eam publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quod similis in ea præceptio argumentorum traditur. Nā in his omnibus primum, si quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam ab accusatore induci oportebit: ut id quod uoluntate factum negabitur, consulto factum suspitione aliqua demonstratur. Deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudētiae, & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse uideatur, aut casus, aut necessitudo, aut ab his id quod reus inferat, separare, id est, ostendere dissimile, quod leuius, facilius, non igno-

rabile, non fortuitum, non necessarium fuerit. Postea de-
 monstrare potuisse euitari, & hac ratione prouideri po-
 tuisse, si hoc, aut illud fecisset, aut^{*} nisi fecisset, præcaueri:
 & definitionibus ostendere non hanc imprudentiam, aut
 casum, aut neæsitudinē, sed inertiam, negligētiam, fatui-
 tatem nominari oportere. Ac si qua neæsitudo turpitudi-
 nem uidebitur habere, oportebit per locorū communium
 implicationem redarguentē demonstrare, quiduis perpeti,
 mori deniq; satius fuisse, quàm eiusmodi neæsitudini ob-
 temperare. Atq; tum ex ijs locis, de quibus in negotiali
 parte dictum est, iuris & æquitatis naturam oportebit
 querere, & quasi in absoluta iuridiciali per se hoc ipsum
 ab rebus omnibus separatim considerare. Atq; hoc in lo-
 co, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili
 excusatione non sit ignotum: & contentione, magis illis
 ignoscendum fuisse, & ex deliberationis partibus turpe,
 aut inutile esse concedi eam rem, quæ ab aduersario com-
 missa sit: permagnum esse, & magno futurū detrimento,
 si ea res ab ijs, qui potestātē habēt iudicādi, neglecta sit.
 Defensor autem conuersis omnibus his partibus poterit
 uti. Maxime autem in uoluntate defendēda cōmorabitur,
 & in ea re adaugenda, quæ uolūtati fuerit impedimēto,
 & se plus, quàm fecerit, facere non potuisse: & in omni-
 bus rebus uoluntatem spectari oportere: & se conuinci
 non posse, quòd non ab sit à culpa, & ex suo nomine com-
 munem hominū infirmitatem posse dānari. Deinde nihil
 indignius esse, quàm eum, qui culpa careat, supplicio non
 carere. Loci autem communes accusatoris unus in com-
 fessione, & alter quanta potestas peccandi relinquatur, si
 semel

semel institutū sit, ut non de factō, sed de facti causa quaeratur. Defensoris autem conquestio calamitatis eius, quae non culpa, sed uī maiore quadam acciderit, & de fortunae potestate, & hominum infirmitate, & uti suum animum, non euentum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum ærumnarum, & crudelitatis aduersariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminum mirari conueniet, si aut in ijs, aut in alijs exemplis, scripti quoque controuersiam adiunctam uidebit. Quo de genere, post erit nobis separatim dicendum, propterea quod quaedam genera causarum simpliciter, & ex sua uī considerantur, quaedam autem sibi aliud quoque aliquod controuersiae genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile, in unamquamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet: ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controuersia ea, quae ex scripto, & sententia nominatur. Sed quia de concessione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autem loco de scripto, & sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus.

Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur, hoc genus uix in iudicio probari potest, ideo quod concessio peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum uindex esse debet, ut ignoscat impetrare. Quare parte eius generis, cum causam nō in eo constitueris, uti licet. Vt si pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in Rēp. multa sint beneficia, dixeris, possis, cū uidearis nō uti deprecatione, uti tamē ad hunc modū: Quod si Iudices hic pro suis beneficijs, pro suo studio, quod in uos ha-

Deprecatio.

buit

buit semper, tali suo tempore multorum suorum recte factorum causa, uni delicto ut ignosceretis, postularet, tam dignum uestra mansuetudine, quam uirtute huius esset iudices à uobis hanc rem hoc postulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum communē ad ignoscēdi uoluntatē ducere. Quare hoc genus, quam in iudicijs nō uersatur, nisi quadam ex parte, tamen quia & pars ipsa inducenda nonnunquam est, & in Senatu, aut concilio sæpe omni in genere tractanda, in id quoq; præcepta ponemus. Nam in Senatu, & in consilio de Siphace diu deliberatum est, et de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimum, & eius consilium diu dictū est, & magis in hoc quidem ignoscēdi, quam cognoscēdi postulatio ualuit. Nam semper animo bono se in Populo Romano fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quam ut propter posterius beneficiū sibi ignosceret, cum deprecationis partis adiungeret. Oportebit igitur, cum qui sibi ut ignoscatur, postulabit commemorare, si qua sua poterit beneficia, & si poterit, ostendere ea maiora esse, quam hæc quæ deliquerit, ut plus ab eo boni, quam mali profectum esse uideatur. Deinde maiorum suorum beneficia, si qua extabunt, proferre. Deinde ostendere non odio, neq; crudelitate fecisse, quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alicuius, aut aliqua honesta, aut probabili causa. Postea polliceri, & confirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui sibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione abfuturum. Deinde spem ostendere aliquo se in loco, magno ijs, qui sibi concesserint, usui futurum. Postea, si facultas erit, se aut

se aut consanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum esse demonstrabit, & amplitudinem suæ uoluntatis, & nobilitatē generis eorum, qui se saluum uelint, & dignitatem ostendere, & cætera ea, quæ personis ad honestatem, & amplitudinem sunt attributa, cum cōquestione sine arrogantiâ in se esse demonstrabit, ut honore potius aliquo, quam ullo supplicio dignus esse uideatur. Deinde cæteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt, ac multum proficiet, si se misericordē in potestate, & propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atq; ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quamminimum obfuisse uideatur, & aut turpe, aut inutile demonstrandum tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiâ captare oportebit, ex ijs præceptis, quæ in primo libro sunt exposita.

Aduersarius autem malefacta augebit, nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate, & malitia facta dicet. ipsum immisericordē, superbū fuisse: & si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia reus proferet, aut aliqua de causa facta, nō propter beneuolentiâ demonstrabit, aut postea odiū esse acre susceptum, aut illa omnia maleficijs esse deleta, aut leuiora beneficia, quàm maleficia: aut cum beneficijs honos habitus sit, pro maleficio pœnam sumi oportere, Deinde turpe esse, aut inutile ignosci. Deinde de quo, ut potestas esset, sæpe optarint, in eum potestate nō uti, summam esse stultitiam: & cogitare oportere, quem animū in eum, uel quale odiū habuerint. Locus autem cōmunis erit indignatio maleficij: & alter locus, eorum misereri oportere, qui propter

propter fortunam, non propter malitiam in miserijs sint.

Quoniam igitur in generali constitutione tandiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte uarietate, & dissimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere restet, & quare restet, admonendum uidetur. Iuridicalem causam esse dicebamus, in qua æqui et iniqui natura, & præmij aut pœnæ ratio quæreretur. Eas causas, in quibus de æquo & iniquo quæritur, exposuimus.

præmio.

Nunc restat ut de præmio & de pœna explicemus. Sunt enim multæ causæ, quæ ex præmij alicuius petitione constant. Nam & apud Iudicæ de præmio sæpe accusatorum quæritur, & à Senatu, aut concilio aliquod præmium sæpe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in Senatu agatur ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quicquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommode tur, id non, si per sententiæ dictionem agitur, deliberatiuum est. Sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum uim & naturam cognouerit, cum genere primo, tum etiã forma eas intelliget distidere.

Cæteris autẽ partibus aptas inter se omneis, & aliam in àliam implicatam uidebit. Nunc de præmijis consideremus: L. Licinius Crassus Consul quosdam in citeriore Gallia, nullo illustri neq; certo duæ, neq; eo nomine, neque numero præditos, ut digni essent, qui hostes Po. Rom. esse dicerentur, quod tamen excursionibus, & latrôcinijs infestans

infestam prouinciam redderent, consecratus est, & consecratus. Romam redijt, triumphum ab Senatu postulat. Hic, ut & in deprecatione nihil ad nos attinet, rationibus, & infirmationibus rationum supponendis ad iudicationem peruenire, propterea quòd nisi alia quoq; incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa continebitur. In deprecatione huiusmodi, Oporteat ne pœna affici. In hac, huiusmodi, Oporteat ne præmium dari. Nunc ad præmij quæstionē appositos locos exponemus.

Ratio igitur præmij quatuor est in parteis distributa. In beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates.

Beneficia ex sua ui, ex tempore, ex animo eius qui fecerit, ex casu considerantur. Ex sua ui quærentur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint an uulgaria, uera an falsa quadã ex oratione honestentur. Ex tempore aut, si tũ cũ indigeremus, cũ cæteri nõ possent, aut nollēt opitulari, si tum cũ spes deseruisset, opitulatus sit. Ex animo, si nõ sui cõmodi causa, sed eo consilio fecit oĩa, ut hoc conficere possent. Ex casu, si non fortuna, sed industria factũ uidebitur, aut si industriæ fortuna obstiterit.

In hominem autẽ, quibus rationibus uixerit, quid sumptus in eã rem, aut laboris insumpserit, & si quid aliquãdo tale fecerit: num alieni laboris, aut deorum bonitatis præmiũ sibi postulet: num aliquãdo ipse talem ob causam aliquẽ præmio affici negarit oportere: aut num iam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit: aut nõ necesse fuerit ei facere id, qd' fecerit: aut num huiusmodi sit factũ, ut nisi fecisset, supplicio dignus esset, nõ q̃a fecerit, præmio: aut

Beneficia.

In homine.

aut num ante tempus præmium petat, & spem incertam certo uenditet pretio: aut non quo supplicium aliquod uitet, eo præmio postulet, uti de se præiudicium factum esse uideatur.

mij genus.

In præmij autem genere, quid & quantum, & quam ob rem postuletur, & quò, & quanto quæq; res præmio digna sit, cõsiderabitur. Deinde apud maiores, quibus hominibus, & quibus de causis talis honos sit habitus, quæretur. Deinde ne is honos nimium peruagetur. Atque hic eius qui contra aliquem præmium postulante dicit, locus erit communis præmia uirtutis & officij sancta & casta esse oportere, neq; ea aut cum improbis communi cari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara, & ardua sint, ea ex præmio pulchra & iucunda hominibus uideri. Et tertius, si existant qui apud maiores nostros ob egregiam uirtutẽ tali honore dignati sunt, non'ne de sua gloria, cum pari præmio tales homines affici uideant, delibari putet? & eorũ enumeratio, & cum eis, quos contra dicat, comparatiõ. Eius autem, qui præmium petet facti sui amplificatio, & eorum qui præmio affecti sunt, cum suis factis contentiõ. Deinde cæteros à uirtutis studio repulsum iri, si ipse præmio non sit affectus.

ltates.

Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarium præmium postulatur, in quo utrũ copia'ne sit agri, uectigalium, pecuniæ, an penuria consideratur.

Es, etiam.

Loci cõmunes, facultates augere, non minuere oportere, & impudentem* esse, qui pro beneficio non gratiam, uerum

uerum mercedem postulet: contra autem, de pecunia ratio cinari sordidū esse, cum de gratia referenda deliberetur, & se non pretium pro factō, sed honorem, ita ut factitatū sit pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est, nunc de ijs controuersijs, quæ in scripto uersantur, dicendum uideatur.

De controuersijs quæ in scripto uersantur.

IN scripto uersatur controuersia, cum ex descriptionis ratione aliquid dubij nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto & sententia, ex contrarijs legibus, & ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controuersia, cum quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas, plures uel res significat, ad hunc modum: Pater familiaris, cum filium heredem faceret, uasorum argenteorum centum pondo uxori suæ sic legauit, Hæres meus uxori meæ uasorum argenteorum pondo centum, quæ uolet, dato. Post mortem eius uasa magnifica, & pretiose cælata petit à filio mater. Ille se quæ ipse uellet, debere dicit. Primum si fieri poterit, demonstrandum est, non esse ambiguum scriptum, propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo uerbo uno, pluribus uel in ea sententia, in quibus qui dicit, accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore, & inferiore scriptura docendum id quod quaeratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se uerba considerentur, omnia, aut pleraque ambigua uisum iri. Quæ autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde quæ in sententia scriptor fuerit, ex cæteris eius scriptis, ex factis, ex dictis, atque uita eius sumi oportebit, & eam ipsam

In scripto controuersia.

Cicero ad Heren.

r

scripturam,

scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduersarius intelligat, aduersetur. Nam facile quid uerisimile sit eum uoluisse, qui scripsit ex omni scriptura, & ex persona scriptoris, atque ijs rebus, quæ personis attributæ sunt, considerabitur. Deinde erit demonstrandum, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id quod aduersarius intelligat, multò minus cōmodè fieri posse, quàm quod nos accipimus. Quòd illius rei neque administratio, neque exitus ullus extet: nos quo dicamus, facile & commodè transigi posse, ut in hac lege. Nihil enim prohibet fictam legem exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur. Meretrix coronã aureã ne habeto, si habuerit, publica esto. Contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neq; administrationem esse ullam publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & administrationem, & exitum facilem esse, & incommodi nihil inesse.

Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num illo probato quod aduersarius intelligat, utilior res, aut honestior, aut magis necessaria, à scriptore neglecta uideatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut utile, aut necessarium demonstrabimus: & si id, quod ab aduersarijs dicetur, minime cuiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege crit ex ambiguo cōtrouersia, dare operam oportebit, ut de eo, quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Permultum autem proficiet illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id, quod aduersarius

sarius accipiat, fieri aut intelligi uoluisse, ut in hac causa, in qua de uasis argenteis, quaeritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse adscribi, quæ uolet, si hæredis uoluntati permitteret: eo enim non adscripto nihil inesse dubitationis quin hæres, quæ ipse uellet, daret. Amentia igitur fuisse cum hæredi uellet cauere, id adscribere, quo non adscripto, nihilo minus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in causis uti oportebit. Si hoc modo scripsisset, isto uerbo usus non esset, non isto loco uerbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quaerendum est, ut quod eum uoluisse in eiusmodi tempore uerisimile sit, intelligatur. Post ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honestius, & illi ad scribendum, & his ad comprobandum sit, demonstrandum, & ex his si quid amplificationis dabitur, communibus utrinque locis uti oportebit.

Ex scripto & sententia controuersia consistit, cum alter uerbis ipsis quæ scripta sunt, utitur: alter ad id quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare & idem uelle demonstrabitur, tum aut ex facto aut ex euentu aliquo ad tempus id quod instituit, accommodabitur. Semper ad idem spectare, hoc modo: Paterfamiliâs, cum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit, Si mihi filius genitus fuerit unus, pluresue, is mihi hæres esto. Deinde, quæ assolent. Postea, si filius ante moritur, quam in tutelam suam uenerit, tu mihi, dicebat, secundus

Ex scripto
sententia.

hæres esto. Filius non est natus, ambigunt agnati cum eo, qui est secūdus hæres. si filius antè, quàm in tutelã suam ueniat, mortuus sit. In hoc genere non potest hoc dici ad tempus, aut ad cuentũ aliquem sententiã scriptoris oportere accommodari, propterea quòd ea sola demõstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum dicet, suam esse hæreditatem defendit.

Alterum autem genus est eorum, qui sententiam inducunt, in quo non simplex uoluntas scriptoris ostenditur, quæ in omne tempus. & in omne factum* idem ualeat, sed ex quodam factò, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iudicialis assumptiuæ maxime sustinetur. Nam tum inducitur cõparatio, ut in eo, qui cum lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædã in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur. si foris essent, quòd prope muros castra hostes haberent. Tum relatio criminis, ut in eo, qui, cum communis lex omnium hominem occidere uetaret, Tribunus militem suum, qui uim sibi inferre conabatur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo, qui, cum lex, quibus diebus in legationem proficisceretur, præstituerat, quia sumptum non dedit Quæstor, profectus non est. Tum concessio per purgationem: & per imprudentiam, ut in uituli immolatione: & per uim, ut in nauis rostrata: & per casum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur, ut unum quiddam uoluisse scriptor demonstratur: aut sic, ut in eiusmodi re & tempore hoc uoluisse doceatur. Ergo is, qui scriptum defendet his locis plerunq; omnibus, maiore autẽ parte semper poterit uti.

ut. Primum scriptoris cōlaudatione, & loco cōmuni, nihil eos, qui iudicent, nisi id quod scriptum sit, spectare oportere, & hoc eò magis, si legitimum scriptum profertur, id est aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea, quod uehementissimum est, facti aut intentionis aduersariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex: quem locum multis modis uariare oportebit. Tum ipsum secum admirantem quidnam cōtradici possit, tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo querentem, quid præterea audire, aut expectare debeat: tum ipsum aduersarium, quasi intentantis loco producendo, hoc est interrogādo, utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contrā factum esse, aut contrā contendere posse neget, utrum negare ausus sit, se dicere desitutum. Si neutrum neget, & cōtrā tamē dicat, nihil esse, quo hominem impudentiorem quisquam se uisurum arbitretur: in hoc ita commorari conueniet, quasi præterea nihil dicendum sit, & quasi contrā dici nihil possit, sæpe id quod scriptum est, recitando, sæpe cum scripto factum aduersarij confligēdo, atq; interdum acriter ad iudicem ipsum reuertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est, quid iuratus sit, quid sequi debeat, duabus de causis iudicē dubitare oportere, si aut scriptum sit obscure, aut neget aliquid aduersarius. Cum & scriptum sit apertè, & aduersarius omnia cōfiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contrā dici poterant, oportebit.

Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, & scripsisse aliud demonstrabitur, ut in illa de testamento,

stamento, quam posuimus, cōtrouersia: aut si causa assumptiua inferetur, quam ob rem scripto nō potuerit, aut nō oportuerit obtemperari. Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is qui scripto utetur, hoc dicet, nō oportere de eius uoluntate nos argumentari, qui ne id facere possemus, iudicium nobis reliquerit suæ uolūtatis: multa incommoda consequi, si instituat, ut à scripto recedatur. Nam & eos, qui aliquid scribant, non existimatos id, quod scripserint, ratum futurum: & eos qui iudicent, certum quod sequantur, nihil habituros. si semel à scripto recedere consueuerint.

Quòd si uoluntas scriptoris conseruanda sit, se nō aduersarios à uoluntate eius stare. Nam multò propius accedere ad scriptoris uoluntatem eum, qui ex ipsius eam literis interpretetur, quàm illum, qui sententiã scriptoris nō ex ipsius scripto spectet, quod ille suæ uolūtatis quasi imaginē reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. Sin causam asseret is, qui à sententia stabit, primū erit contradicendum, quàm absurdum non negare contra legem fecisse, sed quare fecerit, causam aliquam inuenire. Deinde conuersa omnia esse, ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere, affinem esse alicuius culpæ eū, qui accusaretur, causam proferre, quæ eum ad peccandum impulisset, nunc ipsum reum causam asserre quare deliquerit. Deinde hęc inducere partitionē, cuius in singulas partibus multæ conuenient argumētationes. Primum nulla in lege ullam causam cōtra scriptum accipi conuenire. Deinde si in cæteris legibus conueniat, hanc esse huiusmodi legem, ut in ea non oporteat. Postremo si in hac quoque lege

lege oporteat, hanc quidem causam accipi minime oportere. Prima pars his ferè locis confirmabitur. Scriptori neque ingenium, neque operam, neque ullam facultatem defuisse, quo minus posset aperte perscribere id, quod cogitaret: nec fuisse ei graue, nec difficile, eam causam excipere, quam aduersarij proferant, si quicquam excipiendum putasset: consueuisse eos, qui legem scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, & maxime uidere, si qua in ea ipsa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem, quò magis eum probetur fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret, & ostendere causam accipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere, ideo quòd cum semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quæ in lege scripta non sit.

Quòd si sit institutũ, omnibus causam dari, & potestatem peccandi, cũ intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legẽ fecerit, nõ ex lege, in qua iurati sitis, rem iudicare. Deinde & ipsis iudicibus iudicãdi, & cæteris ciuibus uiuendi rationes perturbatũ iri, si semel à legibus recessũ sit. Nam & iudices neque quid sequantur habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant, neq; quo pacto alios improbare possint, quòd cõtra legem iudicarint, et cæteros ciues, quid agant, ignoraturos, si ex suo quisq; consilio, & ex ea ratione, quæ in mentem, aut in libidinem uenerit, non ex communi præscripto ciuitatis unamquamq; rẽ administrabit. Postea quærere à iudicibus ipsis, quare ï alienis detineãtur negocijs, cur Reipublicæ munere impediãtur, cum sæpius suis rebus & commodis seruire possint,

aut in certa uerba iurent, aut certo tempore conueniant, certo discedant, nihil quisquam afferat causæ, quo minus frequenter operam Reipu. det, nisi quæ causa ex lege excepta sit, an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeant, aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, si eius rei causam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionẽ ipse in lege adscribat, passuri ne sint. Postea hoc, quod faciat, indignius, & imprudentius esse, quàm si adscribat. Age porro, quid si ipsi uelint iudices adscribere, passurus ne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem uerbo & literis mutare non possint, eam re ipsa, & iudicio maxime commutare. Deinde indignum esse, de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi, & probandi, aut improbandi potestas nulla fiat, hoc ipsis iudicibus inuidiosissimum futurum. Non hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarũ, apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quòd si nũc id agant, uelle esse scire, qui lator sit, qui sint accepturi, se actiões uidere, & dissuadere uelle.

Quòd si hæc cum summè inutilia, tum multò turpissima sint, legem cuiusæmodi sit in præsentia conseruari à iudicibus, post si displiceat, à populo corrigi conuenire. Deinde si scriptum nõ extaret, magnopere quæreremus, neque isti, nisi extra periculum quidem esset, crederemus. Nunc cum scriptum sit, amentiam esse eius, qui peccarit potius, quàm legis ipsius uerba cognoscere. His & huiusmodi rationibus ostenditur causam extra scriptum accipi.

non oportere. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare: aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum unaquaq; de re, & ita quod oportuerit exceptum, ut minime conueniat quicquam in tam diligenti scriptura præteritum arbitrari.

Tertius locus est ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per quẽ ostendat oportet, si cõueniat causam cõtra scriptũ accipi, eam tamẽ minime oportere, quæ ab aduersarijs afferatur. Qui locus idcirco est huic necessarius, quòd semper is, q̄ contra scriptũ dicet, æquitatis aliquid afferat, oportet. Nã summa impudẽtia est, eũ qui cõtra quod scriptũ sit, aliqd probare uelit, nõ æqtatis præsidio id facere conari. Siquidem igitur ex hac ipsa q̄ppia acusator deroget, omnibus partibus iustius, & probabilius accusare uideatur. Nam superior oratiõ hoc oĩs faciebat, uti iudices etiã si nollẽt, necesse esset, hæc autẽ etiã si necesse nõ esset, ut uellẽt cõtrã iudicare. Id autẽ fiet, si quibus ex locis culpa demonstrabitur, nõ esse in eo qui comparisone, aut remotione, aut relatione criminis, aut cõcessiõis partibus se defendit, de quibus antè, ut potuimus, diligẽter perscripsimus, de his locis, quæ res postulabit, ad causam aduersariorũ improbandã trãsferemus, aut si causæ, & rationes afferẽtur, quare, & quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, ut sententia quoque, & uoluntate scriptoris, non ipsa solum scripturæ causa con-

firmatum esse uideatur, aut alijs quoque constitutionibus factum coarguetur.

tra scriptū.

Contra scriptum autem qui dicet, primum eum inducet locū, per quem æquitas causæ demonstratur, aut ostēdet, quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit, & quācūq; causam assumet, assumptiōis partibus se defendet, de quibus antē dictum est. Atque hoc in loco cum diutius commoratus sui facti rationem, & æquitatem causæ exornauerit, tamen ex his locis ferè contra aduersarios dicet. Oportere causas accipi, demonstrabit: nullam esse legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit: omnia supplicia quæ à legibus proficiantur, culpæ ac maliciæ uindicandæ causa constituta esse. Scriptorem ipsum si existat, factum hoc probaturū: & idem ipsum, si ei tales res accidissent, facturum fuisse, & ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos constituisse, ut essent, nō qui scriptum suum recitarēt, quod quiuis puer facere posset, sed qui cogitationē assequi possent, & uoluntatem interpretari. Deinde illum scriptorē, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus cōmitteret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc uerò quòd intelligeret, quales uiri iudicaturi essent, idcirco eū, quæ perspicua uideret, nō adscripsisse: neq; enim uos scripti sui recitatores, sed uolūtatis interpretes fore putauit. Postea quærere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset, eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima, tum' ne accusaretis? Atqui hoc lex nusquam excepit. Nō ergo omnia scriptis, sed quædam quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri.

ueri. Deinde nullam rem neq; legibus, neq; scriptura ulla, deniq; ne in sermone quidē quotidiano, atq; imperijs domesticis recte posse administrari, si unusquisq; uelit uerba spectare, & non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis, & honestatis partibus ostēdere, quā inutile, aut quā turpe sit id quod aduersarij dicāt fieri oportuisse, aut oportere, & id quod fecerimus aut postulemus, quā utile, aut quā honestū sit. Deinde leges nobis charas esse nō propter literas, quæ tenues & obscuræ notæ sint uolūtatis, sed propter earū rerū, quibus de scriptum est utilitatem, & corū qui scripserūt, sapientiam & diligentia. Postea quid sit lex describere, ut ea uideatur in sententijs, non in uerbis cōsistere, & iudex is uideatur legi obtemperare, qui sententiam eius, nō qui scripturam sequatur. Deinde quā indignū sit eodē affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus, & audaciā contra legem fecerit, & eum qui honesta, aut necessaria de causa, non ab sententia, sed ab literis legis recesserit: atq; his, & huiusmodi rationibus & accipi causam, & in hac lege accipi, & eam causam quam ipse afferat, oportere accipi, demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à scripto diceret, hoc fore utilissimū, si quid de æquitate ea, quæ cum aduersario staret, derogasset: sic huic qui cōtra scriptum dicet, plurimum proderit ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam conuertere, aut ambigue aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi profit, defendere, aut uerbi definitionē inducere: & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad suæ causæ commodum traducere: aut ex scripto, non scriptum

ptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua pōst dicemus. Quacumq; autem in re, quāuis leuiter probabili
 * a s, ipse. scripto * ipso se defenderit, etiam cum æquitate causa abū dabit, necessario multum proficiet, ideo quòd si id quo nititur aduersariorum causa subduxerit, omnem illā eius uim, & acrimoniā lenierit ac diluerit. Loci autē communes certis ex assumptionis partibus in utrāq; partē conueniēt. Præterea eius, qui à scripto dicet, leges ex se, non ex eius qui cōtrā commiserit, utilitate spectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris & utilitate communi, non in uerbis consistere. * Quam indignū sit æquitatē literis urgeri, quæ uolūtate eius, qui scripserit, defendatur.

a s, Quod.

contrarijs
bus.

* a s, est.

Ex contrarijs autē legibus controuersia nascitur, cum inter se duæ uidentur leges, aut plures discrepare, hoc modo: Lex *, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum præmium capito, & quā uolet sibi rem à magistratu deponscito, & magistratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiso quinque eius proximos cognatione, magistratus necato. Alexandrum, qui apud Pheræos in Thessalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit. Hæc filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi præmij loco deponscit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utranq; in partem ijdem loci, atque eadē præcepta conuenient, ideo quòd uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debbit.

Primum igitur leges oportet contendere, considerando utra lex ad maiores, hoc est ad utiliores, ad honestiores,

res,

res, ac magis necessarias res pertineat. Ex quo cōficitur, ut si leges duæ, aut si plures, aut quotquot erunt conseruari non possint, quia discrepent inter se, ea maxime conseruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex posterius lata sit: nam postrema quæque, grauißima est. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. Nam id quod imperatur, necessariũ: illud quod permittitur, uoluntariũ est. Deinde in utra lege, si nõ obtemperatum sit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna statuatur. Nam maxime cōseruanda est ea, quæ diligētissi- ma, & sancta est. Deinde utra lex iubeat, utra uetet: nam sæpe ea quæ uetat, quasi exceptione quadam corrigere uideatur illam, quæ iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plureis, utra in aliquam certam rem scripta uideatur. Nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quandam rem scripta est, promptius ad causam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum statim fieri necesse sit, utrum habeat aliquam moram, & sustentationem. Nam id quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto uideatur niti.

Contraria autem, aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo sanctius, & firmitus id uideatur esse, quod apertius descriptũ sit. Deinde suæ legis ad scriptum, ipsam sententiã quoq; adiungere: contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut si fieri poterit, ne discrepare quidem uideantur inter se. Postremo facere, si causa dabit facultatem, ut nostra ratione utraq; lex cōseruari uideatur, & aduersariorum ratione,

ratione, altera sit necessariò negligēda. Locos autem communis, & quos ipsa causa det, uidere oportebit, & ex utilitatis & honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificatiōem ad utram potius legem accedere oporteat.

ratione.
ne.

Ex ratiocinatione nascitur controuersia, cum ex eo, quod uspiam est, ad id quod nusquam scriptum est, peruenitur, hoc pacto: Lex est. Si furiosus est, agnatorum gentiliūq; in eo pecuniāq; eius, potestas esto. Et Lex, Paterfamilias uti super familia, pecuniāq; sua legauerit, ita ius esto. Et Lex, Si paterfamilias itestatus moritur, familia pecuniā que eius agnatorum, gentiliū que esto. Quidam iudicatus est parentem occidisse, ei statim quòd effugiendi potestas non fuit, lignæ soleæ in pedes inductæ sunt. Os autem obuolutum est folliculo & præligatum. Deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper dum aleus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, & testes adducunt, Hæredes, quos ipse iubet, scribunt: tabulæ obsignantur. De illo post supplicium sumitur. Inter eos, qui hæredes in tabulis scripti sunt, & inter agnatos de hereditate controuersia est. Hic certa lex, quæ testamenti faciendi ijs, qui in eo loco sunt, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, & quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum est ad eiusmodi rationem, ut queratur, habuerit ne testamenti faciendi potestatem.

Locos autem in hoc genere argumentandi hos & huiusmodi

iusmodi quosdam esse arbitramur. Primum, eius scripti, quod proferas laudationem, & confirmationem. Deinde eius rei, qua de quaeratur, cum eo, de quo constat, collationem eiusmodi, ut id de quo quaeritur, rei de qua cōstet, simile esse uideatur. Postea admirationem percontatione, quā fieri possit, ut qui hoc æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum, quod cū de illa re esset scriptum, de hac re is, qui scribebat, neminem dubitaturū arbitratus sit. Postea multis in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quod ex cæteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint. Deinde æquitas rei demonstranda est, ut in iuridicali absoluta.

Contrā autem qui dicet, similitudinem infirmare debet: quod faciet, si demonstrabit illud, quod conferatur, ab eo cui conferatur diuersum esse genere, natura, uel, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione, si quo in numero illud quod per similitudinē affertur, & quo in loco illud, cuius causa affertur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ut non idem uideatur de utraque existimari oportere. Ac si ipse quoque poterit ratiocinationibus uti, iisdem ratiocinationibus, de quibus antè dictum est, utetur: si non poterit, negabit oportere quicquam, nisi quod scriptum sit, considerare: periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur: nihil esse penè, quod non alteri simile esse uideatur: multis dissimilibus rebus, in unamquaque rem tantum singulas esse leges: omnia posse inter se uel similia, uel dissimilia demonstrari.

Lōci communes à ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id quod non sit scriptum peruenire, & neminem posse omnes res per scripturam complecti, sed eum commodissime scribere, qui curet, ut quaedā ex quibusdā intelligātur. Cōtra ratiocinationem, huiuscemodi coniecturam diuinationem esse, & stulti scriptoris esse nō posse omnibus de rebus caucere, quibus uelit.

Definitio.

Definitio est, cum in scripto uerbū aliquod est positū, cuius de uī quæritur, hoc modo: Lex, Qui in aduersa tempestate nauim reliquerint, omnia amittunt: eorum nauis & onera sunt, qui in nauī remanserint. Duo quidā, cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus esset, naufragū quendā natantē, & manus ad se tendentem animaduertērūt: misericordia commoti, nauim ad eum applicauerūt, hominē ad se sustulerūt. Postea aliquanto, ipsos quoq; tēpestat̄ uehementius iactare cœpit, usque adeo, ut dominus nauis, cum idē gubernator esset, in scapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus scaphā annexā trahebat, nauim quoad posset, moderaretur: ille autē cuius merces erāt, in gladiū in nauī ibidē incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculū accessit, & nauī, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autē fluctibus, & tempestate iam cōmutata, nauis in portū prouehitur. Ille autē, qui in gladium incubuerat, leuiter saucius facile est ex uulnere recreatus. Nauim cū onere horū trium suā quisq; esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt, & ex nominis uī nascitur cōtrouersia. Nam & relinquere nauem, & remanere in nauī, denique nauis ipsa quid sit, definitionibus quæritur.

Isdem

Iisdem autem ex locis omnibus, quibus de finitiua constitutio tractabitur. Nunc expositis ijs argumentationibus, quæ in iudiciale causarum genus accommodantur, deinæps in deliberatiuum genus, & demonstratiuum argumentandi locos, & præcepta dabimus, non quòd in aliqua constitutione omnis semper causa uersetur, sed quia proprii tantum harum causarum quidam loci sunt, nõ a constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudicali genere finẽ esse æquitatem, hoc est partem quandam honestatis. In deliberatiuo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis & honestatem, & utilitatem. In demonstratiuo autem honestatem. Quare in quoque genere causæ, quædam argumentationes communiter ac similiter tractabuntur: quædam separattus ad finem, quòd referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atque uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non grauemur, nisi illud uideremus, quemadmodum res obscuræ, dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

Expetenda.

RErum expetendarum tria genera sunt. Par autem numerus uitandarum ex contraria parte. Nam est quiddam quod sua ui nos alliciat ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate, quod genus, uirtus, scientia, ueritas est. Aliud autem non propter suam uim, & naturam, sed propter fructum atque utilitatem, quod pecunia est. Est porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod & sua ui, & dignitate nos inductos ducit,

Cicero ad Heren. s cit,

cit, & præ se gerit quandam utilitatem, quo magis expectatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facile tacentibus nobis intelliguntur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea quæ proposuimus, breui nominabuntur. Nam in primo genere, quæ sunt honesta, appellabuntur. Quæ autem in secundo, utilia. Hæc autem tertia, quia partem honestatis, & utilitatis continent, & quia maior est vis honestatis, iunctæ res omnino ex duplici genere intelliguntur, sed in meliorem partem uocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes sint honestas, & utilitas uitandarum, turpitudine, & inutilitas. His igitur duabus rebus duæ res grâdes sunt attributæ necessitudo, & affectio, quarum altera ex ui, altera ex re & personis consideratur. De utraque post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primum explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare. cum eius duæ partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consideremus.

Est igitur in eo genere omnes res una ui, atque uno nomine amplexa Virtus. Nam Virtus est animi habitus, naturæ modo rationi consentaneus. Quam ob rem omnibus eius partibus cognitis, tota vis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quatuor, prudentiam, iusticiam, fortitudinem, temperantiam, Prudentia, est rerum bonarum, & malarum, & utrarumque scientia. Partes eius, memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Prouidentia est, per quam

Virtus.

Prudentia.

Memoria.

Intelligentia.

Prouidentia.

quam

quam futurum aliquid uidetur antè, quàm factum sit. Iustitia est, habitus animi communi utilitate cōseruata, suam cuiq; tribuens dignitatem. Eius inuitum est ab natura profectum. Deinde quædam in consuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt. Postea res & ab natura profectas, & ab consuetudine probatas legum metus, & religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiã, uindictionem, obseruantiam, ueritatem. Religio est, quæ superioris cuiusdam naturæ, quam diuinam uocant, curam ceremoniamq; affert. Pietas, per quam sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium, & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum, et officiorum alterius memoria, et alterius remunerandi uoluntas cōtinetur. Vindictio est, per quam uis, & iniuria, & omnino omne quod obfuturum est, defendendo, aut ulciscendo propulsatur. Obseruãtia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes, cultu quodam, & honore dignantur. Veritas est, per quam immutata ea, quæ sunt, aut antè fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leuiter à natura tractum aluit, & maius fecit usus, ut religionem, aut si quid eorum, quæ antè diximus, ab natura profectum maius factum propter consuetudinẽ uidemus, aut quod in morem uetustas uulgi approbatione perduxit, quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos cōuenit: Par, quod inter omnes æquabile est. Iudicatum, de quo alicuius, aut aliquorum iam sententijs constitutum est. Lege ius est quod in eo scripto, quod populo expositum est, ut obseruet, continetur. Fortitudo est

Ius naturæ.

Religio.

Pietas.

Gratia.

Vindictio.

Obseruantia.

Veritas.

Ius consuetudine.

Pactum.

Par.

Iudicatum.

Ius lege.

Fortitudo.

considerata periculorum susceptio, & laborum perpe-
 sio. Eius partes magnificentia, fidentia, patientia, perseue-
 rantia. Magnificentia est, rerum magnarum, & exælsa-
 rum cum animi ampla quadam, & splendida propositio
 magnificētia. ne agitatio, atq; administratio. Fidentia est, per quam ma-
 gnis, & honestis in rebus multum ipse animus in se fidu-
 Patientia. cia certa cum spe collocavit. Patientia est, honestatis aut
 utilitatis causa rerum arduarum ac difficiliū uolūtaria,
 ac diuturna perpeſſio. Perseuerantia est, in ratione bene
 rseuerantia. considerata stabilis & perpetua permanſio. Temperan-
 temperantia. tia est, rationis in libidinē, atque in alios non rectos im-
 petus animi firma, & moderata dominatio. Eius partes
 continentia. sunt, cōtinentia, clementia, modestia. Continentia est, per
 clementia. quam cupiditas cōsiliij gubernatione regitur. Clementia,
 per quam animi temere in odium alicuius inueſtionis con-
 Modestia. citati comitate retinentur. Modestia, per quam pudor ho-
 nestus clarum, & stabilem comparat autoritatem. Atque
 hæc omnia propter se solum, ut nihili adiungatur emolu-
 menti petenda sunt. Quod ut demonstretur, neq; ad hoc
 nostrum institutum pertinet, & à breuitate præcipiendi
 remotum est. Propter se autem uitanda sunt, non ea mo-
 do, que his contraria sunt, ut fortitudinē ignauia, & iusti-
 tia iniustitia, uerum etiam illa, quæ propinqua uidentur
 & finitima esse, absunt autem longissimè: quod genus fi-
 dentia contrarium est diffidentia, & ea re uitium est. Au-
 dacia nō cōtrarium sed appositum est, ac propinquum,
 & tamen uitium est. Sic unauiq; uirtuti finitimum uitium
 reperietur, aut ærto iam nomine appellatum, ut audacia,
 quæ fidentia: pertinacia, quæ perseuerantia: finitima est:
 supersti-

superstitio, quæ religioni propinqua est, aut sine ullo cer-
to nomine. Quæ omnia item uti contraria rerum bonarū
in rebus uitandis reponemus.

Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex par-
te propter se petitur, satis dictum est. Nunc de eo, in quo
utilitas quoque adiungitur, quod tamen honestum uocamus,
dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cum
dignitate, tum fructu quoque suo ducunt ad se: quo in ge-
nere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria, est
frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, aliauius ho-
nesta & cultu, & honore, & uerecundia digna autori-
tas. Amplitudo, potentie, aut maiestatis, aut aliquarum co-
piarum magna abundantia. Amicitia, uoluntas erga ali-
quem rerum bonarum illius ipsius causa, quæ diligit, cum
eius pari uoluntate. Hic, quia de ciuilibus causis loqui-
mur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque
causa petenda uideatur, ne fortè qui nos de omni amicitia
dicere existimant, reprehendere incipiant. Quanquam
sunt qui propter utilitatem modo petendam putant ami-
citiam, sunt qui propter se solum, sunt qui propter se, &
utilitatem: quorum quid uerissimè constituatur, alius lo-
cus erit considerandus. Nunc hoc sic ad usum oratorium
relinquatur, utranq; propter rem, amicitiam esse expeten-
dam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt re-
ligionibus iunctæ, partim nō sunt, et quia partim ueteres
sunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab nostro
beneficio pfectæ, partim utiliores, partim minus utiles,
ex causarum dignitatibus, ex tēporum opportunitatibus,
ex officijs, ex religionibus, ex uetusta tibus habebitur.

Vtilia.

Gloria.

Dignitas.

Amplitudo.

Amicitia.

Utilitas. Utilitas autem aut in corpore posita est, aut in extra-
 neis rebus, quarum tamen rerum multò maxima pars ad
 corporis commodum reuertitur: ut in Republica quædam
 sunt, quæ (ut sic dicam) ad corpus pertinent ciuitatis, ut
 agri, portus, pecunia, classes, nautæ, milites, socij, quibus
 rebus incolumitatem, ac libertatem retinent ciuitates. Alia
 uerò, quæ iam quiddam magis amplum, & minus necessa-
 rium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atq; amplitu-
 do, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum
 ac societatum multitudo. Quibus rebus non illud solum
 cõficitur, ut saluæ & incolumes, uerum etiam ut amplæ,
 atque potentes sint ciuitates. Quare utilitatis duæ partes
 uidentur esse, incolumitas, & potentia. Incolumitas est,
 salutis tuta, atq; integra conseruatio. Potentia est, ad sua
 conseruanda, & alterius obtinenda idonearum rerum fa-
 cultas. Atq; in ijs omnibus, quæ antè dicta sunt, quid diffi-
 culter fieri, & quid facile fieri possit, oportet considera-
 re. Facile fieri, id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo
 labore, sumptu, molestia, quàm breuissimo tempore confi-
 ci potest. Difficile autem fieri, quod quanquam laboris,
 sumptus, molestiæ, lōginitatis indiget, atq; aut omneis,
 aut plurimas, aut maximas causas habet difficultatis: tamē
 his susceptis difficultatibus, compleri atq; ad exitum per-
 duci potest, Quoniam ergo de honestate, & de utilitate
 diximus, nūc restat, ut de ijs rebus, quas his attributas eē
 dicebamus, necessitudine, & affectione perscribamus.

olumitas.
 tentia.

Facile fieri.

Difficile fieri.

effitas.

Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla ut resi-
 sti potest, quæ neq; mutari, neque leniri potest. Atque ut
 apertius hoc sit, exemplis licet uim rei qualis & quanta

fit, cognoscamus. Vri posse flamma lignea materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est, atq; ita necesse, ut uis ea postulat, quam modo describamus, necessitudinis cui nulla ui resisti potest, quæ neque mutari, neque leniri potest.

Huiusmodi necessitudines cum in dicendi ratione incident, recte necessitudines appellabuntur. Sin aliqua res incidet difficiles, in illa superiori, possit ne fieri, quaestione considerabimus, Atque etiam hoc mihi uideor uidere, Necessitudo duplex. esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices, & absolutas. Nam aliter dicere solemus. Necesse est Casilinenses se dedere Hannibali: aliter autem, Necesse est Casilinum uenire in Hannibalis potestatem. Illic in superiore adiunctio est hæc, Nisi malint fame perire: si enim id malunt, non est necesse. Hoc inferius non item, propterea quod siue uelint Casilinenses se dedere, siue famem perpeti, atq; ita perire, necesse est Casilinum uenire in Hannibalis potestatem. Quid igitur perficere potest hæc necessitudinis distributio? Propè dicam, plurimum, cum is locus necessitudinis uidebitur incurrere. Nam cum simplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire possimus: cum autem ita necesse erit, ut aliquid effugere, aut adipisci uelimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis, atque honestatis, erit considerandum, Nam, si uelis attendere, ita tamen, ut id quaeras, quod conueniat ad usum ciuitatis, reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam quam adiunctionem nominamus,

Præter hæc autem esse multas inuenias res necessitu-

dinis, ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales necesse est interire sine adiunctio-
ne, ut cibo utantur non necesse est, nisi cum illa exceptio-
ne extra quam, si nolint fame perire. Ergo ut dixi, illud
quod adiungitur, semper cuiusmodi sit, erit consideran-
dum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honesta-
tē hoc modo exponenda necessitudo sit: Necesse est hoc
faciamus, si honestē uolumus uiuere: aut ad incolumita-
tē, hoc modo: Necesse est, si incolumes uolumus esse: aut
ad commoditatem, hoc modo: Necesse est, si sine incom-
modo uolumus uiuere. Ac summa quidem necessitudo ui-
detur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac
leuissima commoditatis, quæ cum his nunquam poterit
duabus contendere.

Hæc autem inter se sæpe necesse est comparari, ut
quanquam præstat honestas incolumitati, tamen utri po-
tissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum
quiddam præscriptum uidetur in perpetuum dari posse.
Nam qua in re fieri poterit, ut cum incolumitati consulue-
rimus, quod sit in præsentia de honestate delibatum, uir-
tute aliquando, & industria recuperetur, incolumitatis
ratio uidebitur habenda: cum autem id non poterit, hone-
statis. Ita in huiusmodi quoque re cum incolumitati uide-
bimur consulere, uerè poterimus dicere, nos honestatis ra-
tionem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tem-
pore possimus adipisci. Qua in re, uel cōcedere alteri, uel
ad conditionem alterius descendere, & in præsentia quie-
scere, atq; aliud tempus expectare oportebit. In commo-
ditatis uerò ratione modo illud attendatur, digna ne cau-
sa

sa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atq; in hoc loco mihi caput illud uidetur esse, ut quæramus quid sit illud, quod si adipisci, aut effugere uelimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quæ sit adiunctio, ut proinde uti quæque res erit, laboremus, & grauissimam quaque causam uehementissime necessariam iudicemus.

Affectio.

Affectio, est quædam ex tempore, aut ex negociorum euentu, aut administratione, aut studio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales antè habitæ sint, aut plerunq; haberi soleant habendæ uideantur esse: ut ad hostes transire turpe uidetur esse, at non illo animo, quo Vlysses transijt: & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo consilio, quo Aristippus fecit.

Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio, non ex sua natura considerandæ, quibus in omnibus quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est: & non quid, sed quo quidque animo, qui cum, quo tempore, quandiu fiat, attendendum est, His ex partibus ad sententiam dicendam, locos sumi oportere arbitramur.

Laudes autem, & uituperationes ex ijs locis sumuntur, qui loci personis sunt attributi, de quibus antè dictum est. Sim distributius tractare quis uolet, partiatur in animum, & corpus, & extraneas res licebit. Animi est uirtus, cuius de partibus paulò antè dictum est. Corporis, ualido, dignitas, uires, uelocitas, Extraneæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potètia, & cætera quæ simili esse in genere intelligentur, Atque in his id quod in

De genere
monstratiu

is intelli-
gentur.

omnia ualet, ualere oportebit: contraria quoq; & quæ,
& qualia sint, *intelligemus. Videre autem in laudādo,
& in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore,
aut in extraneis rebus habuerit is, de quo agetur, quàm
quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidē & lau-
dare stultitia, & uituperare superbia est. Animi autem,
& laus honesta, & uituperatio uehemens est. Nunc quo-
nam omne in causæ genus argumentandi ratio tra-
dita est, de inuentione prima, ac maxima
parte rhetoricæ satis dictum uidetur,

Quare quoniam & una pars
ad exitum hunc ab supe-
riore libro per-
ducta est,

&

hic liber nōn parum continet li-
terarum: quæ restant, in
reliquis dicemus

M. TVLLII CICERONIS RHE-
TORICORVM DE IN-
VENTIONE,
'FINIS.

Faint, illegible text in the left column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text in the middle column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text in the right column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

authorum celebratum in Aristoteli a ordine.
 alphabetico

A.

Accius - 9.
 Aesculapig - 4.
 Aeschilius - 9.
 Afranius - 10.
 Alcaeus - 3.
 Aleman - 9.
 Amphiaray - 4.
 Amphion - 5.
 Anaxagoras - 4.
 Anacreon - 7.
 Anser - 10.
 Antimachus - 5.
 Apollo - 4.
 Apollonius - 6.
 Aratus - 6.
 Arion - 5.
 Archilochus - 9.
 Aristophanes - 10.
 Athenaeus - 10.
 Aruonius - 10.

B.

Bacchylides - 9.
 Bacchus - 4.
 Bassus - 8.
 Bribaculus - 9.

Bion - 3.
 Bocacius - 10.
 Branchus - 4.

C.

Cecilius - 10.
 Callimachus - 6.
 Calpurnius - 8.
 Camillus - 6.
 Calvus - 8.
 Cato - 10.
 Cahellus - 7.
 Chalcas - 4.
 Chrysothomis - 5.
 Cinna - 10.
 Claudianus - 8.
 Corinna - 9.
 Cornificius - 10.
 Cratinus - 10.

D.

Darius - 10.
 David - 4.
 Demodocus - 5.
 Diomachus - 6.
 Dodona
 Dodonides

E.

Empedocles - 7.
 Ennius - 7.

Euphorion - 6.
 Eupolis - 10.
 Euripides - 9.

F.

Fannius - 4.
 Flaccus - 6.

G.

Gallus - 8.
 Glaucus - 4.

H.

Hammon - 4.
 Heraclitus - 7.
 Hesiodus - 6.
 Hipponax - 9.
 Homerus - 5.
 Horatius - 9.
 Horatius - 10.

I.

Ielmon - 4.
 Iubentius - 9.

L.

Libethris - 5.
 Lucanus - 7.
 Lucretius - 7.
 Linus - 5.
 Licbas - 4.

M.

Macer - 7.
 Manlius - 8.

Marthabf. 20.
Marthi — 4.
Melampus — 4.
Menander. 10.
Mosesus — 8.
Moses — 4.
Musceus — 5.

N.

Neantbus — 5.
Nereus — 4.
Nicander — 6.
Nonnus — 6.

O.

Ollen — 4.
Oppianus — 6.
Orpheus — 5.
Ovidius — 6.

P.

Papirius — 5.
Pacuvius — 10.
Pan — 4.
Parca — 4.
Parthenius. 6.
Persius — 9.
Petraea — 10.
Philamon — 5.
Philemon — 10.
Phileas — 7.

Philistio. 10.
Pindarus. 8.
Plautus — 10.
Ponticus — 8.
Propertius — 8.
Prometheus. 4.
Prothous — 4.
Publius — 10.

S.

Salomon — 4.
Sappho — 9.
Senecus — 8.
Simonides. 9.
Sillius — 8.
Sibylla — 4.
Sophocles — 9.
Sophron — 20.
Sotades — 10.
Stesichorus. 9.

T.

Terentius — 10.
Ticida — 10.
Tibullus — 8.
Tespis — 9.
Thamixas — 5.
Themis — 14.
Thirtus — 6.

V.

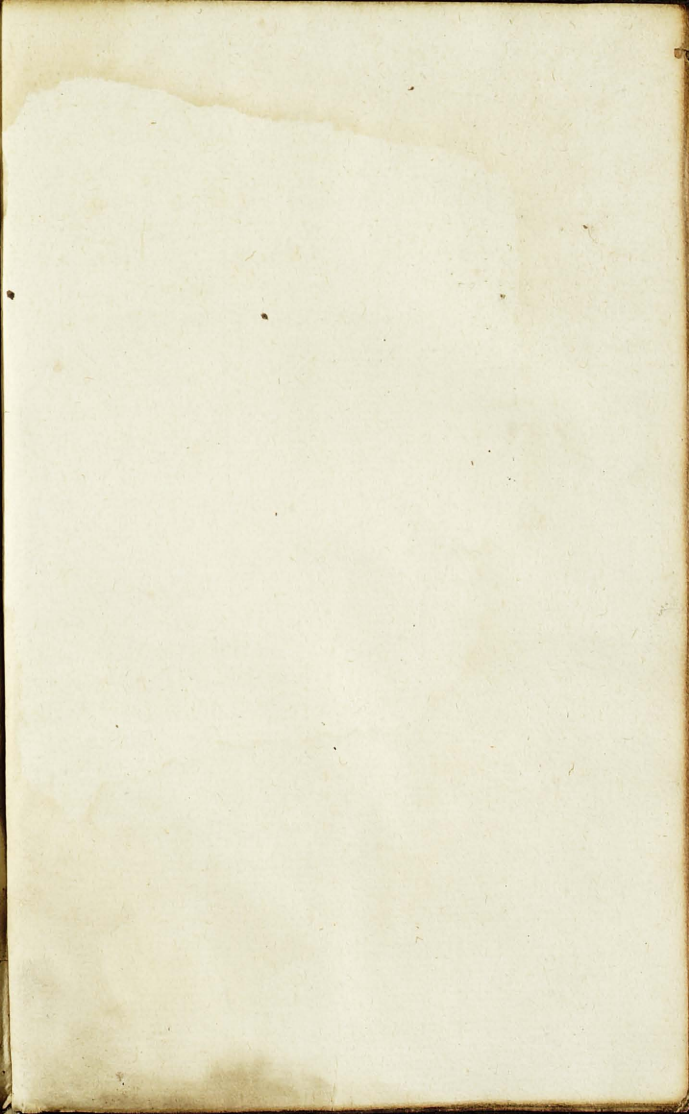
Valgius — 8.
Varrus — 6.
Varus — 6.
Virgilius. 8.
Volcatius — 1.
finis.

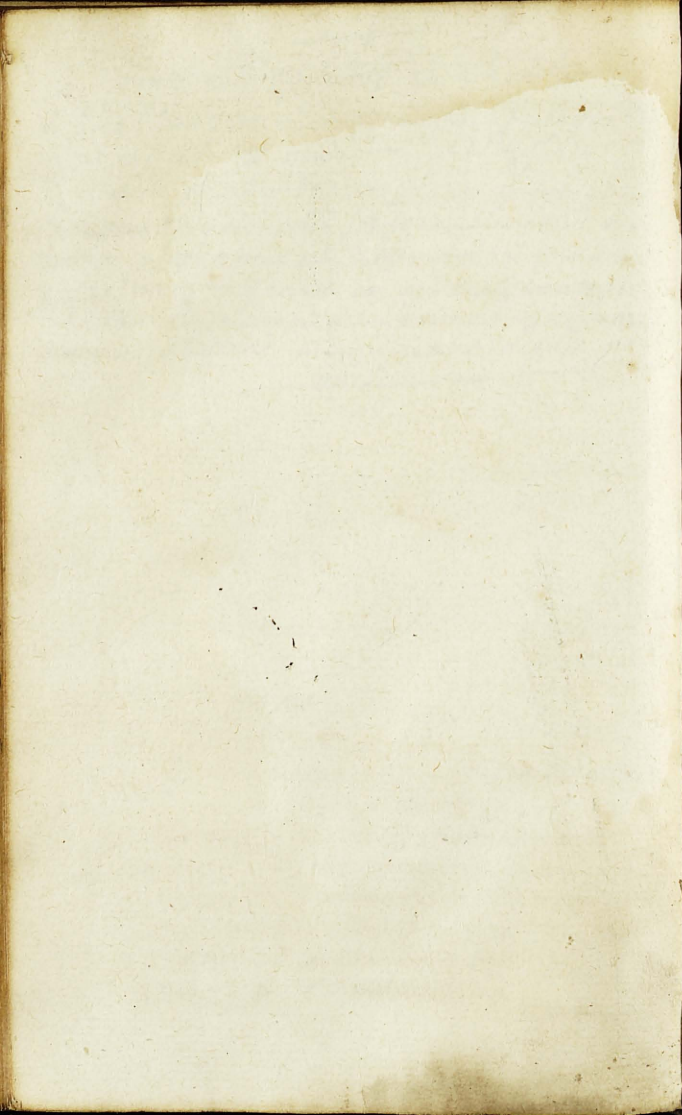
ink. Q. R. X
nulli sunt.

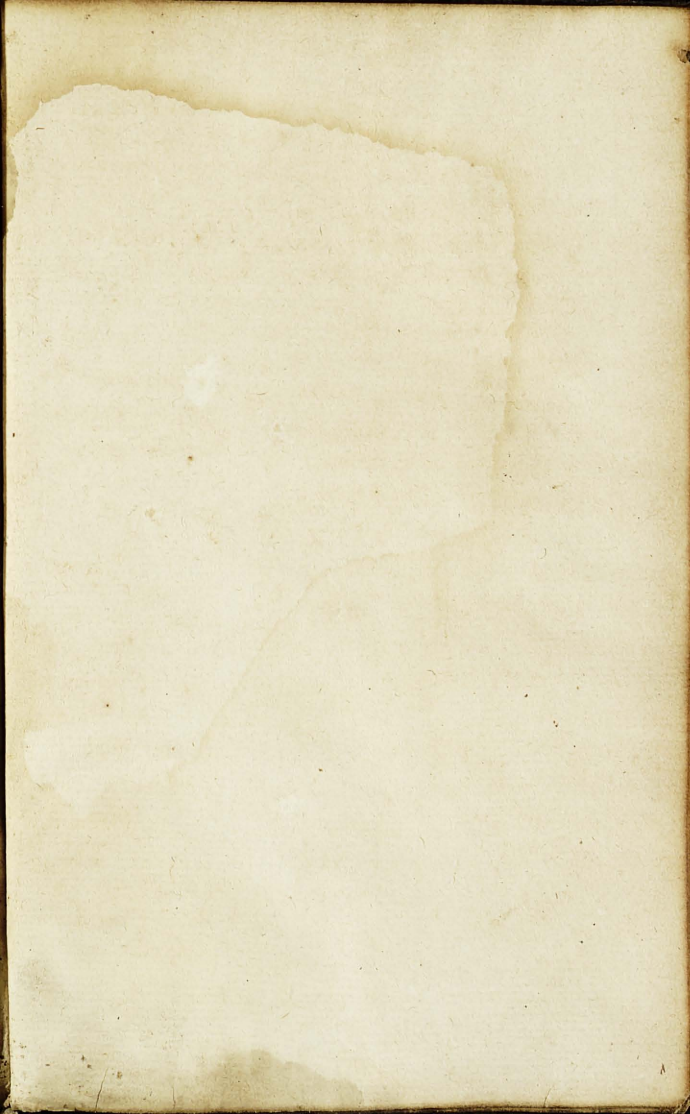
— + —

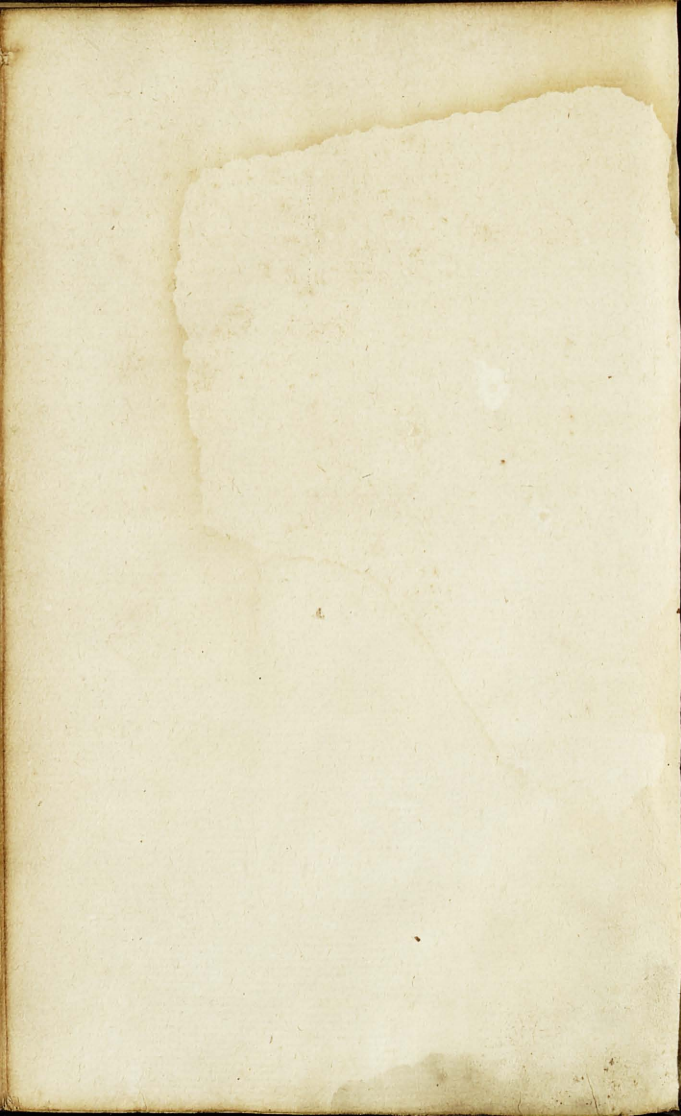
argumentū nutritiæ ex alio libro.

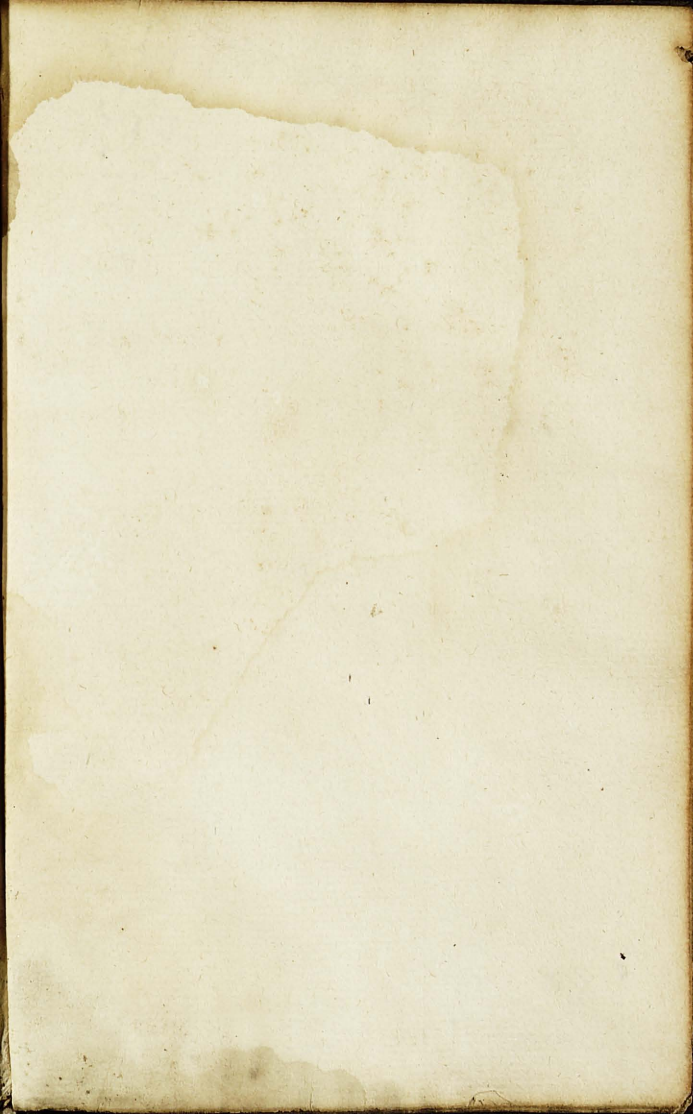
in Satyris que describit nutritiā postagratiā
agit arti poetiæ que illam ad tantā gloriā fastigi
ē crevit at quādam deantibus tā grecos quā latinis
enumerat qui in eadē professione fuerunt in apit
autem alienatū aliis & asuegentiū quo caritū
est ne simus in gratiā eos quidem bene meriti su
ut tūdem in capite epici poemati in L. Lucio
tio medici dedit in usus erat diu tulla —
Amf

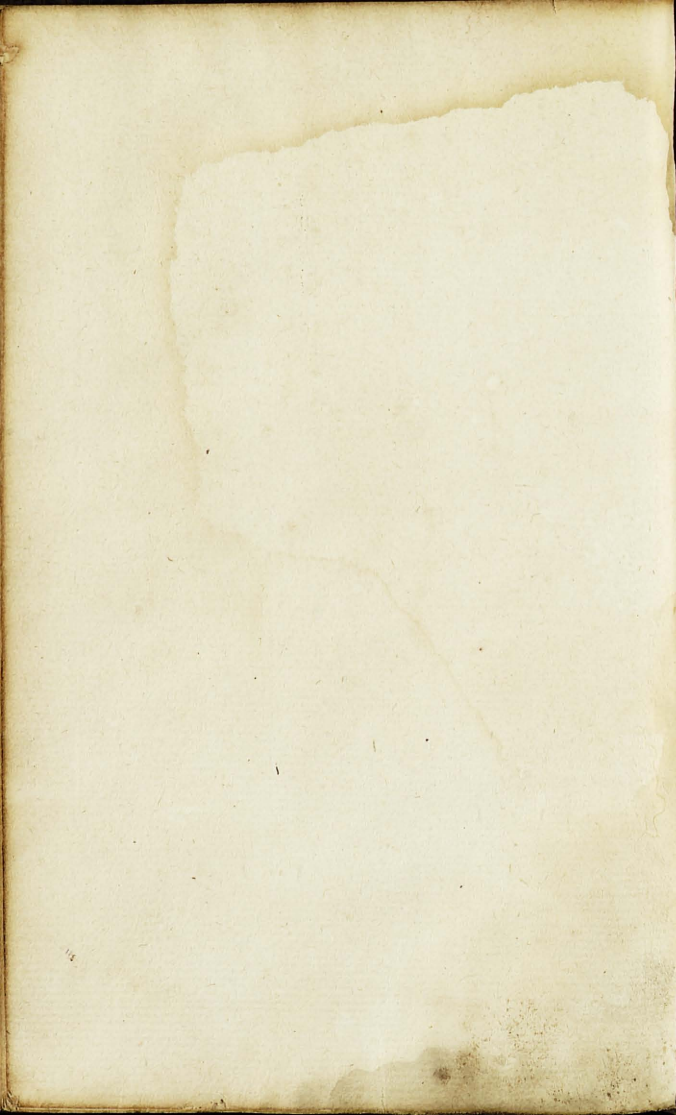

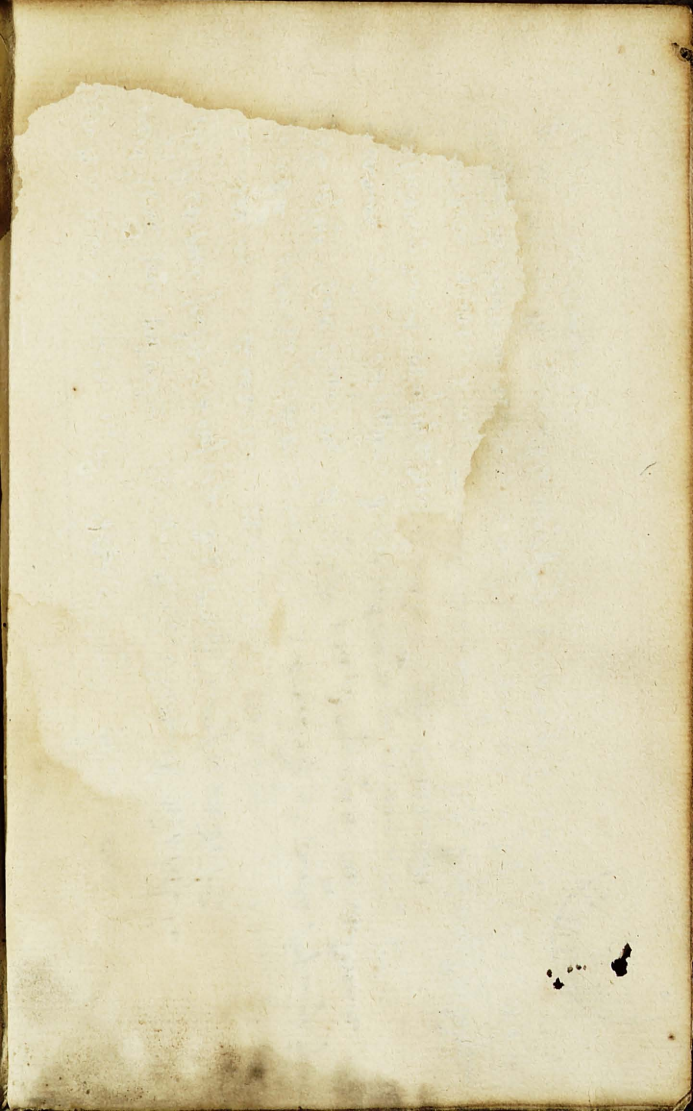

Polenta nō est mēsi nō - hoc dicitur de mēsa
 uere non me mēse de uita dicitur & nō mēse
 de Hecce pōtā a hōs qd dicitur ē compūcūdi p.
 nō hōt sapore cetero nā itēm multū hōt p.
 sed ē gōmūa sicut & mēsa & a mōdā qd a mē pōtā
 sōt cōmū a bōt bōmū qd sōt qd dicitur nō cōpōtā
 a cōmū nō a dō gōmūa dicitur hōmūa cōmū nō p.
 pōtā nō mēsa hōt pōtā dicitur ē cōmū nō p.
 ? hōt pōtā nō mēsa nō mēsa hōt pōtā dicitur ē cōmū nō p.
 hōt pōtā hōt pōtā nō mēsa nō mēsa hōt pōtā dicitur ē cōmū nō p.
 qd hōt pōtā hōt pōtā nō mēsa nō mēsa hōt pōtā dicitur ē cōmū nō p.
 qd hōt pōtā hōt pōtā nō mēsa nō mēsa hōt pōtā dicitur ē cōmū nō p.

quomodo d dom

quod autem

mus m
a ad ee omnis
ad

sandus
sandus

9 0 1 9

quodam

quodam

~~fac~~ ^{sola} ego, ^{sola} pector sola quia causa petendi est. ^{sola} ~~du~~
wsto healy m

Est temporis q̄ in hunc q̄ iam uerba me
y dōtatem confōr me q̄ ancho. y no dīan
qum ea pōt quicū dōtate n

quod autem quatuor

quod autem

may

6

dominus a domus un

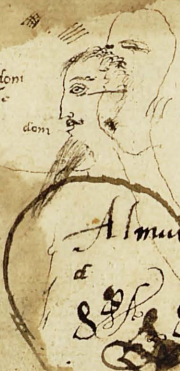
doni

doni

do m

dominus

di

Almus

quom

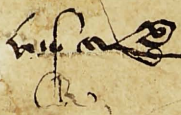
o	u	v
o	j	u
u	l	j
v	u	o

de m^ue 24

adomi

1. XI. 6. 37

Domine

STAVINIA
CUNTA
RIS

NOT
SA
CUNTA

RIS

LIBRERIA

11

UNIVERSITÀ

DI PADOVA

TOLEGGIA MANCA

1048

